

sociologický časopis

6

ROČNÍK 21

1985

ČSSN 0038-0288

ACADEMIA, NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

Obsah

Úvodem k vývoji společenských věd ●
Sociologie a sociální praxe ● Socio-
logie a řízení hospodářské praxe ●
Poznámky k procesu formování před-
mětu marxisticko-leninské sociologie ●
Vývoj systému plánování v ČSSR ●

K problematice výzkumu utváření socia-
listického společenského vědomí ● Zá-
věrečné zprávy sociologického výzkumu
(struktura a pravidla pro jejich při-
pravu) ● Recenze ● Zprávy a informace

**Sociologický
časopis
Социологический
журнал
Sociological
Review
Sociologische
Zeitschrift
Revue
de Sociologie
6**

Vedoucí redaktor:
prof. dr. Karel Rychtařík, DrSc.
Výkonná redaktorka:
dr. Eva Bártová, CSc.

Redakční rada:
doc. ing. Jaroslava Bauerová, CSc.
doc. dr. Vlastislav Bauch, CSc.
dr. Vladimír Dubský, CSc.
dr. Jiří Dvořák, CSc.
dr. Pavel Dvořák
doc. dr. Blanka Filipcová, DrSc.
prof. dr. Rudolf Franěk, CSc.
ing. Ivan Hálek, CSc.
doc. dr. Marie Huláková, DrSc.
doc. dr. František Charvát, DrSc.
doc. dr. Karel Kára, CSc.
člen korespondent Jaroslav Kohout
dr. ing. František Kutta, DrSc.
dr. Jiří Linhart
dr. Antonín Matějovský, CSc.
dr. Přemysl Maydl, CSc.
doc. dr. Jan Sedláček, CSc.
doc. ing. Miroslav Stráchal, CSc.
Věra Urbanová, CSc.
prof. dr. Antonín Vaněk, DrSc.
prof. ing. František Zich, CSc.

Adresa: Praha 1, Jilská 1;
tel.: 24 93 91—5; 1. 331, 333

Obsah č. 6/1985

Slavnostní zasedání vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii k 40. výročí osvobození:

Hrzal L.: Úvodem k vývoji společenských věd	589
Rychtařík K.: Sociologie a sociální praxe	592
Kohout J.: Sociologie a řízení hospodářské praxe	608
Zich F.: Poznámky k procesu formování předmětu marxisticko-leninské sociologie	611
Kutta F.: Vývoj systému plánování v ČSSR	618

STATI

Brychnáček V. — Cechák V.: K problematice výzkumu utváření socialistického společenského vědomí	625
---	-----

METODOLOGICKÁ RUBRIKA

Řehák J.: Závěrečné zprávy sociologického výzkumu (struktura a pravidla pro jejich přípravu)	639
--	-----

RECENZE

Fazík A.: 16. ročník časopisu Sociológia	661
Mišovič J.: A. Sirácky, Na prelome vekov	665
Kábele J.: L. P. Matvejev, Očerki po teorii fizičeskoi kultury	668

ZPRÁVY A INFORMACE

Vaněk A.: Andrej Sirácky pětáosmdesátiletý	670
Kutta F.: Jubilejní zasedání problémové komise mnohostranné spolupráce marxistických sociologů	672
Buriánek J.: Seminář sekce marxistické sociologické teorie	673
Schmalzová V.: 4. kongres marxisticko-leninské sociologie v NDR	657
Perglerová J.: Sociologové o závěrečné zprávě Zemřel Antonín Hodek	678

Slavnostní zasedání vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii k 40. výročí osvobození*)

Úvodem k vývoji společenských věd

LADISLAV HRZAL

Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ,
Praha

Čtyřicáté výročí osvobození naší země Sovětskou armádou, které letos vzpomínáme, nás vede k zamyšlení i nad naší prací. Chceme si připomenout pozitivní výsledky, jichž jsme dosáhli v rozvoji marxisticko-leninské filozofie, sociologie a vědeckého komunismu i dalších oborů, jimiž se zabýváme, tj. vědeckého ateismu a etiky. Chceme se kriticky a sebekriticky zastavit u chyb a nedostatků — bylo jich využito v ideologickém boji proti nám — chceme vzpomenout i toho, jak jsme se z překonávání destrukce marxisticko-leninské ideologie poučili.

Nemám na mysli historický výklad; je však obecně známo, že bez poučení z historie nelze dobře pracovat v přítomnosti ani správně chápat vývojové tendence či dělat vědecké prognózy do budoucnosti. Jsem přesvědčen, že se o všech těchto otázkách bude v jednotlivých vystoupeních hovořit.

V každém případě jsme — i přes chyby a nedostatky — za čtyřicet let dosáhli dobrých výsledků. Marxismus-leninismus mohl u nás zvítězit proto, že jsme se od samého počátku mohli opřít o bratrskou pomoc sovětských filozofů a pracovníků ostatních oborů společenských věd, a to jak o pomoc přímou, tak i zprostředkovanou. Mám na mysli účast sovětských soudruhů na nespočetné řadě akcí, počínaje rokem 1945, jejich vystoupení, lektorskou činnost i četné práce a konzultace, možnost studia formou krátkodobých i dlouhodobých pobytů většiny z nás v SSSR. Bez této soudružské pomoci si naši práci nelze představit. Dovolte mi, abych za ni jménem nás všech upřímně poděkoval a vyslovil přesvědčení, že naše spolupráce se bude i nadále rozvíjet a prohlubovat. Dovolte dále, abych vzdal dík Komunistické straně Československa i našemu státu za neustálou péči a pomoc rozvoji našich vědních oborů. Zavazuje nás to, abychom vynaložili všechny své síly k dalšímu tvůrčímu rozvíjení marxismu-leninismu.

Uvedu některé aktuální a konkrétní otázky, jejichž řešení dnes před námi stojí.

V dokumentech naší strany bylo nejednou řečeno, že se ve svých praktických závěrech opírá o marxisticko-leninskou teorii. Je známo, že v současných

* Dne 29. 4. 1985 se konalo slavnostní zasedání vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii, jehož jednání se zaměřilo na otázky rozvoje marxisticko-leninské filozofie, sociologie a vědeckého komunismu od osvobození naší země sovětskou armádou. Přetiskujeme úvodní slovo prof. Hrzala a referáty i diskusní příspěvky zaměřené k sociologické problematice — ss. Rychtaříka, Kohouta, Zicha a Kutty. Filozofická témata projednáváná na kolegiu jsou publikována ve Filozofickém časopise č. 5/1985.

podmínkách řešíme složité a v mnoha směrech nové a rozsáhlé úkoly budování rozvinuté socialistické společnosti. V SSSR bylo konstatováno — a je možné toto konstatování vztáhnout i na naše podmínky — že věda zdaleka neposkytla společenské praxi nutné návody k řešení důležitých problémů. „Dosud jsme ještě náležitě neprostudovali společnost, v níž žijeme a pracujeme“, připomenul svého času s. J. V. Andropov. „Pracujeme velmi neracionální metodou zkoušek a omylů“. Tato kritika se netýká jen ekonomů. I v našich oborech se nejednou setkáváme s teoretickou bezplodností, s „disertačními, doktorskými či kandidátskými zájmy“. Naše zkoumání se ne vždy vyznačuje světonázorovou jednoznačností. I přes veškerou snahu nemůžeme odpovědně říci, že úspěšně plníme nejdůležitější sociální funkci společenských věd, tj. formování marxisticko-leninského světového názoru u občanů našeho státu. Má to řadu příčin, z nichž uvedu alespoň některé:

1. Opakování obecně známých pravd, malá odvaha, někdy přímo nechut teoretických pracovníků pokusit se o řešení nových problémů.
2. Nedostatečné rozlišení skutečných problémů a pseudoprotlémů.
3. Chybí diskuse, z nichž by vzešly podněty pro tvůrčí řešení.
4. Odtrženost od praxe.

Generální tajemník ÚV KSSS s. M. Gorbačov připomněl: „Věda vždy byla přirozeným polem aktivního zápolení myšlenek. Její rozvoj je bez diskusí a bez svobodné, konstruktivní a tvůrčí výměny názorů nemyslitelný. Ve vědě není místo pro konformismus či konjunkturalismus, pro nepřiměřené ambice a nechut naslouchat názorům ostatních“.

Naše zkušenost svědčí bohužel o tom, že se stále setkáváme jak s konformismem, jenž se jeví některým pracovníkům tou nejpohodlnější cestou, jak nic nezkazít, stejně tak jako s konjunkturalismem, který klouže po povrchu a ve snaze pohotově odpovídat na aktuální otázky často opomíjí hlavní a podstatné, zaměňuje jevy za podstatu, dialektiku za sumu příkladů. O nepřiměřených ambicích a nechuti pozorně naslouchat názorům druhých svědčí pokusy o diskuse, které nejsou dialogem, ale monologem, s monopolem na jedinou a výhradní pravdu.

Bez týmové práce, bez tvůrčích, soudružských diskusí, kdy jde o řešení problémů, a ne o prestiž toho či onoho, nemůžeme úspěšně řešit otázky, které od nás společenská praxe očekává. V naší společnosti je rozvoj marxisticko-leninské teorie součástí politické strategie. Jde o dialektický vztah, kdy nedostatek teorie či chyby a omyly mohou brzdit rozvoj společenské praxe a v krajním případě ji zavádět na scestí. To neznamená, že jakýkoli požadavek či tlak společenské praxe musí mít vždy pozitivní, stimulující účinek. Jsou dostatečně známy negativní důsledky nedostatečného řešení základních, zdánlivě abstraktních problémů. Přesvědčili jsme se o tom, že konjunkturální přístup k požadavkům společenské praxe, pragmatismus jsou stejně nebezpečné, ne-li nebezpečnější, než scholastické teoretizování.

Jde o to, plně respektovat leninskou myšlenku, že „pravda je proces“, a odpovědně plnit onu úlohu, o níž hovořil s. Gorbačov. Od společenskovědních teoretiků se očekává, „že budou aktivněji poznávat život, směleji provádět vědecký výzkum a odhalovat vnitřní smysl a vzájemnou spojitost jevů, postihovat nové, vznikající tendence, analyzovat je a předkládat způsoby řešení aktuálních problémů“.

V oblasti marxisticko-leninské filozofie jde o řadu otázek a problémů. Uvedu alespoň jeden, který pokládám za hlavní: rozvoj marxisticko-leninské dialektiky. Naše výsledky v tomto směru neodpovídají potřebám. Až na výjimky

nemáme práce, které by tvůrčím způsobem zkoumaly otázky takové praktické důležitosti, jako jsou výzkum a řešení rozporů vlastních budování rozvinuté socialistické společnosti. Často se dosud setkáváme se školským popisem rozporů, se scholastickým škatulkováním, odporujícím marxisticko-leninské dialektice. Je pochopitelné, že podobný přístup nejenže nemůže poskytnout praxi návod k řešení existujících rozporů, ale je svým způsobem ústupem od základních principů marxisticko-leninské dialektiky.

Velké úkoly stále čekají na řešení v oblasti vědeckého komunismu a sociologie. Hovoříme o úloze dělnické třídy a často nevíme přesně, k jakým objektivním změnám došlo ve složení dělnické třídy. Opakujeme známá kritéria, aniž bychom dostatečně přihlíželi k novým faktům. Nejde o to, abstraktně diskutovat o širokém či úzkém pojetí toho, kdo dnes tvoří či netvoří dělnickou třídu. Podle mého názoru jde spíše o to, více prozkoumat ony skutečnosti, které začaly působit v kapitalistickém způsobu výroby a projevují se dnes v kapitalistické, ale svým způsobem i v socialistické společnosti v nové kvalitě.

Mám na mysli úlohu vědy ve výrobním procesu a důsledky, které z toho vyplývají, pro skutečnost, že živá práce je stále více vytlačována z výrobního procesu a tím se rozšiřuje sféra duchovní práce a intelektualizace i změny v charakteru práce atd. Vznikají otázky: Jak se to vše projevuje v sociální struktuře dělnické třídy, v její stále širší a hlubší diferenciaci? Jakou úlohu hrají dnes v kapitalismu i u nás tradiční skupiny dělnické třídy (horníci, metalurgové, pracující velkých závodů); stagnují, zmenšuje se jejich počet? Jak se formují nové skupiny spjaté s nejnovější technologií, vyznačující se vysokou intelektualizací práce? Rostou i tak zvané okrajové (marginální) skupiny? Jaký je stupeň uvědomění dělnické třídy, v čem a jak se projevuje? Jaká je divergence zájmů vyplývajících z různé složitosti a intelektualizace práce, ale i z různých příjmů? Jak to vše ovlivňuje práci komunistických stran?

Nejsou-li tyto otázky dostatečně řešeny, poskytují živnou půdu revizionistům a eurokomunistům, kteří docházejí k závěrům, že dělnická třída mizí, že komunistické hnutí je na rozcestí atd. Objevují se různé „rady“ např. od Schaffa a jiných „tvůrčích marxistů“, jak řešit problematiku dělnické třídy.

Odpovědi na tyto otázky však nelze čerpat ze starých konspektů či přednášek, které zežloutly vlivem času.

Nechci uvádět další z nedostatečně rozpracovaných otázek. Všichni víme, s jak velkými obtížemi například plníme usnesení Prezidia ČSAV o etice, jehož význam — vzhledem ke společenské praxi — stále vzrůstá.

Zkušenosti z uplynulých čtyřiceti let potvrzují úspěšnost naší cesty budování socialismu. Pracující lid Československa, vedený dělnickou třídou a její stranou, dokázal překonat obtíže, nedostatky, omyly i hrubé chyby a dosáhl významných vítězství.

V roce 1945 osvobodila vítězná Rudá armáda náš lid od hitlerovského fašismu, v roce 1948 jsme odrazili útok domácí i zahraniční reakce a vstoupili jsme na cestu budování socialismu. V roce 1968 jsme za pomoci SSSR a spřátelených zemí zmařili pokus pravice o kontrarevoluci.

Je naší hrdostí — hrdostí vědeckých pracovníků v oblasti marxisticko-leninské filozofie, sociologie a vědeckého komunismu, že jsme se na tomto vítězném boji — byť skromně — podíleli.

Do řady závažných témat řešených na nedávných zasedáních ÚV KSČ a analyzovaných ve vystoupeních předních představitelů KSSS a KSČ, se promítá požadavek kriticky posoudit a přehodnotit výsledky vědeckovýzkumné práce.

Z atmosféry kritických přístupů, kterou vyvolávají jednání stranických orgánů, nelze vyjmout ani naši sociologii. Zejména problematika vzájemného vztahu sociologie a sociální praxe by dnes měla být nastolována s mnohem větší náročností a konkrétností, než tomu bylo doposud.

Objednávka adresovaná společenskovědnímu poznání vychází v podstatě ze dvou zdrojů. Jednak ze závěrů a směrnic stranických jednání, které jsou konkretizovány v různých rovinách obecnosti (například v jednotném plánu základního společenskovědního výzkumu, v dokumentech usměrňujících činnost jednotlivých výzkumných a pedagogických pracovišť a podobně). Toto, dále-li se to tak říci, „strategické“ zaměření našeho sociologického poznání je projevem úzkého spojení stranických a státních orgánů a vědeckovýzkumnou základnou.

Společenskovědní objednávka se ve vztahu k sociologickému poznání formuluje i v osobním bezprostředním spojení s potřebami každodenního života. Dynamičnost života, dramatická a rozpornost procesů každodennosti je prostě taková, že se nedá přehlížet. Právě tady se potvrzuje, že sociologické poznání nemůže být jen „pokojným elementem“ dlouhodobě naplánované výzkumné činnosti a „akademizujícím rozjímáním“. Sociologické poznání je významným prvkem sociálních vztahů. Objevuje příčiny a vstupuje do svárů, které přináší život nejen velkých a malých sociálních skupin, ale i každého individua. Proto se například ve vztahu k poznání některých oborových sociologických disciplin vytváří situace vyžadující doslova dnes a denně vstupovat do rozporů doby. Je tomu tak jak ve sféře zdokonalování řízení národního hospodářství, tak v procesech urychlování vědeckotechnického pokroku, a zejména pak v ideologické práci, v zápasech o vědomí a ve vědomí lidí.

Je tedy přirozené, že ve spojení sociologického poznání s potřebami praxe se dnes projevuje nemálo problémů. *Nevěnujeme stále ještě více energie tomu, abychom dokazovali možnosti a potřebnost sociologie, než vlastnímu poznání, analýze, studiu těch rozporů a otázek, které naše společnost musí řešit?*

Materialistická dialektika nás učí, že možnost se nikdy neuskuteční zcela automaticky. A nejenom to — možnost je třeba nejen poznávat, ale i realizovat. A právě v procesech přetváření světa praktickou činností tříd, velkých i malých sociálních skupin a jednotlivců velice záleží na tom, zda, kdy a jak budou odhaleny reálné možnosti tohoto přetváření.

V základech zájmů socialistické společnosti se nesmí ztratit požadavek znovu a znovu otevírat prostor pro vědecké využívání zákonů dialektiky. Potřeba jejich poznávání a využívání narůstá úměrně k rozvoji socialistické společnosti a k rozsáhlosti našich cílů. Nic na tom nemění skutečnost, že ani socialistická společnost nemůže tyto objektivní zákony postihnout plně, absolutně a vyčer-

pávajícím způsobem. Naše poznání a ovládnutí nekonečnosti těchto zákonů bude vždycky relativní.

I tady platí, že dnes se nutně zvětšuje úloha subjektu, zvláště při poznávání a překonávání rozporů, které stimulují společenský rozvoj a jejichž řešení posunuje socialistickou společnost vpřed.

Sám pohyb společnosti je vždy alternativní. Předpokládá volbu možnosti postupného pohybu, volbu nejlepší varianty [Voronovič 1984].

Dialektika socialismu je nutně spojena nikoli s třídními protiklady, ale s protiklady, jež vznikají zejména při řešení rozporů jak nejracionálněji postupovat vpřed. Faktor realismu, který musí být vlastní naší politice, při řešení těchto rozporů vyžaduje střizlivé, realistické a věcné hodnocení situace a možností, které, jak upozorňoval V. I. Lenin, musí být nezávislé na našich sympatiích a přáních.

Dialektiku socialismu nutně provází zápas takovýchto rozporů, a to v různých rovinách obecnosti. Projevují se zejména v činnosti jednotlivců, pracovních kolektivů, malých a velkých, formálních či neformálních sociálních skupin a celé společnosti. Právě tady se rodí spektrum možností, které je třeba poznávat. A. Afanasjev v této souvislosti připomíná nutnost „... diskusí, posuzování, projednávání, srovnávání rozdílných názorů, hledisek variant, jejich hodnocení a výběru nejlepších“ [Afanasjev 1985 : 6]. Je to aktuální požadavek ve všech rovinách poznávání a rozhodování. Proto se v dalším vývoji sociologického poznání budeme nutně setkávat se situacemi, kdy se hledají a posuzují optimální cesty rozvoje nejen společnosti jako celku, ale například i některých lokalit. Takovou „lokalitou“ může být problematika rozvoje Severočeského kraje, otázka jak reagovat na delikventnost mládeže, narůstající rozvodovost mladých manželství a podobně.

Poznaná možnost se stává smysluplnou a významnou především tehdy, jestliže je posuzována jako stav, jehož analýza napomůže očekávaným změnám, které se v procesech socialistické výstavby stávají novou skutečností. Jen v takovém přístupu můžeme uplatnění párových kategorií materialistické dialektiky, jakými jsou možnost a skutečnost, hodnotit jako nástroj odhalující reálné možnosti přeměn v novou skutečnost, jako vědeckou metodu poznání a přetváření světa.

Sociologie bude ve svých poznáních vždy ukazovat život prostřednictvím rozporů, které odhalují méně či více určující souvislosti a podstaty. A nejen to. *Je-li život lidí jako sociální realita viděn jako problémová, konfliktní a vysoce dramatická realita, pak za tím, co je dnes, musíme nacházet to, co chceme, aby bylo zítra.*

Stojíme vlastně na samém počátku situace, jež nás nutí hlouběji se zamýšlet nad skutečností, že socialistická společnost musí své rozpory poznávat a řešit již ze stadiu „rozdílu“ (tedy určitého nesouladu mezi jevy a procesy či mezi jednotlivými stránkami jevů a procesů), to znamená dříve, než přerostou v sociální konflikt. To je cesta, která vede „... k zúžení oblasti použití násilných metod při řešení rozporů. Tak se postupně začíná uskutečňovat Marxova předpověď, že až ve společnosti nebudou existovat třídy a třídní antagonismus, přestanou být společenské evoluce politickými revolucemi“ [Fedosjev 1984 : 114].

Stranou této „nové situace“ nemůže zůstat studium možností a realizace podmínek, které mají vést k efektivnějšímu vstupu sociologického poznání do praktických zápasů doby, k reálnému zavádění sociologických poznatků do praxe socialistické výstavby.

V sociologické analýze bychom neměli nijak meritorně od sebe oddělovat

(a) *poznání alternativ možností řešení a (b) poznání procesů jejich realizace.*

Oboje bude vždy součástí mechanismů socialistických rozporů a zdrojem dynamického rozvoje naší společnosti. Jen v jednotě jejich řešení se marxisticko-leninská sociologie stává nejen prostředkem poznání světa, ale prostředkem jeho přetváření a ovládnutí. Pro toho, kdo zaujímá pozice materialistické dialektiky, programově platí, že sociologické poznání vědomě slouží potřebám strany a je součástí zápasu za aktivní přeměnu tohoto světa.

Jde o koncepční otázky, jimiž se dnes nezabýváme jen u nás. (1) Mnozí naši sociologové mohou ve vztahu k takto formulovaným požadavkům oprávněně namítnout, že dokud nebylo jasné místo a postavení marxisticko-leninské sociologie v naší společnosti, dokud nebyly vytvořeny určité teoreticko-metodologické předpoklady k myšlenkovému zpracování poznávané skutečnosti, dokud nebyla koncipována základní teoreticko-metodologická orientace, vybudovány potřebné institucionální struktury atd. — těžko bylo možno očekávat „bezprostřední užitek sociologického poznání“. (2)

Nové podmínky a předpoklady však byly v posledních letech v zásadě realizovány. Jejich dotvoření je procesem, který nebude nikdy dokončen. Jde jen o to, aby jeho dynamika měla sílu a rychlost dynamiky společenských zápasů doby, která nám stále důrazněji předkládá otázky praktického významu a využití sociologického poznání.

Naše logické argumenty o potřebě výstavby sociologických pracovišť, o zabezpečení profesionální přípravy sociologických kádrů, musí být dnes doloženy analýzou možností reálného, konkrétního, mnohotvárného praktického využití sociologických analýz.

„Podobně jako je rozvoj sociologie doprovázen osvojováním jejích gnozeologických, metodologických a metodických poznatků, musí být nutně ve stále větší míře doprovázen studiem širokého okruhu otázek, jež souvisejí s podmínkami, prostředky a výsledky praktického využití těchto poznatků“. (3)

V této souvislosti je nezbytné připomenout, že existují témata, k nimž se nejen chceme, ale musíme vracet. Ve svém významu, v aktuálních potřebách doby a v nové situaci totiž vyžívají, dožadují se odmítnutí a korigování, doplnění a především rozšíření a rozvinutí. Právě při jejich řešení se ověřuje, že dialektická negace je momentem souvislosti nového se starým, uchováním a odmítnutím, popřením, ale především rozvinutím všech kladných stránek starého. Dokážeme v naší sociologii uplatnit Leninovu myšlenku o procesu vývoje, který v sobě nese zbytky minulosti, základy přítomnosti a zárodky budoucnosti? [Lenin 1957 : 44].

Sociologické poznání korelačních, funkčních a kauzálních závislostí a vztahů

Je-li společenská objednávka vůči marxisticko-leninské sociologii koncipována v různých rovinách obecnosti i v různé poloze bezprostřednosti sociálních potřeb, nutně se dostáváme do situace, že v sociologickém poznání budeme odhalovat různé úrovně závislosti mezi jevy a skutečnostmi sociálního světa lidí.

Pokusme se nyní naznačit, zatím spíše jako hypotézu než jako hluboce ově-

(1) Například na podobné problémy upozorňoval V. Dobrijanov na zasedání Varenenské sociologické školy v červenci 1981, když znovu hovořil o úkolech bulharské sociologie — nepublikovaný referát „*Otázky spojení sociologie se sociální praxí*“ r. 1981 [Ivanov 1985 : 14–19].

(2) V. I. Lenin v této souvislosti připomínal, že musíme mít k dispozici stupínky „poznání světa, uzlové body v síti, které jí pomáhají poznávat a ovládnout“ [Lenin 1960 : 95].

(3) Dobrijanov V., citované nepublikované vystoupení na jednání Varenenské sociologické školy.

řené tvrzení, jako jeden z možných, k diskusi určených přístupů, jaké typy závislosti je možno sledovat (analyzovat) v marxisticko-leninské sociologii.

Nemálo sociologických poznání je orientováno k analýze korelačních závislostí.

Můžeme samozřejmě vést diskusi o tom, zda výzkumy odhalující prostou souvztáhnost mezi jevy a věcmi jsou či nejsou významnou informací. Skutečnosti však zůstává, že v analýze stavu a dynamiky společenského vědomí nám umožňují charakterizovat korelace například mezi vzděláním a světonázorovou orientací, věkem a stavem religiozity, stranickou příslušností a hodnotovou orientací člověka, socioprofesioním zařazením a ochotou angažovat se v základních procesech výstavby socialismu a přinášejí rozmanité pohledy na zkoumanou skutečnost. A to není z hlediska potřeb společenské praxe málo.

V sociálních zápasech doby, jejichž neoddělitelnou součástí je „... práce, zaměřená na zvyšování uvědomělosti mas a na určitou, chcete-li, přestavbu společenského vědomí“ [Černěnků 1984 : 8], jsou tato zjištění meritorně významná zejména pro ideologickou a masovou politickou práci.

Analýza korelačních závislostí není samozřejmě omezená jen na oblast společenského vědomí. Cenné a svou konkrétností nenahraditelné informace přinášejí například výzkumy odhalující souvztáhnost mezi vzděláním a příjmem obyvatelstva, charakterem práce a kvalifikací, sociálně profesioním zařazením a strukturou volného času a tak dále. Poznání korelačních závislostí poskytuje bezesporu významnou informaci, bez níž se dnes neobejdeme v mnoha oblastech našeho života. A nejen to. Toto poznání se stává základem pro analýzu funkčních a kauzálních vztahů.

Sociologické poznání může být orientováno k analýze funkčních závislostí.

Jeho základem je takový typ vysvětlení, jenž získáváme v analýze spojení „objekt — funkce“, respektive „objekt — očekávané fungování“. Sociologické poznání v tomto případě nejčastěji vychází nejen ze sledování vzájemných souvislostí, ale i vzájemného působení dvou nebo více „samostatných jevů“, aniž by byly analyzovány jiné, obecnější vztahy. Pro sledované závislosti je charakteristická (podstatná) jejich zaměřenost. Směřují k uchování, obnově nebo k dosažení určitých cílových vztahů.

Analyzujeme-li například vztahy mezi mistrem a pracovníky dílny, jde nám o poznání takových vazeb, které jsou podstatné pro realizaci plánovaných úkolů, pro dosažení vysoké produktivity práce, dobré pracovní atmosféry a podobně.

Společenské determinanty vždycky nutně zahrnují i určité funkční závislosti. Jsou výrazem nejméně dvou skutečností. Určité adaptace člověka, skupiny (subjektu) vzhledem k daným podmínkám. Musí však být i prostorem a možnostmi, které člověku dávají příležitost, aby svou aktivitou přesahoval funkční závislosti. Jinak by se funkční závislost stala konzervujícím, stagnujícím, strnulým, metafyzickým aspektem společenské integrace. (4)

„Zvláštní případ“ funkčních závislostí nastává tehdy, když zavedeme novou „intervenční proměnnou“. Vytváříme tak situaci blízkou kontrolovanému experimentu. (5) Do vztahu objekt — funkce tak vstupuje nový, aktivní, specifický element sociálního poznání, řízení a změny.

(4) Není například vůbec náhodné, že Mertonovské koncepce funkcionalismu mají právě tato metafyzická omezení. Jako svůj první postulát koncipují požadavek „funkcionální jednoty“ a rozpor charakterizují jako nedostatečnou integraci systému. K této problematice [Rychtařík 1984 : 138—153].

(5) Například Kupnijak, A. P.: *Metodologičeskije problemy socialnogo eksperimenta*. Moskva 1971, nebo Rivkina, R. V., Vinokurov, A. V., *Socialnyj eksperiment*. Novosibirsk 1968, nebo Rychtařík, K., *Sociologie na cestách poznání*. Praha 1978, s. 91—115.

V poznání funkční závislosti otevírá zavedení „intervenční“ (experimentálně) proměnné další, nové prostory jak v nových přístupech pro poznání a objasnění například otázek efektivity výchovné práce, tak například pro řešení řady problémů, jež jsou spojeny se zdokonalováním systému řízení, s hledáním optimálních variant a nejschůdnějších cest procesů intenzifikace výroby a podobně.

V poznání funkční závislosti bude stále více platit, že se zajímáme o procesy směřující k očekávanému fungování. Analýza sledovaných vazeb nám ve své relativní autonomii dává možnost posoudit, jak přispívají ke stabilitě a k očekávané dynamice systému, jak a čím jsou „funkční“ nebo „disfunkční“.

I k tomuto typu sociologického poznání, který jsme označili jako analýzu funkčních vztahů, lze mít oprávněné výhrady. Rigidně vzato — je momentem časově a místně „lokalizovaného poznání“, jež je orientováno jen na určité souvislosti a „v dané chvíli“ rezignuje na hlubší, příčinné souvislosti. Zabýváme se například především tím, zda a jak některá proměnná působí na sledovaný objekt, jak, čím, proč a kdy stimuluje procesy sociálního rozvoje a podobně.

V pozitivistických přístupech je toto poznání programově koncipováno jako způsob, jak se zbavit filozofického kauzalizmu, jak odmítnout „filozofickou metafyziku“. Proto je příčinnost zaměněna pravděpodobnostním, funkcionálním vztahem, kdy jeden jev se sleduje jako příčina jevu druhého. U pozitivistů je tomu tak proto, aby nemusely být hledány hlubší, vnitřní, podstatné determinanty a souvislosti. O ideově politických důsledcích těchto postupů byla zmínka již při jiné příležitosti [Rychtařík 1984 : 225—236].

I v marxisticko-leninské sociologii, například v analýze, kterou realizujeme v oborových sociologických disciplínách, nejen můžeme, ale i musíme hledat a ukazovat funkční souvislosti dvou nebo více samostatných jevů. Například sociologická šetření prokazatelně dokazují růst či pokles populace v závislosti na některých ekonomických opatřeních, jakými byly třeba úpravy cen dětského zboží, nebo naopak zvýšení rodinných přídatků. Stejně tak je možno sociologicky sledovat změny struktury volného času v závislosti na zvětšování území, které bylo postupně pokryto signálem prvního a druhého televizního programu, nebo lokální růst zaměstnanosti žen v závislosti na výstavbě školek, jeslí a podobně.

Na rozdíl od buržoazních funkcionalistů, naše funkční analýza předpokládá, že se respektuje to nejdůležitější — příčinné, že nejsou přehlíženy obecné determinující skutečnosti. Rozšiřování televizního signálu, stejně jako výstavba dětských předškolních zařízení, je součástí soustavné péče socialistické společnosti o dosažení vysoké životní úrovně. Není motivována snahou na lidech vydělat, ale naopak — zaměstnaným ženám a mladým manželstvím maximálně pomoci a tak dále.

Reálně existující a sociologií poznávané funkční vazby jsou odrazem vztahů, které vznikají například mezi určitým plánovaným opatřením a sledovaným jevem. Jejich analýza slouží k popisu a k vysvětlení funkčních vazeb sledovaných skutečností. Hlubší posouzení těchto vazeb však nutně předpokládá jejich začlenění do širších souvislostí, do procesů poznávání, osvojování a přeměn sociálního světa lidí.

Sociologické poznání musí být programově orientováno k odhalení kauzálních (příčinných) vazeb a souvislostí.

I ve společenském životě platí, že určitá příčina (nebo skupina příčin) podmiňuje určitý účinek (nebo účinky). Ve filozofické literatuře se dočteme o tzv. úplné příčině jako o souhrnu všech okolností, které vedou k účinku.

Dialektické poznání v sobě vždy nese určitou skepsi. Proto je oprávněná

otázka, je-li vůbec někdy možné poznat všechny okolnosti, jež vedly ke chtěným i nechtěným účinkům? Nelze „úplnou příčinu“ stanovit vlastně jen u velmi jednoduchých, „jednosměrných“ případů?

Příčinné vazby jsou velmi rozmanité, a to jak ve sféře přírodních, tak i společenských věd, v mikro-mezo i v makrosvětě. Rozmanitost, bohatost a rozpornost vzájemného působení jevů a procesů sociálního života vyžaduje, aby byla zkoumána i rozmanitost, bohatost a rozpornost příčinných vazeb. Proto budou potřeby sociálního světa lidí nutit sociology, aby odhalovali především hlavní, určující, příčinné závislosti a k jejich řešení orientovali sociální praxi.

Korelační a funkční vazby ukazují, jak se ta která skutečnost jeví. Lenin připomínal, že jev není něco zcela odlišného, jiného než podstata. Dialekticko-materialistická teorie odmítá nejen kantovskou metafyzickou hranici mezi jevem a podstatou, ale i představu o nepřekročitelném „předělu“ mezi korelačním a funkčním poznáním na straně jedné a kauzálním poznáním na straně druhé. To jen pro metafyzika jsou tyto vztahy a jejich myšlenkové odrazy izolovanými, strnulými, jednou provždy oddělenými, na sobě nezávislými pojmy.

Zvýraznění jednoty a vzájemného spojení existujících korelačních, funkčních a kauzálních vztahů nic nemění na skutečnosti, že teprve v nalezení příčinných závislostí se naše poznání stává úplnější a pravdivější. Jen takové poznání směřuje a přivádí k odhalení podstaty jevů a procesů.

Jak jsme se pokusili naznačit — korelační a funkční vztahy mají nutně svá omezení. Proto nemůžeme nevidět rozpornost jejich poznatků. Na straně jedné v sobě nesou významná empirická zjištění umožňující formulovat určité zobecňující poznatky. (Z hlediska formálního třídění je možná lze označit jako empirická zobecnění o vztazích mezi dvěma nebo více jevy.) Na druhé straně myšlenka zobecnění v sobě vždycky obsahuje požadavek poznání především podstaty, racionální abstrakce, ukázání a překonání toho, co je dáno bezprostředností, potřebu vydělit, definovat právě takové vlastnosti a vztahy mezi zkoumanými jevy a skutečnostmi, které určují jejich podstatu.

I pro sociologická poznání korelačních, funkčních a kauzálních vztahů platí, že zatímco sociolog soustřeďuje pozornost jen na některou stránku zkoumaného jevu, je každá věc či proces komplexem mnoha vztahů a vlastností. Od řady vlastností v každém poznání tedy nutně abstrahujeme. Významné je na co soustřeďujeme pozornost a od kterých skutečností odhlížíme. O tom rozhodují nejen úkoly praktické poznávací činnosti, ale i teoreticko-metodologické a politicko-etické dispozice sociologa volit nejrationálnější cesty pravdivého, přesného, dostatečně konkrétního a diferencovaného poznání.

V. I. Lenin v této souvislosti píše, že naše poznání se nevzdaluje pravdy, když stoupá od konkrétního k abstraktnímu. Naopak — takové poznání odráží přírodu, společnost a myšlení hlouběji, věcněji a úplněji [Lenin 1960 : 173].

Také v sociologii je myšlenková abstrakce nejen nejrationálnější cestou k uchopení podstaty jevů a procesů, ale i nejhlubším a běžnému „každodennímu empirismu“ nedostupným poznáním, s nímž se člověk ztotožňuje a jež přijímá jako své přesvědčení. Snad právě proto dokážeme „vyváznout“ z běžných, reálných situací. Z myšlenkové abstrakce však úniku není. Vrací se jako „trvalý stav“, jako pochopení rozporů přírody, společnosti a myšlení, jako celoživotní orientace, jako znepokojující hlas zvonu, který nelze neutralizovat lhostejností, protože znovu a znovu žádá udělat něco pro tento svět.

A tak nám klade otázky a dožaduje se odpovědi nejen „empirismus každodenní“, ale i myšlenková abstrakce. Zpravidla dává více otázek než odpovědí. Abstrakce je výkonným motorem lidských snah, intelektu, tvůrčí fantazie, lidského hledání a životních orientací.

To vše neznamená, že bychom se neměli více zamýšlet nad tím, zda se naše myšlenkové abstrakce, které jsou vždy určitým vzdálením se od objektivní skutečnosti, nedostávají někdy tak daleko od života, zájmů, potřeb, nálad a životních orientací tříd a sociálních skupin, že jsou vlastně únikem od reálné skutečnosti.

Kriticky to vyjádřil s. J. Andropov, když řekl, že vlastně neznáme společnost, ve které žijeme, že studium konkrétních problémů rozvinutého socialismu bývá nahrazováno scholastickým teoretizováním, a proto věda dosud bohužel neposkytla potřebná řešení závažných problémů naší společnosti [Andropov 1983 : 6—7].

Zejména při rozpracování a aplikaci podnětů, s nimiž dnes vystupují přední představitelé KSSS, se i my budeme muset zabývat otázkou, do jaké míry a kde jsme podleli voluntaristickým představám, kde jsme přispěli k úniku od reálného světa lidí, od reálných problémů a reálné situace naší společnosti. Zkrátka požadavek zabývat se bez velkých slov a hesel reálnými problémy je dnes asi tím nejaktuálnějším požadavkem další orientace sociologického a nejen sociologického poznání.

Pouze analýza konkrétní situace může naznačit, které úkoly už dozrály pro praktická řešení, které vyžadují zatím „jen“ teoretické propracování a důslednou přípravu a které je třeba zařadit do vzdálenější perspektivy. Redakční článek sovětské Pravdy z 22. 3. t. r. k tomu říká: „Znamená to pokračovat v leninské a postupovat ne od abstraktní teorie, ale od života, od praxe, kterou revoluční teorie musí objasňovat“.

Vraťme se však k původní problematice. Skutečností zůstává, že *sociologická poznání mají své „úrovně obecnosti“*. Každé zobecnění ještě neznamená, že bude analyzována podstata, že již došlo k takové analýze, která přináší *k v a l i t a t i v n ě nová zjištění*.

Poznání korelačních a funkčních vztahů je jen prvním krokem pro kvalitativně nová zjištění. Toto „jen“ je však nezbytným, základním a významným krokem a předpokladem, bez něhož v sociologii není možné žádné další poznání.

Naši hypotézu lze tedy koneckonců formulovat takto: *sociologické poznání je analýzou nejméně tří rovin vazeb*:

korelačních — které v empirickém popisu ukazují souvislosti dvou nebo více jevů. Zpravidla bývají vyjadřovány kvantitativně

funkčních — které jsou popisem a vysvětlením vztahů, pro něž je charakteristická jejich zaměřenost, snaha o uchování, obnovení nebo dosažení určitých cílů; nové možnosti tu poskytuje zavedení „intervenční proměnné“

kauzálních — které nakonec vždy vedou k odhalení hlavních příčinných, podstatných souvislostí. Podstata tu vyjadřuje nutnou, stálou a opakující se souvislost mezi společenskými jevy a procesy.

Jestliže přijmeme tuto hypotézu, pak musíme přijmout i povinnost jejího rozpracování v dalším poznání a perspektivně ukázat, jaké jsou možnosti uplatnění těchto typů vztahů v sociální praxi.

Budeme si přitom muset nejen klást, ale i postupně odpovídat na nemálo z hlediska potřeb praxe velice aktuálních otázek. Je například pravdou, že lidé vstupují do nekonečného množství vztahů. V nich dochází nejen ke konsesu (přízpůsobování), ale i k mnoha sociálním rozporům a konfliktům. Nemůže tomu být jinak, protože život lidí vždy byl a bude procesem, který je výsledkem mnoha rozporů a konfliktů, jež se ve svém rozmanitém působení nesčíslněkrát kříží, násobí a vzájemně vylučují. Dá-li se to tak říci, pak život

lidí, malých a velkých sociálních skupin a společnosti jako celku je výsledkem vzájemného působení těchto rozporů a konfliktů.

Proto budeme v analýze sociálního světa lidí nacházet vždy „různé druhy“, „různé typy“ vztahů, sledovat, jaké rozpory jsou pro ně typické, do které oblasti sociálního života jsou především orientovány, kolik a jaké souvislosti jsou více či méně podstatné, jak se projevují v potřebách, zájmech, v hodnotových orientacích, v postojích a podobně.

Snad není třeba připomínat metodologický význam toho, které závislosti budou charakterizovány jako podstatné či nepodstatné, kdy a proč bude dána přednost empirickému popisu souvislostí dvou nebo více jevů a kdy a kde budeme sledování těchto souvislostí spojovat s vysvětlením vztahů mezi funkčně plánovanými opatřeními a očekávanými cíli, kdy a kde jako nezbytnost budeme vyžadovat kauzální analýzu a tak dále.

Maximálně praktický efekt

Problematika vztahů sociologie a sociální praxe nám znovu vrací komplex otázek souvisejících s vymezením základních funkcí, jimiž marxisticko-leninská sociologie slouží k pochopení a přetváření světa. (6)

Sociologie stejně jako ostatní společenskovědní disciplíny, bude vždy plnit poznávací a praktické úkoly. Tato zdánlivě prostá skutečnost bývá nezřídka zjednodušována — zpravidla tak, jak to vyhovuje nositeli nebo nositelům sociologického poznání. Nejčastěji se setkáváme s tím, že úkoly vědeckovýzkumné práce jsou redukovány na požadavek dosáhnout kvalifikovaného poznání různé obecnosti, přičemž otázky praktického uplatnění a využití výsledků vědeckovýzkumné práce jsou vydávány před závorku jako něco „mimo vědu“, co je úkolem praktiků či v nejlepším případě aplikované sociologie.

Takové představy jsme nejen zdědili od některých reprezentantů „akademické sociologie“ šedesátých let, ale nezřídka se rodí i v podmínkách naší současnosti. A tak máme autory, kteří se rádi stylizují do pózy arbitrá, aby nejčastěji v nejobecnější poloze — kriticky posuzovali, jak se to či ono dělá. Současně však zpravidla mají tisíce důvodů k tomu, aby se odmítali spolupodílet na vypracování některých praktických realizačních opatření, protože je snazší z nadhledu hodnotit práci jiných, než se konkrétně zabývat potřebami „příliš přízemní praxe“.

Otázky praktického využití sociologického poznání nejsou dnes jen věci teoretické diskuse, ale především vědecké politiky, ochoty a nezřídka i schopnosti vést a dělat výzkumnou práci tak, aby byla skutečně využitelná v procesech sociálních zápasů doby.

Základní aspekty této problematiky tvoří několik dílčích, ale podstatných otázek:

- Lze od samého počátku koncipovat sociologické poznání tak, aby ve svých výsledcích poskytovalo možnosti k maximálnímu praktickému využití?
- Jak naplnit, obrazně řečeno, praktické funkce sociologického poznání a přitom respektovat skutečnost, že řídicí orgány společenskovědní praxe nutně disponují i dalšími zdroji informací o sociální realitě?
- Kdy a jak optimálně lze určitou rovinu vztahů sociologického poznání využít pro potřeby sociální praxe?

(6) V práci *Sociologie na cestách poznání*, Praha 1978 vymezuje K. Rychtařík čtyři základní funkce marxisticko-leninské sociologie: deskriptivně poznávací, socio-technickou, teoretickou a ideologickou (s. 211–267). Obdobné vymezení formuluje F. Zich a kol. v práci *Co víte o sociologii*. Praha 1978, s. 18–19.

— Kudy a jak vedou v té které oblasti sociální problematiky základy cesty spojení sociologického poznání s praxí?

— Jaká sociální praxe je nejvíce otevřena pro využití sociologických poznatků?

— V jaké podobě předkládané sociologické poznání je nejsnáze využitelné v té či oné oblasti sociální praxe?

— Jak optimálně postupovat, aby se síla a potence sociologického poznání stala praktickou silou?

— Jaké jsou optimální cesty při pronikání sociologického poznání do řídicích struktur, například v oblasti ideologie, kultury, ekonomiky a podobně?

V otázkách by bylo možno pokračovat. Jejich výčtem není řečeno, že jsme se jimi vůbec nezabývali. Z hlediska potřeb vlastní společenské praxe však zvládnuty nebyly. Právě tady jsme nesplnili mnohá očekávání.

Někteří účastníci zmíněného jednání Varenské sociologické školy spojovali praktické využití sociologického poznání s *řídicí a kulturní funkcí sociologie*.

V řídicí funkci jde zejména o přijímání a využívání sociologických poznatků v procesech rozhodování a při korekcích, které provádíme na základě nově získané sociologické informace. Je to vlastně přístup, v němž se hodnota sociologického poznání více či méně redukuje na bezprostřední využití empirické sociologické informace. Ta je však pro řídicí procesy významná nejen tehdy, když vypovídá o korelačních a funkčních závislostech sledovaných jevů, ale především tehdy, jestliže jsme schopni takovou informaci dovést až k příčinné analýze, tedy k poznání tendencí, zákonů a zákonitostí změn probíhajících v různých oblastech společenského života. Jde o makro, mezo i mikroúrovně, celou zemi, ale i o kraje a okresy, velké i malé sociální skupiny a tak dále.

Jinak řečeno — v řídicích procesech by se měl prosadit celý systém sociologického poznání v různých rovinách obecnosti svého poznání a nejen jako empirická sociologická informace.

Tím samozřejmě není řečeno, že sociologická informace o některých „parciálních otázkách“, „detailech“ našeho každodenního života není významná. Nerespektování takové informace například v procesech dynamiky společenského vědomí může mít za určité situace stejně negativní důsledky jako přehlížení některých obecných zákonitostí socialistické výstavby.

Kulturní funkce sociologie byla na varenském jednání vymezována jako formování sociologického myšlení lidí, jako rozvoj schopností systémového sociálního myšlení. Byla definována jako určitý styl myšlení, který působí na reprodukci a osvojení si sociální skutečnosti, jako získání schopností pochopit detaily společenského života v souvislosti s celkem, který je produktem historického vývoje lidské kultury. Z tohoto hlediska je sociologické poznání charakteristickým prvkem socialistické kultury.

Řídicí a kulturní funkce marxisticko-leninské sociologie tedy směřují k praktickému využívání sociologických poznatků, předpokládají, že celý proces poznání a jeho samotný duch v sobě nutně zahrnují možnosti efektivních a praktických vstupů do společenské praxe.

Pokusme se alespoň naznačit některé skutečnosti, které podmiňují tento maximálně praktický efekt.

1. *Základní, určující podmínkou*, a to jak pro získání reprezentativní, pravdivé a validní informace, tak i pro její praktické, efektivní využití, je *metodologické zakotvení sociologického poznání*. Metodologii sociologického poznání chápeme jako obecnou teorii metod poznání, ale také jako cílevědomé praktické přetváření skutečnosti. Metodologie je duší vědy. Platí to ve všech rovinách metodologické obecnosti — od obecné až po speciální vztahující se k příslušným vědním disciplínám.

Při jiných příležitostech jsme se pokoušeli dokázat skutečnost, že jaká je metodologie, takové je i sociologické poznání [Rychtařík 1984 : 236—255], [Rychtařík 1981 : 1—12], [Rychtařík 1971 : 346—355].

Nepovažujeme vůbec za zbytečné znovu opakovat, že metodologické přístupy rozhodují o celkovém charakteru a možnostech využití sociologické práce ve více polohách, a to:

- o celkovém charakteru výzkumného procesu
- o tom, jaký bude výběr a řazení sledovaných problémů a faktů
- o zařazení analyzovaných skutečností do určujících souvislostí.

A nejen to. *Jestliže jsou naše přístupy určující pro výsledky sociologického poznání, jestliže rozhodují nejen o přesnosti, ale také o pravdivosti poznání, jsou nutně určující i z hlediska možnosti uplatnění v sociální praxi.*

Pokud orgánům společenské decize předkládáme výsledky, které postrádají parametry reprezentativního, pravdivého, přesného a diferencovaného poznání založeného na postupech, jež umožňují kvantitativní poznání proměnit v kvalitativní analýzu — pak se celá naše výzkumná práce stává fiktivní. Z hlediska potřeb praxe jen komplikuje nebo zakrývá skutečný stav věcí. Musíme připustit, že takové poznání se může stát i pláštikem deformací. Právě na tato nebezpečí upozorňoval V. I. Lenin, když kritizoval statistické výzkumy prof. Karyševa [Lenin 1952 : 90].

Leninovy přístupy přesahují dobový rámec. Jsou uplatněním metodologických postulátů, které by měl znát každý sociolog. Připomínají nám určující vliv metodologické orientace nejen na sociologické poznání, ale i na reálné možnosti jeho využití v praxi. A znovu se nám vrací základní konstatování: *jaká je metodologie, takové je nejen sociologické poznání, ale takové jsou v zásadě i možnosti uplatnění tohoto poznání v sociálních zápasech doby.*

Druhou základní podmínkou dosažení maximálně praktického efektu ve využití sociologických poznatků je sám vědecký subjekt poznání, respektive subjektivně osobnostní přístup sociologa k této problematice.

Do vztahu mezi sociologickým poznáním a jeho využitím v praxi vždy určitým způsobem vstupuje sociolog jako konkrétně historická osobnost se svou hodnotovou orientací, svými postoji, stylem vědeckého myšlení a jednání, se svou životní orientací a životním přesvědčením.

P. V. Kopnin k této souvislosti připomíná, že „... bez přeměny myšlenky v osobní přesvědčení není možná praktická realizace teoretických myšlenek“ [Kopnin 1974 : 253].

Přesvědčení o pravdivosti určitých poznatků, o potřebě jejich realizace v zápasech doby je neoddelitelným prvkem sociologického poznání. Utváří se v závislosti na objektivních podmínkách lidského bytí při působení a osvojování si určitého systému teoreticko-metodologických poznatků a v souladu s individuálními zvláštnostmi osobnosti.

I o přesvědčení sociologa je možno říci, že ve svém obsahu a struktuře, na nejvyšší úrovni abstrakce představuje určitou filozofickou orientaci. Filozofie prostupuje náš život a je nejen základem a pramenem životních orientací, ale určuje rovněž konkrétní i obecný odraz světa. Stává se tak stylem tvořivého vědeckého myšlení a konání.

Skutečná tvořivost vědeckého myšlení a konání vždy byla, je a bude spjata s názorovým bojem. Nejdůležitější podmínkou efektivní tvůrčí činnosti je odstranění společenského systému založeného na vykořisťování člověka člověkem. Společenská přestavba a vítězství socialismu sice vytváří velmi příznivé podmínky pro tvůrčí vědeckou práci, ale ani ty se nerealizují automaticky. Řada

okolnosti, jakými jsou například možnosti ekonomického zabezpečení, kádrové struktury, řízení a organizace výzkumného procesu, morální ovzduší v tvůrčích kolektivech, boj s kapitalistickým světem, potřeby obrany země a jiné mohou v každém daném okamžiku tuto velmi příznivou situaci nemálo omezovat [Metodologičeskiye 1979 : 237—251].

Obecně však platí, že životní orientace, osobní, světonázorové a etické přesvědčení vědeckého pracovníka vystupují jako činitelé významně zasahující mezi sociologickou teorií a sociální praxí.

Rozhodují o nejdůležitějších otázkách: proč člověk koná svou práci, proč a jak je připraven se angažovat, čemu je ochoten dát víc, než se vyžaduje, dokáže-li obětovat své pohodlí či osobní zájmy a přijmout možná rizika spojená s realizací myšlenek sociologického poznání, aktivně mu pomáhat, stát se propagátorem a organizátorem nového a tak dále. Na tomto místě se sama nabízí myšlenka vyslovená na XXVI. sjezdu sovětských komunistů: *praktické uplatnění nových vědeckých poznatků je dnes úkol stejně důležitý jako jejich vývoj.*

Proces propagování a realizace nových sociologických poznatků nejen zpětně ovlivňuje hloubku vlastního sociologického poznání, ale stává se i jedním z hlavních faktorů zvyšování efektivnosti veškeré vědecké práce.

Další základní podmínkou dosažení maximálního efektu pro využití sociologických poznatků je jejich transformace do takového systému opatření, direktiv a řídicích zásahů, aby se mohly projevit jak ve společenských subsystémech, tak v sociální dynamice rozvoje socialistické společnosti.

Proti tomuto požadavku dnes stojí dlouhodobě pěstované iluze, že sociologické poznání už samo o sobě představuje návod, pokyny, direktivitu pro přijetí potřebných rozhodnutí.

Jde o rozsáhlou problematiku, jejíž komplikovanost je dána zejména nutnou dělbou práce mezi těmi, kteří působí v orgánech společenské decize na straně jedné a těmi, kteří jsou bezprostředně spjati se sociologickým poznáním na straně druhé.

Zkušenosti neustále potvrzují, že posílení a organizační upevnění vztahů mezi výzkumnými pracovišti a příslušnými řídicími složkami může znamenat mnoho. Ani ve společenském poznání se žádná nová myšlenka, stejně jako žádný zápas za její prosazení, neodehrává ve vzduchoprázdnu. Každá nová myšlenka, objev, teorie vyžaduje nejen pochopení samotného autora, ale i takovou argumentaci, která usnadní její využití a prosazení do praxe, protože společnost fungovala před jejích objevením i před sdělením poznatků, které například přinesl společenskovědní výzkum.

Aby nová myšlenka zapustila kořeny, aby se materializovala, musí „vypudit stará poznání“, musí zaujmout jejich místo v soustavě znalostí. Z více důvodů to vůbec nemusí být tak snadné. Vidět nemalou dialektickou složitost těchto otázek znamená respektovat historickou i sociální podmíněnost poznání, v jehož procesu se člověk i lidstvo jako historický subjekt zmocňují sociální reality, odrážejí a odhalují méně a více podstatné souvislosti jejího vývoje a rozvoje.

Proto ani sociologické poznání nemůžeme posuzovat jako poznání „vůbec“. Musíme stále respektovat skutečnost, že jednotlivci i různé sociální útvary mají samozřejmě k dispozici ještě jiné zdroje sociálního poznání, a tedy i jiné „informační fondy“, než které poskytuje sociologie. A nejen to. Žádné poznání nemůže být izolováno od stavu praxe, která — jak známo — je nejen jeho východiskem, ale i kritériem a cílem. Proto představa, že zítra předáme kvalifikovanou, se všemi profesionálními parametry vědeckovýzkumného sdělení koncipovanou zprávu například o stavu kriminality mládeže, hodnotové orien-

taci dělnictva velkých průmyslových závodů, fluktuaci v terciární sféře, světónázorové orientaci různých skupin mládeže a tak dále a „pozití“ se všechno mávnutím kouzelného proutku změnil, je metafyzická a samozřejmě krajně nereálná. Pěstovat atmosféru nereálných a falešných představ, z níž se občas ozve: „... my jsme udělali výzkum a nic se neděje“, znamená de facto vytvářet demobilizující atmosféru.

Pravdivé poznání je složitý, náročný a rozporný proces. Ale změna sociální reality je proces mnohem složitější, náročnější a rozporuplnější a také dlouhodobější.

To je také jeden z důvodů, proč se musíme více než dosud zamýšlet nad takovou problematikou, jakou je zpracování pro danou chvíli a situaci reálných „sociálních technologií“, určitých vzorových systémů některých standardizovaných činností směřujících k tomu, aby vyžadované cíle byly dosaženy co nejefektivnějším způsobem. Tak se vlastně abstraktní vědecké poznání spojuje s možnostmi subjektivně realizované činnosti lidí. Měla by to být cesta, na níž se scházejí a integrují síla vědeckovýzkumné analýzy se sociální aktivitou subjektu — reprezentovaného stranou, malými či velkými sociálními skupinami, méně či více formalizovanými institucemi a jednotlivými lidmi.

Jen ve spojení objektivního a subjektivního, zákonitého a živelného, racionálního a smyslového, abstraktního a konkrétního, poznávaných možností a daných skutečností se realizují světodějně cíle našeho hnutí.

V sociologii bychom se proto měli více orientovat na to, jak profilovat sociologické poznání společnosti jako celku a jednotlivých sociálních subsystémů zvláště, jak dosáhnout nepřetržitého poznání jako součásti systému řízení sociálních procesů, které indikátory by se měly stát kostrou stále proudící sociologické informace, jak dovést sociologické poznání ke schopnosti vícevariantních prognóz ovlivňujících programy a plány praktické činnosti a tak dále.

Takto náročně formulované požadavky mohou být naplněny jen tehdy, jestliže sociologové sami mezi sebou vyřeší nemálo „etických bolístek“. Patří k nim překlenutí „sebeuzavření našich pracovišť“ a překonání profesionální omezenosti, která z toho plyne. Jen opravdová tvůrčí spolupráce „sociologů teorie a sociologů praxe“ spolu s těmi, kteří jsou bezprostředně spojeni se stále náročnějším řízením ekonomiky, politickovýchovné a ideologické práce a s procesy urychlení vědeckotechnického pokroku, může přinést tolik potřebné výsledky.

V budoucnu budou jistě vznikat různé organizační formy takovéto spolupráce, a to jak ve vědeckovýzkumných ústavech, tak v řídicích strukturách. Jedno však víme naprosto jednoznačně už dnes: *určujícím, koncepčně nejdůležitějším místem tohoto spojení je komunistická strana — nejvýznamnější subjekt teoreticko-poznávací a praktické — řídicí činnosti.*

U nás se velmi často, a někdy i s určitou „závistí“ posuzují přednosti a úspěchy sovětské a bulharské sociologie. Měli bychom vidět, že mimo jiné vyplynuly z toho, že sociologické poznání a zápas o jeho realizaci byl u našich sovětských a bulharských přátel vždy bytostně koncipován v úzké návaznosti na potřeby a požadavky strany. Sociologové tu vědomě převzali na svá bedra svůj díl zápasů doby. Jestliže platí ono známé, že „tempus dominus veritatis est“ (čas je pánem pravdy), pak v tomto případě čas potvrdil správnost cesty sovětské a bulharské sociologie. Konečně ani naše zkušenosti z nedávné historie nejsou zcela zanedbatelné. Pokud byl rozvoj sociologie spojen se zápasy revolučních sil společnosti a sociologická teorie a metodologie se rozvíjela jako neoddělitelná součást marxismu-leninismu, potud sociologické poznání v různých podobách své obecnosti vstupovalo do praktické činnosti strany. Pokud

se rozvoj sociologie ubíral jinými cestami, skončil v nejlepším případě v provincionalismu a nejčastěji tak či onak posluhoval různým „ismům“ buržoazních teorií.

Čtvrtou základní podmínku dosažení maximálního efektu využití sociologických poznatků bychom mohli označit jako *potřebnou sociologickou kulturu pracovníků praxe*.

Ti by v rámci své politicko-odborné přípravy měli získat určité schopnosti k systémovému sociálnímu myšlení. V posledních letech bylo nemálo vykonáno, aby u funkcionářů stranických a státních orgánů byl rozvíjen „sociologický styl myšlení“. Dnes mnozí pracovníci řídící sféry vědí, co jim může přinést sociologické poznání, a jsou solidně seznámeni se základními metodologickými a metodickými otázkami marxisticko-leninské sociologie.

Prostor pro přípravu byl vytvořen. Podílí se na ní VŠP ÚV KSČ, univerzitní fakulty, rozsáhlé postgraduální kursy VŠE a tak dále.

Nyní jde především o to, aby vše bylo využito, aby se celý systém teoreticko-metodologické přípravy nevzdaloval potřebám společenské praxe, ale naopak, aby v různých rovinách své obecnosti těmto potřebám vědomě sloužil.

Že to není vůbec okrajové téma potvrzují i mnozí zahraniční autoři, zejména v souvislosti s tím, že nezřídka nedokážeme adekvátně reagovat na rostoucí spektrum potřeb a požadavků stranických a státních orgánů. Například diskuse u „kulatého stolu“ o využití sociologie ve stranické práci, kterou organizoval časopis Voprosy istorii KSSS, mimo jiné ukázala, že potřeba a zájem, které projevují stranické orgány a organizace, bývá větší, než možnosti a schopnosti sociologů je naplnit. I to je jedna z nových skutečností, jimiž je možno charakterizovat situaci, do níž se dostává problematika vztahu sociologie a sociální praxe. (7)

Velká výzva sociologickému poznání

V názorech těch, kteří formulují společenskou objednávku, bývá nezřídka dominující představa, že s potřebami praxe může být spojená v podstatě jen taková sociologie, která má bezprostřední „praktickou hodnotu“. Při určitém zjednodušení by se tento přístup dal charakterizovat tezí „čím empiričtější, tím praktičtější“.

Vlastně se tak živelně a nevědomky dovoláváme vůdčí zásady sociologických koncepcí, které se šířily od první poloviny dvacátých let zvláště v USA a v západní Evropě — a které v různých podobách přežívají dodnes [Weidig — Winkler 1982 : 23—37].

Tyto koncepte byly vlastně pozitivistickou reakcí na neplodnost spekulativních buržoazních filozofických koncepcí. Proto byla „praktická sociologie“ definována jako „empirická věda“.

Na stránkách Sociologického časopisu jsme nejednou ukázali, proč jsou pro nás takové přístupy, zejména v nejvlivnějším mertonovském pojetí, nepřijatelné. Koncepte vycházející ze základní premisy „popsat a poznat funkcionální závislost“ a „nezabývat se kauzální myšlenkou“ měly své důvody. Především šlo o to nepřekročit praxi a zájmy kapitalistické společnosti a s pomocí empirického poznání pomáhat jeho „vylepšení“. To vše se dělo na pozadí kategorického imperativu: nevyjadřovat se k základním sociálním problémům společnosti, k narůstajícím globálním konfliktům mezi prací a kapitálem, mezi bohatými a chudými, mezi vlastníky výrobních prostředků a těmi, kteří vlastní jen svou pracovní sílu. Empirické poznání, jako jedno z nejvýznamnějších

(7) Viz časopis Voprosy istorii KSSS č. 3/1983, s. 49—78.

předpokladů hlubší analýzy, je tu absolutizováno jako jediný, určující předpoklad pravdivého poznání.

Nemusíme se přesvědčovat o tom, že empirické sociologické poznání přináší nemalé praktické a užitečné výsledky: „... popisuje jednotlivé jevy a stránky společenské praxe, například vývoj malých skupin, jednotlivé procesy, konflikty a proměny a přispívá k řešení zcela speciálních úkolů. Ale praxi blízká je taková empirická sociologie jen zdánlivě a její praktická účinnost je omezená...“ [Weidig — Winkler 1982 : 25].

Dodejme, že praxi blízká je tato sociologie v omezeném rozsahu a v omezeném časovém termínu především proto, že stranou zůstávají podstatné souvislosti, určující determinanty jejich vzniku, vývoje a zániku. Proto nelze než souhlasit se známou tezí, že není nic praktičtějšího než dobrá teorie.

Nová praxe socialistické společnosti vyžaduje i nové sociologické poznání. Snaha nově vyjádřit podstatu epochy, zvláštnosti daných úkolů a spojení revoluční teorie s praktickou činností je velkou výzvou sociologickému poznání.

Je dnes vůbec možno realizovat střizlivé, kriticky dialektické a realistické hodnocení a nové tvůrčí přístupy, k nimž vybízejí poslední stranické dokumenty, bez sociologického poznání? Co všechno může „nabídnout“ sociologie v situaci, kdy realistické hodnocení je základem úsilí o překonání onoho protichůdného spojení obrovských, vpravdě historických úspěchů socialistické výstavby a „... nevyřešených úkolů dneška a problémů, které jsme zdědili z minulosti a které v zásadě mohly být vyřešeny dříve“ [Černěnko 1984 : 6].

Velká výzva sociologickému poznání nám připomíná, že socialismus — z hlediska dosavadního vývoje lidstva nejpokrokovější praxe — vyžaduje odpovídající rozvoj společenskovědní teorie a metodologie. Na nich je závislá veškerá analýza sociálních procesů, odkrývání jejich rozporů, tendencí, zákonitostí a vědecké zpracování zdůvodněných podkladů pro vedení strany a státu, pro sociální politiku, ideologickou činnost, pro optimalizaci řídicích procesů a tak dále.

Jestliže víme, že socialismus je možný jen jako vědomě utvářená praxe pracujících vedených stranou, pak to znamená, že pro tuto vědomě utvářenou praxi musí být poznávány a prosazovány zákony vědomého jednání.

My, kteří jsme spojení se sociologickým poznáním, tuto skutečnost musíme cítit jako naléhavou výzvu přispět svým nemalým dílem k hlubšímu poznání, k teoretickému formulování zákonů a zákonitostí rozvoje socialistické společnosti a udělat vše k jejich praktickému prosazení. A tady už vůbec nevystačíme s deskripcí stavu a dynamiky sociálních procesů, s analýzou stavu vědomí a chování sociálních skupin. Tady musíme hledat a nacházet určující faktory, strukturní a funkční prvky a především podstatné, příčinné podmínky procesů sociálního rozvoje.

To je cesta, která nám umožní svým dílem přispět nejen ke zdokonalení řízení a plánování sociálních procesů, ale i k vědecky fundované analýze dlouhodobých strategií sociálního vývoje.

Velkou výzvu sociologickému poznání spojujeme s požadavkem užšího spojení sociologické teorie a sociální praxe socialistické společnosti, s požadavkem rozvíjet sociologické poznání, za nímž stojí život a které vstupuje do života tím, jak slouží zápasům revolučních přeměn sociálního světa lidí. V těchto procesech se práce sociologa stává živoucí součástí našeho dneška. To je také její nejvyšší možné uznání a ocenění.

Snad jsme příliš v zajetí „své sociologické problematiky“ — budiž: není však právě nejobecnější speciální společenskovědní disciplína, jakou je marxisticko-leninská sociologie, „nejvíce otevřená“ a „nestojí nejbližší“ společen-

ským a lidským otázkám doby, všelidskému zápasu, vyvolávajícímu nové a nové potřeby hledání a objevování, spojujícímu sociologickou imaginaci, tvůrčí vědeckou fantazii s činem?

Jestliže na tuto otázku odpovíme kladně, pak sociolog musí být bojovníkem, nesoucím v sobě pokoru a zarputilost věčného hledání, poznávání, přehodnocování a přetváření, které je nadějí doby. Proto otázka vztahu sociologie a sociální praxe je současně i otázkou smysluplnosti práce sociologa. Stojí dnes před námi s takovou naléhavostí jako nikdy.

Naše „pýcha“ a sebevědomí, které nosíme v sobě, se často ptá: může být tento svět, tato společnost bez sociologického poznání? Politická napětí doby a boj lidstva za přežití připomínají, že otázka může být položena také jinak: může být marxistickým sociologem ten, který se staví mimo tuto společnost, mimo sociální zápasy doby, v nichž světlo a stín jsou stále kontrastnější?

Zdá se, že pro řešení vztahu sociologie a sociální praxe je dnes nejdůležitější právě to, jak odpovíme na velkou výzvu sociologickému poznání.

Literatura

- Afanasjev, A.: *Cíle a úkoly všestranného zdokonalování rozvinutého socialismu*. Rudé právo 23. 1. 1985.
- Andropov, J.: *Projev přednesený na zasedání ÚV KSSS*. Rudé právo 16. 6. 1983.
- Černěno, K.: *Prosazovat pravdu života a vznešené ideály socialismu*. Rudé právo 26. 9. 1984.
- Černěno, K.: *Na úroveň požadavků rozvinutého socialismu*. Rudé právo 24. 12. 1984.
- Fedosjev, P. N. a kol.: *Materialistická dialektika*. Praha, Svoboda 1984.
- Ivanov, V. N.: *Pozvednout sociologickou vědu na úroveň současných úkolů společenského rozvoje*. Sociologický časopis 1985, č. 1.
- Kopnin, P. V.: *Gnoseologičeskije i logičeskije osnovy nauki*. Moskva, Nauka 1974.
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 3*. Praha, Svoboda 1952.
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 21*. Praha, Svoboda 1957.
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 38*. Praha, Svoboda 1960.
- Metodologičeskije problemy sovremennoj nauki*. Moskva, Nauka 1979.
- Rychtařík, K.: *Jaká je metodologie, takové je i sociologické poznání*. Sociologický časopis 1984, č. 3.
- Rychtařík, K.: *Jaká je metodologie, taková je věda*. Sociologický časopis 1971, č. 4.
- Rychtařík, K.: *K metodologickým otázkám naší sociologie*. Sociologický časopis 1981, č. 1.
- Voronovič, B. A.: *Otlišitelnyje čerty dialektiki rozvitiija soznaniija socialističeskogo obščestva*. Praha, nepublikované vystoupení na konferenci VSP ÚV KSČ 1984.
- Weidig, R. — Winkler, G.: *Soziologie und gesellschaftliche Praxis*. In: Jahrbuch für Soziologie und Sozialpolitik. Berlín, Akademie-Verlag 1982.

Резюме

К. Рихтаржик: Социология и социальная практика

Возможность не осуществляется никогда совсем автоматически. Возможность необходимо не только познавать, но и осуществлять. Это справедливо и для требования более эффективного приобщения социологического знания к практической борьбе нашего времени. Вопросы практического использования социологического знания являются сегодня делом не только теоретической дискуссии, но, в первую очередь, научной политики, готовности и, зачастую, и способности вести и делать научно-исследовательскую работу так, чтобы она была действительно применима в социальной практике. Эту применимость некоторые авторы связывают с управленческой и культурной функцией социологии. Это один из возможных взглядов на определение функций марксистско-ленинской социологии.

Ввиду того, что общественный заказ по отношению к марксистско-ленинской социологии формируется в разных плоскостях общности и разном уровне непосредственности социальных потребностей, социологическое знание будет содержать всегда раз-

ные уровни связей между явлениями и фактами социального мира людей. Социологическое знание — анализ корреляционных, функциональных и причинных отношений.

Практическое использование социологических знаний обуславливает, в частности: методологическое закрепление социологического знания, научный субъект познания (субъективно-личностный подход социолога к познаваемой действительности), преобразование социологических знаний в систему мер, директива управленческих вмешательств и необходимая социологическая культура работников практики.

Стремление по-новому выразить сущность эпохи, особенности данных задач и связь революционной теории с практической деятельностью — большой призыв к социологическому знанию. Этот факт мы принимаем как задачу внести свой немалый вклад в углубление познания, к теоретическому формированию законов и закономерностей развития социалистического общества и сделать все для их практического использования.

Вопрос отношения социологии и социальной практики является одновременно вопросом о смысле труда социолога. Он встает перед нами с небывалой раньше настоятельностью.

Summary

K. Rychtařík: Sociology and Social Practice

The realization of a possibility is never quite automatic. A possibility must not only be recognized but also realized. This also applies to the call for a more effective penetration of sociological knowledge into the practical struggles of our time. Today, questions of the practical application of sociological knowledge are not only a matter of theoretical discussion but, in the first place, of scientific policy, and not unfrequently of the ability to control and perform scientific activity in a way rendering it really usable in social practice. In some authors' opinion, this applicability is connected with the controlling and cultural function of sociology. This is one of the possible views of the delimitation of functions of Marxist-Leninist sociology.

Since the social order placed with Marxist-Leninist sociology is conceived on various levels of generality and in various positions of the immediacy of social needs, sociological knowledge will always contain various levels of relations between phenomena and realities of the people's social world. Sociological knowledge is an analysis of correlational, functional and causal relations.

The practical application of sociological findings is conditioned particularly by the methodological anchorage of sociological cognition; by the scientific subject of cognition (the sociologist's subjectively personal approach to recognized reality); by the transformation of sociological findings into a system of measures, the directive of managerial interventions, and the requisite sociological culture of workers in practice.

The endeavour newly to express the substance of the epoch, the singularities of the given tasks and the connection of revolutionary theory with practical activity is a great challenge for sociological cognition. We accept this fact as a task to contribute in a high degree to a deeper understanding, to the theoretical formation of laws and regularities governing the development of socialist society; and to do our utmost for their practical application.

The question of the relation between sociology and social practice is simultaneously a question of the sensefulness of the sociologist's work: today it is presenting itself with unprecedented urgency.

Je stále významnější promýšlet vztah společenských věd a praxe. Na rozdíl od doby, kdy se projevoval určitý despekt ke společenským vědám — například na základě argumentace, že exaktnost metod společenských věd není srovnatelná s exaktností metod medicíny (rentgen, izotopy, EKG) nebo techniky (logaritmické pravítko, počítače, přesné měřicí přístroje), je dnes v hospodářské praxi stále více uznávána praktická závažnost sociálních předpokladů a důsledků nejrůznějších stránek vědeckotechnického rozvoje. Nová technika skutečně mimo jiné vyžaduje zvýšené nároky na subjekt, jehož reakce však nelze pouze „propočítat“. Fluktuaci skutečně nelze řešit jen technickými opatřeními. Problémy iniciativy, tvořivosti, stability kádrů atd. se zřetelně vymykají metodám v jiných oblastech tak exaktním. Život prokazuje potřebu společenskovo-vědních metod a poznatků.

Jedním z nejvýznamnějších objektivních procesů je však samo řízení: za socialismu vyvstává a den za dnem sílí potřeba nahrazovat živelné reakce v rozhodovacích procesech vědeckými analýzami a prognózami, předvídat a řídit sociální procesy, vyžadovat tedy i pomoc společenských věd — historického materialismu i sociologie, ekonomie i psychologie a dalších — při řešení konkrétních otázek rozvoje společnosti.

Marxistickým společenskovědním pracovníkům jsou bytostně cizí weberovské koncepty nezúčastněné vědy. Nechtějí svět pouze vykládat, nýbrž programově jej měnit. To ovšem neznamená, že každé společenskovědní práci můžeme dát u nás v tomto směru absolutorium. I když je třeba orientována na aktuální otázky, chybí-li jí vyústění v sociotechnickém smyslu, tedy v závěry *jak využít zjištěných poznatků v řízení, v cílevědomé změně zkoumaného jevu*, jde často jen o zajímavou a nepřiliš závažnou četbu. Lze také těžko doufat, že se například vedoucí hospodářští pracovníci mohou po večerech vzdělávat ve specialisty v oboru filozofie, sociologie či psychologie, aby pro ně studium výzkumných zpráv bylo zcela srozumitelnou literaturou.

Jestliže mluvíme o potřebě sociologie pro praxi, platí zároveň, že praxe představuje závažný stimul pro rozvoj sociologie. Vazba na problémy řízení dynamizuje i sociologii jako vědu, brání samoučelným výzkumům, nazíravosti v teoretických přístupech, které přece zdaleka nejsou jen výsadou filozofie.

Pozoruhodné jsou zkušenosti z rozvoje marxisticko-leninské sociologie v NDR, kde se v tomto roce konal již IV. sociologický kongres. Přestože zde neexistuje sociologická asociace ani speciální časopis, byl kongres přehlídkou bohaté teoretické produkce a mimořádně významných výzkumů, vysoce oceňovaných praxí. Její představitelé tvořili značnou část pléna (1000 delegátů!) a otevřeně hodnotili vysoký přínos sociologů pro řešení každodenních otázek rozvoje socialistické společnosti. V předsednictvu kongresu zasedlo 6 členů ÚV SED, vedoucí stranické delegace byla s. Langová, členka politbyra.

Rovněž rozvoj bulharské sociologie, realizující řadu stranických usnesení zejména v oblasti sociálního plánování, je pozoruhodný. Tak například vedle výchovy podnikových sociologů, jejichž funkce je institucionalizována ve všech větších závodech, se zavádí výuka sociologie i na školách pro přípravu bu-

doucích vedoucích hospodářských pracovníků (na všech ekonomických fakultách jsou kursy o minimálním rozsahu 90 hodin při čtyřleté variantě studia).

Povšimněme si také myšlenek o vztahu sociologie a praxe obsažených v nejnovější práci ředitele Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR prof. V. N. Ivanova, nazvané *Aktuální problémy sociologických výzkumů v současné etapě*. Vedle řady závažných teoretických úvah čteme na straně 38: „Je nezbytné zajistit i sociologickou přípravu ekonomů, kteří se zabývají plánováním, a vedoucích na různých stupních řízení. Je nezbytné, aby i všechno obyvatelstvo získalo určité sociologické vzdělání na základě popularizace vědeckých poznatků sociologie. Jinak řečeno, spolu s rozvojem ekonomického myšlení je nutno zajistit i rozvoj myšlení sociologického.“ (1)

Myšlenka prof. Ivanova má hluboký teoretický podtext: V socialistické společnosti totiž nelze chápat procesy řízení manažersky, rozhodovací procesy nelze vyhrazovat jen úzké skupince specialistů, nýbrž je třeba programově do nich zapojit všechny pracovníky. Pro tuto účast — má-li být reálná, účinná, a to jak v ekonomice, tak v řízení i sociálních procesů (např. v boji proti příčinám fluktuace, za rozvoj iniciativy, za vytváření podmínek k šíření zlepšovatelství a vynálezectví atd. atd. — je ovšem třeba vytvářet předpoklady i v oblasti znalostí, tedy zajistit odpovídající ekonomickou, ale také — jak ukazuje prof. Ivanov — zároveň i sociologickou propagandu.

U nás panuje dost rozšířený omyl, že řízení hospodářství je zajišťováno ekonomy a že je tedy důležité kvalifikovat k řízení především je (např. posluchače ekonomických škol, v postgraduálním studiu potom plánovače apod.). Analýzy však ukazují, že většinu vedoucích hospodářských pracovníků v těch nejběžnějších kategoriích (mistři, jichž je u nás zhruba čtvrt miliónu, dále ředitelé podniků) tvoří technici. (V kategorii ředitelů je asi 61 % techniků a 10 % ekonomů).

Zajímavé však byly výzkumy zjišťující, čemu tito vedoucí pracovníci věnují většinu svého času v řídicí práci. Jeden takový výzkum přinesl tyto výsledky:

I. Osobní styk

(porady, schůze, návštěvy, jednání, prohlídky pracovišť, telefonování) 62 %

II. Písemný styk

(čtení, diktování, podpisování, agenda) 9 %

III. Plánování, rozbor, organizace

(zprávy, schvalovací procedury, organizační směrnice) 10 %

IV. Ostatní

(služební cesty, přestávky aj.) 19 %

Vedoucí pracovník tedy objektivně musí v první řadě řídit pracovní kolektivy (kolektivy svých spolupracovníků, štáby, komise atd.). Tato činnost je obligatorní a nelze ji nekonat. Lze ji ovšem provádět vysoce amatérsky, jestliže chybí jakákoli sociologická (vždyť jde vlastně o výkon funkce praktického sociologa, člověka, který řídí určitou sociální skupinu, určité — někdy velmi složité — sociální procesy v ní) nebo psychologická (přesvědčování lidí, jejich kritika, vytváření tvůrčího sociálního klimatu atd.) příprava.

V takovém případě obvykle vedoucí hospodářský pracovník aplikuje takové metody řízení lidí, jaké sám kdysi zažil. Tak například se snaží o vytvoření „dobrých vztahů“ v kolektivu paternalistickými metodami živiálního namlou-

(1) V. N. Ivanov: *Aktualnyje problemy sociologičeskich issledovanij na sovremenom etape*, Moskva, Znaniye 1984.

vání, což může být odraz metod, které zažil v rodině. Jindy aplikuje své zkušenosti z vojenského výcviku — nahrazuje řízení velením. V každém případě tím vážně narušuje svoji autoritu, zároveň však i průběh tak významných sociálních procesů, jako je třeba upevňování kázně v kolektivu, rozvoj iniciativy apod. Nejen nedostatek ekonomické, ale i sociologické kvalifikace vedoucích hospodářských pracovníků je drahý.

Závěrem bych rád upozornil na hloubku Leninových upozornění, že jednou z hlavních front socialismu je boj o nové. Jde o jeden z nejvýznamnějších sociálních procesů: „Výhonky nového“, jak říkával Lenin, nalézají na každém kroku desítky bariér — pohodlnost, neschopnost, rutinu, strach o zabydlenou pozici atd. atd. Naproti tomu motivace těch, kteří prosazují nové, je zcela nedostatečně propracovaná. (Tak například jaké překážky čekají ředitele, který chce vnést do výroby špičkový výrobek — a jaká odměna? Naproti tomu: Čeho se musí obávat ředitel, který setrvačně vyrábí staré výrobky, ale plní plán?). Jestliže jedinou motivací na straně nového je v tomto případě jen uvědomělost ředitele, jsme u jedné z příčin, proč tak malé procento našich výrobků dosahuje špičkové úrovně na světových trzích.

Kvalifikované řízení sociálních procesů je nemyslitelné bez aplikace marxistických společenských věd. Marxistická sociologie má zde svoje skromné, ne však nevýznamné místo.

Резюме

Я. Когоут: Социология и управление экономической практикой

Марксистская социология отмежевывается от веберовских концепций «чистой» науки, она заинтересована в участии в управлении общественными, следовательно, и экономическими процессами. Знаменательных результатов было достигнуто уже в ГДР и БНР, в частности, конечно, в СССР: социологи здесь читают лекции о теории не только для руководящих кадров, но и для будущих экономистов (в НРБ, напр., на курсе 90 часов во всех специальностях). Проф. Иванов, доктор наук, директор Института социологических исследований АН СССР, указывает, что для осуществления как можно более широкого участия трудящихся в управлении знаменательно не только экономическая пропаганда, но и социологическое просвещение широких слоев.

Социологическое образование следует предоставить и техникам. Ведь это, в первую очередь, они, кто находится на руководящих позициях в нашей экономике (директора предприятий — 61 %), причем, однако, их рабочее время заполнено, главным образом, работой с людьми.

Summary

J. Kohout: Sociology and Management of Economic Practice

Marxist sociology keeps at a distance from Weber's conceptions of "pure" science, being concerned with a committed participation in the management of social, and thus also of economic processes. Significant results have been attained in the GDR and BPR, and particularly in the USSR: here sociologists give lectures not only for managerial staffs but also for future economists (in the Bulgarian People's Republic, for example, in a 90-hours course in all branches). Professor Ivanov, DrSc., Director of the Institute for Sociological Research of the Academy of Sciences of the USSR, shows that not only economic propaganda but also sociological education of broad population strata is of importance for the realization of the widest possible participation of working people in management.

Sociological education should also be imparted to technicians, for it is them who occupy the majority of leading positions in our economy (enterprise directors — 61 %), and the content of their working hours predominantly consists in dealing with people.

Náročné úkoly, které musí naše společnost v současné etapě řešit, vyžadují také zdokonalování práce společenských věd, zejména pak prohloubení poznání zákonitostí rozvoje společenských vztahů a podmínek jejich fungování.

Hlubší vědecké poznání všech významných souvislostí, podmínek i rozporů procesu výstavby rozvinuté socialistické společnosti je důležitým předpokladem pro zdokonalování společenského řízení. Vědecká práce, zvláště v oblasti společenských věd, nemůže být odtržena od praktické činnosti. Každá věda se úspěšně rozvíjí právě v nejtěsnějším styku s praxí, která je zdrojem podnětů, objednavatelem řešení vědeckých úkolů i nástrojem prověřování získaných poznatků. Je příznačné, že pozitivní výsledky vědy se projevují právě tehdy, když metodika vědecké práce nejvíce odpovídá potřebám praxe, a tam, kde jsou výsledky systematicky konfrontovány s těmito potřebami. To platí u sociologie o to víc, že tato věda pretenduje na poznávání zákonitostí společenského pohybu v konkrétních společenských podmínkách, tedy na vecné a exaktní poznání konkrétně historické situace.

Máme-li tedy posoudit, jak se projevilo téměř čtyřicetileté období výstavby socialistické společnosti v rozvoji marxisticko-leninské sociologie, je třeba současně hledat odpověď i na otázku, co přinesla tato věda praxi, jakými poznatky zásadně přispěla k řešení společenských problémů. Snažší je ovšem zhodnotit to, jak se rozvíjela sama sociologie pod vlivem společenské praxe, než přesně identifikovat její přínos pro tuto praxi. Poznatky společenských věd vstupují totiž do praxe zpravidla nepřímou, zprostředkovanou, po částech a často i se značným časovým odstupem. Přesto se můžeme pokusit alespoň obecně naznačit, čím marxistická sociologie přispěla rozvoji společenské praxe.

Ve své většině jsou nesporně přínosné konkrétní poznatky získávané z různých empirických výzkumů, které umožňují korigovat představy a upřesnit informace řídicích subjektů o společenských procesech v oblasti ekonomiky sociální politiky, kultury, ideově výchovné práce atd. Významné a v praxi využívané jsou rovněž poznatky o vývoji třídně sociální struktury společnosti, které upřesňují obraz dynamiky procesů sblížování a přesněji identifikují nové aspekty sociální diferenciací. Podobně jsou využívány konkrétní poznatky o vývoji životního způsobu a volného času. Nesporně zajímavé a pro praxi užitečné jsou rovněž informace o stavu veřejného mínění a společenského vědomí, dále údaje o vlivu a sledování hromadných sdělovacích prostředků apod. Prakticky využívány jsou i teoretické závěry z jednotlivých oblastí, včetně prognóz a hypotéz.

V ideově výchovné sféře jsou uplatňovány závěry kritických rozborů nemarxistické sociologie a dopadu buržoazní propagandy na společenské vědomí socialistické společnosti.

Je samozřejmé, že obsah zaměření i hodnocení „sociologické informace“ vstupující do praxe se mění v souvislosti s potřebami společnosti, a tedy v souladu s charakterem příslušné etapy jejího vývoje. S tím souvisí zdůvodněná odpověď na otázku: Kdy vlastně vzniká marxistická sociologie? Setkáváme se stále ještě s názorem, že sociologie vznikla až v šedesátých letech našeho století, že je to

tedy vlastně mladá věda, která se teprve vyvíjí ze svých dětských let a má proto právo na různé „dětské nemoci“ apod. Tento názor je zdůvodňován především institucionálně, tj. tím, že vlastně teprve před dvaceti lety začaly vznikat katedry, ústavy tohoto oboru, a tedy i obor sám. Otázka vzniku marxistické sociologie by mohla být hodnocena jako akademická, kdyby tak těsně nesouvisela s otázkou předmětu vědy a jejího vztahu k praxi. Právě praxe, a v našem případě především revoluční praxe dělnické třídy, je rozhodujícím hlediskem pro posuzování vzniku, obsahu i perspektiv každé společenské vědy. V tomto pohledu pak marxistická sociologie má hluboké kořeny již v raných pracích K. Marxe a B. Engelse. Otázky zákonitostí společenského vývoje, třídní sociální struktury, úlohy jednotlivých prvků této struktury ve společenském pohybu, procesy institucionalizace, formování společenského vědomí, jeho dialektická souvislost s praxí, determinovanost atd. patří k základnímu obsahu jejich práce. Řečeno slovy V. I. Lenina jsou zde tyto otázky řešeny poprvé v historii na skutečně vědeckém základě. Tím, že Marx a Engels objevili a docenili primární úlohu ekonomického faktoru v dialektice společenského pohybu, objevili současně klíč k možnosti cílevědomé činnosti člověka, ke smysluplnému a zdůvodněnému koncipování budoucího vývoje. Vědecké objevy klasiků se postupně staly základem ideologie dělnické třídy a vstoupily do jejího revolučního jednání. Do revoluční praktické činnosti této třídy vstoupily tedy také poznatky sociologického charakteru. Neboť hlavně poznatky o zdrojích sociální diferenciaci a charakteru sociální struktury, o třídách, jejich podstatě, o sociálních vztazích a vývoji, o aktivní úloze subjektu v dějinách, tvoří jádro předmětu sociologického přístupu ke společnosti. Vývoj a zájem o další sociologické pohledy pak souvisí s konkrétními potřebami revoluční praxe dělnické třídy.

V prvé etapě tohoto hnutí jde převážně o procesy osvojování si poznatků materialistického pojetí dějin (včetně teoretických poznatků sociologického charakteru). Klasikové jen málo používají specifické sociologické metody (např. práce B. Engelse *Postavení dělnické třídy v Anglii* je založena na rozsáhlém empirickém šetření, K. Marx použil anketu pro zkoumání postavení dělnictva). I když pracují s rozsáhlým empirickým materiálem, nejde zpravidla fakticky o sociologický výzkum, zejména ne v dnešním pojetí.

Nová etapa vstupu vědecké teorie (včetně sociologických poznatků) do praxe nastává v revolučním a zejména bezprostředně porevolučním období. Formování diktatury proletariátu, dělnického státu a s tím spojené další úkoly budování základů socialistické společnosti vycházejí z teoretických závěrů klasiků, obohacených o zobecněnou revoluční zkušenost. Tyto závěry se stávají direktivou, jsou transformovány do programu výstavby socialismu (např. kolektivizace, likvidace vykořisťovatelských tříd, změna antagonistické třídní struktury apod.). Opět zde — jako součást celé koncepce marxismu-leninismu — hrají důležitou úlohu sociologické poznatky o třídách, třídním boji, sociální struktuře, charakteristice jednotlivých sociálních skupin, společenských vztazích apod.

Další specifická situace pro vstup sociologických poznatků do praxe nastává při přechodu do etapy budování rozvinuté socialistické společnosti. Upevnění socialistických společenských vztahů vyžaduje především zdokonalení řídicích procesů, které nabývají na náročnosti, roste jejich komplexnost a dynamičnost. To staví společenskou vědu před požadavek doplnit teoretické poznatky, principy, závěry, jež sloužily jako základ koncipování programu výstavby základů socialismu, o konkrétní poznatky o jednotlivých společenských systémech, sférách, jevech a také hlouběji postihnout podstatné souvislosti nového sociálního

systému. Zejména tato situace vede k nebyvalému rozvoji sociologie. Umožňuje to jak její předmět, tak také především metoda sociologického výzkumu založená na analýze konkrétní situace.

Stojme-li před úkolem zhodnotit dosavadní vývoj marxistické sociologie z hlediska jejího přínosu pro praxi, je nezbytné přistoupit k tomuto úkolu z tohoto historického pohledu. Je to také odpověď na otázku vzniku marxistické sociologie a východisko pro formulování jejích úkolů pro další období.

Přitom je zřejmé, že uplynulá desetiletí budování socialismu u nás i v ostatních socialistických zemích stimulovala neobyčejně dynamický rozvoj sociologie. Nehledě na deformace a peripetie, které jsme u nás zaznamenali v šedesátých letech, vznikla postupně silná, kadrově a institucionálně dobře vybavená věda, která má předpoklady dalšího růstu a zdokonalování praktické užitečnosti. Ani v této oblasti není samozřejmě možné podřizovat vědecké bádání jen čistě prakticistním potřebám. To by vedlo k jednostrannosti a utilitarismu vědeckého poznání s negativními dopady na samotnou praxi. Každá věda si musí zachovat určitý odstup, nadhled od každodenní praktické činnosti lidí. Relativní samostatnost jejího vývoje je předpokladem koncipování smělých a reálných teorií, prognóz, hypotéz, alternativ, bez nichž nelze s perspektivou řídit společenský vývoj. Tato samostatnost je však jen relativní. Bez neustálého styku s realitou a bez prověřování poznatků v praxi (ovšem chápáné jako historický proces, nikoli jako bezprostřední smyslová činnost), sklouzne každá věda k „planému fantazírování“, k akademismu, jenž se ve svých důsledcích projeví jako oprávněná kritika a nedůvěra vůči možnostem společenských věd vůbec.

Jestliže tedy posuzujeme dosavadní vývoj marxistické sociologie, musíme jej také hodnotit z hlediska toho, v jakém stavu tato věda je a co může udělat pro budoucnost, pro řešení nazrálých problémů společenského vývoje. Všeobecně se shodujeme v tom, že dosud nejsou využity všechny možnosti sociologického poznání, že toto poznání nevstupuje dostatečně účinně do praxe. V čem jsou příčiny tohoto stavu? Dosti často se u sociologů setkáváme s názory, že řídicí struktury nemají dostatečný zájem o výsledky naší práce, že nepřihlížejí k sociologickým poznatkům apod. Tyto názory jsou jen částečně pravdivé. Řídicí struktury mají, jak to plyne z povahy jejich práce, zájem především o takové informace, které mohou přispět k větší jistotě při rozhodování, mohou být užitečné pro řešení problémů a plnění příslušných úkolů. A zde je třeba otevřeně konstatovat, že poznatky tohoto druhu nejsou vždy k dispozici, že forma našeho poznání je často příliš poznamenána specifikou metody, že není komunikativní, že poznatky nejsou v dostatečně hodnotící poloze, neobsahují náměty řešení, jsou spíše jen popisné a tvoření prognóz a alternativ z tohoto základu je proto pracné. V takové situaci se řídicí pracovníci obracejí raději k osvědčeným zdrojům a metodám i za cenu určitého rutinérství a prakticismu. Je pravda, že v řadě případů nejsou poznatky sociologického charakteru (které jsou k dispozici, v přijatelné formě, nebo by mohly být takto snadno získány a významně by pomohly v oblasti řízení) příslušnými pracovníky uznávány a využívány. To má své příčiny ve stavu rozvoje naší vědy; bez jejich překonání nelze uvažovat o zlepšení využívání sociologického poznání v praxi.

1. Prvou příčinu spatřuji v určité jednostrannosti používaných metod sociologického výzkumu, které implikují popisnost a „průměrnost“ výsledků. Ty jsou pak málo analytické, nedotýkají se (nebo se dotýkají jen nepřímo) příčinných vztahů, a tím omezují možnosti razantnějšího vstupu do řídicích procesů. Souvisí to nejvíce se skutečností, že naše sociologické výzkumy jsou téměř výhradně založeny na statistické proceduře a s tím spojenými technikami dotazníku či ankety. Je samozřejmé, že tato metoda je velice efektivní, že odpov-

vidá hromadnému charakteru sociálních jevů. Současně však uchopení předmětu výzkumu touto metodou přináší určité nezbytné zjednodušení. Popis vybraných vlastností sociálních objektů statistickými znaky je více či méně přiměřený, zpravidla však zjednodušuje složitost problému a vede k „zprůměrnování“ pohledu na objekty. Tento zprůměrněný pohled ukazuje kvantitativní stránku věci, typické, netypické apod. Avšak zaniká v něm specifičnost objektů, jejich vnitřní charakter, rozpornost. Práce se statistickými daty odhaluje souvislosti zpravidla jen na úrovni korelačního vztahu, neumožňuje poznání příčinných souvislostí, a to často ani tehdy, kdy se tato možnost nabízí. Výsledky takovýchto výzkumů jsou zpravidla popisy stavu, doplněné statistickými tabulkami a ukazateli, bez další sociologické interpretace. Tím se ztrácí reálný a často objektivní obsah šetření, zprávy tohoto druhu zůstávají většinou nevyužity.

K zlepšení této situace by v příštím období mělo dojít jak zdokonalováním stávajících metod, tak zejména rozšířením metodických přístupů a širším využitím metod, jež umožňují hlouběji identifikovat stav zkoumaných objektů, jejich rozpornost, zájmy, dynamičnost. Patrně se zde neobejdeme ani bez použití některých sociálně psychologických postupů. Další možnosti spočívají v rozpracování a častějším používání typologické a zejména historické procedury: Ve spojení s metodami sekundární analýzy různých šetření a jejich závěrů by umožnily hlouběji proniknout k dynamice sociálních jevů, k jejich geneticko-vývojovému aspektu. To vše ovšem současně předpokládá, že výsledky sociologického poznání budou zpracovávány na obecnější rovině, že budou mnohem více než dosud syntetické, tedy budou mít podobu teoretických závěrů. Právě tato forma poznatků je pro sféru sociálně politického řízení vhodnější než tabulky a jejich víceméně jednoduché komentáře.

2. S tím souvisí druhá okolnost, jež zatím komplikuje využívání sociologického poznání v praxi. Je to neúplně rozvinutá teorie marxisticko-leninské sociologie. To si však vyžaduje podrobnější zdůvodnění. Etapa rozvoje marxistické sociologie, která je spojena s procesy budování rozvinuté socialistické společnosti, přinesla i řadu prací teoretického charakteru. Většina z nich se v té či oné podobě zabývá otázkou vztahu marxistické sociologie a filozofie, zejména vztahem marxistické sociologické teorie a historického materialismu. Současná stanoviska v tomto ohledu jsou dostatečně známa. Je možno říci, že jde o dva názory, které se liší jen částečně. Prvý tvrdí, že historický materialismus je filozofickou i sociologickou koncepcí, že je nejobecnější marxisticko-leninskou sociologickou teorií. Tento názor respektuje fakt, že historický materialismus se zabývá zákonitostmi vývoje lidské společnosti, společenskými vztahy, třídně sociální strukturou a podmíněností jejich dynamiky a vývoje. Z hlediska stupně obecnosti má vyjádření těchto zákonitostí podobu nejobecnějších závěrů o zákonitostech společenské formy pohybu hmoty. Kategorie, pojmy, teze historického materialismu jako nejobecnější marxistické sociologické teorie vstupují do nižších rovin obecnosti sociologického poznání nejen svým metodologickým, ale především věcným obsahem. Je možno na ně navazovat pojmy a teze v oblasti sociologického zkoumání sociální struktury, jednotlivých společenských útvarů a oblastí.

V druhém přístupu je historický materialismus definován jako povýtce filozofická koncepce, která je metodologickým východiskem a základem marxistické sociologie jako nejobecnější speciální společenské vědy, vybavené vlastní teorií, kategoriemi, pojmy, tezemi, na něž navazují roviny nižšího stupně poznání. Toto stanovisko pokládám za diskusní zejména v tom ohledu, že odděluje historický materialismus po obsahové stránce od ostatních rovin sociologického

poznání. Souvisí to s faktem, že marxisticko-leninská sociologie — přesto, že existuje mnoho teoretických prací — zatím nemá konzistentní obecnou teorii, která by dostatečně široce vymezovala její předmět. Za teorii nelze, podle mého soudu, v tomto případě pokládat souhrn různých teoretických úvah, monografií či studií. Teorie vědy, pretendující na relativně ucelený pohled na objekt svého zájmu, kladoucí si za cíl postižení a definování hlavních vývojových zákonů, musí mít podobu systému. Jedině tak může přispět k účinnějšímu, komplexnějšímu a také perspektivnějšímu řízení společenských procesů, než to umožňují dílčí teorie, závěry či jednotlivé výzkumy. Teorií tohoto typu je právě historický materialismus. Ve vztahu k potřebám praxe má však dosti obecnou povahu, nemá zatím formulované zákonitosti nižšího stupně obecnosti, zákonitosti vývoje a fungování jednotlivých společenských oblastí a celků.

Úkolem naší další práce v oblasti obecné sociologie proto musí být především postupné zobrazení této „jemnější“ síť společenských zákonů, tedy vypracování konkrétnější sociologické teorie společenského vývoje. Jde o požadavek zdůvodněného rozvoje historického materialismu směrem k dílčím společenským celkům. Přitom při vymezování těchto zákonů nevystačíme s povšechným konstatováním souvislosti mezi určitými jevy. Je nezbytné postupně budovat teorii, která je založená na explicitní formulaci kauzálních souvislostí. To současně znamená, že musíme pokračovat v konkrétních sociologických výzkumech a využívat jejich dílčích poznatků i poznatků dalších společenských věd, zobecňovat je, syntetizovat a vytvářet tak poznatkové předpoklady pro koncipování obecné marxistické sociologické teorie.

Podle mého soudu tedy marxistická sociologie stojí před úkolem vybudovat svoji obecnou speciální teorii. Tento úkol je řešitelný jen postupným, ale neustálým „spojováním“ historického materialismu a dílčích sociologických poznatků. Pokud taková teorie nebude dostatečně rozpracována, musí funkci nejobecnějšího teoretického sociologického zobrazení společenského pohybu plnit právě historický materialismus.

V této souvislosti je třeba se ještě vyjádřit k tomu, že v naší sociologii převládá představa její trojúrovňové výstavby, vyjadřující rozdílné úrovně obecnosti poznání. Tato představa je však pouze pomocným schématem. Předně neexistují ostré hranice mezi jednotlivými rovinami. Procesy sociologického poznání, zejména na úrovni úsekových sociologií, většinou přesahují představu jakési střední úrovně teorií. Je to dáno již předmětem úsekových sociologií, které obsahují jak jednotlivé, relativně samostatné sociální systémy (např. sociologie rodiny), tak také sociální jevy širokého rozsahu (sociologie kultury, volného času apod.). Není proto vhodné svazovat badatelskou práci v sociologii se schématem tří či čtyřúrovňové výstavby sociologického poznání. Tato představa je jen pomocné schéma, vhodné hlavně pro pedagogickou činnost. Vytváření obecné marxistické sociologické teorie musí zahrnovat různé úrovně poznání a jeho ověřování v procesu praktické činnosti. Do formování teorie je proto třeba programově zahrnout zobecnění a využívání vědeckého poznání v řídicích společenských procesech. Úkol dopracovat obecnou marxistickou sociologickou teorii pro oblast vývoje a fungování relativně samostatných částí společenského systému předpokládá souběžné upřesňování specifiky vlastního předmětu sociologie. V této oblasti je nezbytné pokročit dále — od zatím spíše gnozeologického chápání předmětu k vymezování obsahově věcnému. Často je totiž sociologie definována jako věda, která zkoumá zákonitosti společenského vývoje a mechanismy jejich projevu v konkrétně historických podmínkách. Důraz je přitom kladen na poznání „mechanismů“, pro něž má sociologie k dispozici specifické metody. S tím je možné souhlasit. Současně se však tato

specifikace ukazuje jako nedostačující. Není totiž jasné, kterých společenských zákonů se takto vymezený předmět týká. Vztahuje se tedy například i na ekonomické zákony společenského vývoje, zákony sociálně politického vývoje atd.

V čem je specifika sociologického pohledu? Podle mého soudu jsou předmětem sociologie sociální vztahy, procesy, sociální struktura apod. Proto je mimořádně zajímavá diskuse probíhající v sovětské i naší odborné publicistice a věnující se otázkám pojetí „sociálního“. Sociální zde zřejmě vyjadřuje „koncentrované“ vlastnosti nositelů, plynoucí ze vztahové stránky jejich vzájemných styků. Působí jako faktor „zprostředkování“ mezi základními společenskými sférami, hlavně mezi sférou ekonomiky a politiky. Výzkum specifiky a úlohy sociální sféry je proto velmi perspektivní nejen pro propracování předmětu sociologie, ale i pro praktické účely. Neobejde se zřejmě bez interdisciplinární spolupráce zejména se sociálními psychology.

Další zdokonalení teoretické vybavenosti marxisticko-leninské sociologie, které pokládám za důležitou podmínku jejího účinnějšího využití v řídicích procesech výstavby rozvinuté socialistické společnosti, zahrnuje tedy upřesnění vztahu předmětu sociologie k ostatním disciplínám marxismu-leninismu a rozpracování jeho obsahu.

3. Poslední okolnost, která ovlivňuje využívání sociologických poznatků v praxi, souvisí s rovinou jejich hodnocení. Pro praktickou řídicí a politickou práci je mimořádně důležité hodnocení dosažených poznatků z pozic strategických cílů budování rozvinuté socialistické společnosti. To samozřejmě předpokládá již určitou orientaci výzkumné a badatelské činnosti na ta témata a problémy, které jsou společensky nejen aktuální, ale také svým významem klíčové. V tomto ohledu se nám ne vždy daří zkoumat podstatné problémy. Náš sociologický výzkum i badatelská orientace jsou z hlediska tematického do značné míry tradiční. To sice umožňuje návaznost poznatků, postžení trendů a širších souvislostí, avšak často našemu zájmu unikají ty problémy, které jsou pro společenský vývoj naléhavější. Bez politického pohledu na tematickou orientaci a průběžné hodnocení poznatků nelze zdokonalit naši odbornou práci. To současně vyžaduje, aby sami sociologové byli společensky a politicky angažovaní, aby svůj odborný zájem a erudici spojovali s politikou strany a programem budování rozvinuté socialistické společnosti.

Tyto tři příčiny, které podle mého soudu negativně ovlivňují využívání sociologie v praxi (tj. jednostranná metodologie, nedostatečně rozvinutá teorie a nedostatečný politický přístup k problematice výzkumu), vymezují rovněž hlavní úkoly, na něž se musíme v příštím období soustředit ve všech institucích, na všech odborných pracovištích. Je nanejvýš žádoucí, abychom dosáhli **takového** rozvoje sociologického poznání, které přispěje a umožní koncipovat náročné, komplexní a reálné prognózy našeho společenského rozvoje. K tomu musíme směřovat i cestou zdokonalování vzájemné výměny poznatků a zkušeností mezi sociology. Velkou úlohu v této oblasti má zejména Sociologická společnost při ČSAV. Avšak i zde vidíme poněkud jednostrannou orientaci zájmu většiny sociologů k metodologickým otázkám poměrně úzké tematiky. Zejména otázky rozvoje sociologické teorie jsou málo diskutované. Samozřejmě platí, že diskuse se může smysluplně rozvíjet jen tehdy, je-li o čem diskutovat, tj. jsou-li vytvořena dostatečně konzistentní, vědecky zdůvodněná stanoviska, vědecké hypotézy. Ty mohou být srovnávány, vyvraceny, dokazovány. Ukazuje se, že právě tento typ závěrů postrádáme, proto také diskuse neprobíhají vůbec nebo nejsou na potřebné úrovni.

Další etapa rozvoje naší společnosti vyžaduje tvořivý přístup v oblasti

společenských věd. Za téměř čtyřicet let svého vývoje si sociologie vytvořila dostatečný prostor pro to, aby plně projevila své potence a přispěla ke komplexnímu poznání zákonitostí výstavby socialistické společnosti.

Резюме

Ф. Зих: Заметки к процессу формирования предмета марксистско-ленинской социологии

Напряженные задачи строительства социалистического общества требуют дальнейшего развития общественных наук. Углубленное познание научно-исследовательских связей общественной жизни требует усовершенствования исследовательского труда в области марксистской социологии.

Большинство социологических знаний из разных областей изучения общественной жизни с успехом используется в общественной практике. Для усовершенствования их приобщения к управленческим процессам, однако, необходимо создать определенные условия.

Во-первых, необходимо усовершенствовать методiku социологических исследований, преодолеть некоторую односторонность их до сих пор преимущественно статистической методикой.

Далее необходимо развивать теорию марксистской социологии. Автор при этом исходит из точки зрения, что наиболее общей марксистской социологической теорией является исторический материализм. Дальнейшее развитие этой теории заключается в выявлении и эксплицитной формулировке законов низшей ступени общности, в создании социологической теории как системы познанных законов объективной общественной реальности. Это возможно на основе постоянной конфронтации и соединения конкретных знаний об общественных явлениях с теорией марксизма-ленинизма и их постоянной проверки на практике.

Дальнейшей предпосылкой усовершенствования приобщения социологического знания к практике является удовлетворение требованию политической оценки в социологии.

Дальнейшее развитие социологии, социологической теории и метода предполагает сделать более интенсивными специальные дискуссии. Практическое значение социологического знания постоянно растет, эта наука должна поэтому постоянно совершенствовать свои методические инструменты, способность общественной коммуникации и приобщения к управленческим процессам.

Summary

F. Zich: Comments on the Formation of the Subject of Marxist-Leninist Sociology

The demanding tasks connected with building up a socialist society necessitate the further development of social sciences. A deeper understanding of the research implications of social life presupposes an improvement of research work in the area of Marxist sociology.

The greater part of sociological findings from various areas of social-life research are successfully applied in social practice. Of course, their more effective penetration into managerial processes requires the creation of certain conditions.

First of all, the methodology of sociological research must be improved and a certain onedidedness of its hitherto predominantly statistic methodology must be overcome.

It is also of essential importance to develop the theory of Marxist sociology. The deliberations presented here are based on the assumption that historical materialism is the most general Marxist sociological theory. The further development of this theory consists in the discovery and explicit formulation of laws on a lower level of generality, in the elaboration of sociological theory as a system of disclosed laws of objective social reality. This is possible on the basis of a continuous confrontation and connection of concrete findings about social phenomena with the theory of Marxism-Leninism and their current verification in practice.

A further precondition of improving the penetration of sociological knowledge into practice is the respect for the claim of political evaluation in sociology.

The further development of sociology, sociological theory and method calls for more intensive professional discussions. The practical importance of sociological knowledge is continuously rising — this is why this science must currently improve its methodical equipment, its capability of social communication and penetration into managerial processes.

Národohospodářské plánování je nejvýznamnějším substrátem hospodářské a sociální politiky a zároveň organickou součástí hospodářského mechanismu socialistického státu. Realizuje se jím působení komplexu ekonomických zákonů socialismu. Jeho zásadní význam pro fungování socialistické ekonomiky je mnohostranný: určuje proporce, stanoví priority, bilancuje zdroje a potřeby, vymezuje tempa růstu, konkretizuje úkoly a zhodnocuje ekonomické úsilí jednotlivých stupňů řídící vertikály podle zásad demokratického centralismu.

Budování socialismu v ČSSR je od samého počátku založeno na cílevědomém plánovitém řízení společenských procesů, podněcovaných hospodářskou a sociální politikou KSČ. Hospodářský a sociální rozvoj ČSSR prošel několika etapami. Při posouzení jejich základních charakteristik lze konstatovat, že v počátečním období výstavby socialistické společnosti byly zároveň s rozvojem materiálně technické základny socialismu řešeny především změny sociální struktury společnosti a základní strukturní přeměny československé ekonomiky. Prioritní postavení měly v tomto období úkoly výrobně technického a ekonomického charakteru. Programové cíle v oblasti zvyšování životní a kulturní úrovně pracujících byly poměrně omezené. Objektivní hmotné podmínky ještě neumožňovaly, aby se hlavní cíl socialismu stal bezprostředním cílem společenského rozvoje. Pozornost plánovací praxe se soustřeďovala na ukazatele hmotné výroby a spotřeby.

V období budování rozvinutého socialismu byly dotvořeny materiální základy socialismu. Návazně bylo prohlubováno sociální zaměření rozvoje národního hospodářství. V souladu s ním zaznamenala ekonomika podstatný obrát k řešení úkolů spojených se zvyšováním životní úrovně pracujících a zejména s rozšiřováním a prohlubováním socialistického způsobu života. Zároveň se sociální pokrok, jakožto cílový program i jako obecně konečný výsledek růstu společenské výroby, stal důležitým předpokladem dalšího dynamického ekonomického rozvoje společnosti.

Tuto genezi systému plánovitého řízení hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR lze datovat od období po vítězství socialistické revoluce v roce 1948. Jeho základy se začaly formovat již v období přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou, kdy vznikl státní sektor národního hospodářství a byl přijat dvouletý plán obnovy a konsolidace válkou rozvrácené ekonomiky. Za vznik vyspělého plánovacího systému děkujeme především Sovětskému svazu, který nám předal své dlouholeté zkušenosti, metodické podklady a jemuž vděčíme i za výchovu základních plánovacích kádrů.

Po únoru 1948 byly tedy vytvořeny předpoklady pro důsledné uplatňování obecných principů socialistického plánovitého řízení, vycházejících z dialektického a historického materialismu. Plánování bylo orientováno na konkrétní cíle související s vybudováním *základů socialistické ekonomiky*. Týkaly se mimo jiné přestavby a výstavby sociálně ekonomických struktur: industrializace, kolektivizace, dlouhodobého procesu vyrovnávání ekonomické a sociální úrovně českých zemí a Slovenska i jednotlivých oblastí.

V tomto smyslu byly koncipovány úkoly prvního pětiletého plánu na léta 1949—53. Jejich realizace zahrnovala strukturní přestavbu průmyslu, a to při přednostním rozvoji těžkého průmyslu a strojírenství, které se stalo hlavním národohospodářským odvětvím. V témže období byla zahájena socializace malovýroby a až na nepatrné zbytky byl likvidován kapitalistický sektor. Hlavním rysem byla *změna orientace vnějších hospodářských vztahů* na SSSR a lidově demokratické země.

Významných výsledků bylo dosaženo v sociální oblasti. Byla provedena peněžní reforma, a tím upevněna měna a nepřímo vytvořeny předpoklady pro pružnou cenovou politiku, která se realizovala ve znamení postupného snižování cen. Byl zrušen přidělový systém v zásobování a s ním spojený dvojitý trh. K existenční jistotě přispělo zdokonalení sociálního zabezpečení v nemoci a stáří. Podstatně se zlepšila péče o zdraví.

Koncem pětiletky byl přijat nový školský zákon. Zprístupnil vzdělání všem vrstvám obyvatelstva a vytvořil předpoklady pro přechod ke všeobecnému a úplnému středoškolskému vzdělání.

Podmínky pro plnění *druhého pětiletého plánu (1954—60)* se vyznačovaly značnou rozhodovací pravomocí centrálních orgánů. Ve srovnání s předcházejícím obdobím, charakterizovaným značným využíváním nepřímých metod řízení (zejména nástrojů státního rozpočtu a úvěrové soustavy), se stal národohospodářský plán při omezeném vlivu trhu hlavním nástrojem centrálního řízení. Byla dokončena socializace zemědělství a dovršena likvidace ekonomické základny zbytků antagonistických tříd. Socialistické výrobní vztahy se dále rozvinuly na základě prakticky jediného základního socialistického způsobu výroby.

Významný pokrok byl zaznamenán ve všech odvětvích národního hospodářství. Hospodářská spolupráce socialistických zemí v rámci RVHP vykazovala vzestupný trend ve vzájemné výměně zboží, ale i v uplatňování dalších forem spolupráce. V souladu s potřebou zdokonalit plánování všech společenských procesů a sfér byl založen proces vzájemné koordinace a propojenosti střednědobých plánů rozvoje národního hospodářství zemí RVHP.

V oblasti sociální politiky byla uskutečněna významná opatření směřující k dovršení kulturní revoluce jako významné součásti revoluce socialistické. Pokračovalo postupné sblížování životní úrovně mezi českými zeměmi a Slovenskem, mezi městem a venkovem. Snižováním maloobchodních cen a zejména významnými opatřeními v oblasti společenské spotřeby, zaměřenými prioritně na rodiny s více dětmi, značně poklesly životní náklady dělnických a zaměstnaneckých rodin a byla likvidována mzdová diskriminace dělnické třídy, založená v buržoazní republice.

Na sklonku pětiletky dozrála nutnost reformy ekonomického mechanismu. V roce 1959 vstoupila v platnost nová soustava řízení, plánování a financování. Měla tyto hlavní rysy:

- v souladu s pokračující koncentrací výroby byly vytvořeny nadpodnikové útvary — VHJ — budované podle oborového principu;
- podstatně se rozšířil prostor pro samostatné rozhodování podniků a VHJ;
- úloha hodnotových vztahů a nepřímých nástrojů řízení byla posílena;
- byly zavedeny normativy podnikové a osobní hmotné zainteresovanosti, vázané na efektivnost činnosti podniků;
- těžiště centrálního řízení se přesunulo od operativních zásahů k řešení základních problémů; zejména byla zdůrazněna nutnost posílit plánovací a prognostickou činnost centra; střednědobé plány se měly opírat o dlouhodobé výhledy.

V souladu se závěry reformy byla vypracována *dlouhodobá generální perspektiva rozvoje s cílem odhadnout změny v ekonomickém a sociálním rozvoji do roku 1975—80*.

Na reformu navazovala další významná opatření. Šlo především o přestavbu mzdových soustav, směřující k *denivelizaci pracovních příjmů*, dále o nový způsob rozmísťování pracovních sil a uplatnění nového výkupního systému.

Druhá pětiletka uzavřela významnou etapu v historii ČSSR. Skončilo přechodné období od kapitalismu k socialismu. Na celostátní konferenci KSČ v polovině roku 1960 bylo konstatováno, že „v Československu bylo prakticky odstraněno vykořisťování člověka člověkem a v podstatě vybudovány základy socialismu. Vstoupili jsme do nového období našich dějin, jehož hlavním obsahem je všestranný rozvoj socialistické společnosti“. (1) Tato skutečnost historického významu se stala základem pro přijetí nové ústavy.

V šedesátých letech se československá ekonomika dostala do výrazně složitější vývojové fáze. Změnily se vnější i vnitřní podmínky reprodukčního procesu, došlo ke kumulaci věčných problémů souvisejících zejména se zhoršováním rentability zahraničního obchodu. Tyto skutečnosti byly navíc i přes dříve navržená opatření provázeny nedostatky v řízení, mimo jiné nadměrnou centralizací a podceňováním ekonomického mechanismu. Byla naplánována příliš vysoká, nereálná tempa ekonomického růstu, nereálné cíle plánu nebyly podloženy odpovídajícími zdroji. V důsledku toho došlo k rozpadu třetí pětiletky a od roku 1963 do roku 1965 byla ekonomika řízena pouze operativně prostřednictvím rozpisů ročních plánů.

V témže roce byly zahájeny práce na dlouhodobé prognóze a dlouhodobém výhledu rozvoje československé ekonomiky do roku 1980. Hlavním cílem bylo shrnout a utřídit poznatky o dlouhodobém budoucím vývoji jednotlivých zdrojů a potřeb společnosti na jedné straně a na druhé promítnout důsledky jejich změn do celkového ekonomického rozvoje.

Nástup do čtvrté pětiletky (1966—70), přes četné problémy vyvolané předchozím vývojem, probíhal vcelku uspokojivě. Přes jasné vytyčené cíle dalšího vývoje se však v roce 1966 začaly prosazovat revizionistické přístupy ke způsobu řízení. V roce 1968 vyvrcholila vnitropolitická krize. Revizionisté požadovali plné osamostatnění podniků, odbourání rozpisů plánu a volné působení zbožné peněžních vztahů na základě cen vytvořených na trhu konkurencí socialistických podniků. Cílevědomý plán společnosti měl být podřízen živelnému trhu, pod heslem decentralizace řízení měly být likvidovány plánovací a řídicí funkce rozhodovacích center a společenský rozvoj ponechán tržní živelnosti.

Vyřešení politické krize umožnilo vyhlásit na jaře 1969 program konsolidačních opatření a zahájení prací na přípravě pátého pětiletého plánu (1970—1975).

V průběhu sedmdesátých let se podstatně změnil charakter ekonomického růstu v ČSSR. Hlavní příčinou bylo postupné vyčerpávání zdrojů extenzivního růstu, silné dopady krize kapitalistické ekonomiky, jakož i zhoršování směnných relací v zahraničním obchodě. Vzniklá situace orientovala k podstatnému zvýšení efektivity společenského reprodukčního procesu, zejména vědeckotechnického pokroku, mezinárodní ekonomické integrace, dokonalejších metod řízení, vědecké organizace práce a racionalizace. Teorie a praxe racionalizace s cílem zvyšování efektivity práce a výroby je od té doby základním atributem národohospodářského plánování.

Hospodářská a sociální politika strany vytyčená XIV. sjezdem KSČ usilovala o hluboké strukturální změny, zejména v průmyslové výrobě. V zemědělství byly prohlubovány kooperační vztahy mezi zemědělskými a potravinářskými

(1) *Usnesení a dokumenty ÚV KSČ. Praha, SNPL 1960, s. 8.*

podniky, směřující k vytvoření vysoce efektivního zemědělsko-průmyslového komplexu, prohloubila se specializace a koncentrace výroby. Sociální politika vytyčila program dalšího růstu životní úrovně obyvatelstva při vyváženém rozvoji všech jejích stránek, posílení sociálních jistot a *rozvoje socialistického způsobu života*. Významným ukazatelem realizace programu byl značný růst společenské spotřeby, doprovázený komplexem opatření zaměřených na zlepšení populačního vývoje a na zvýšení péče o rodiny s dětmi. Do popředí vstoupila také péče o kvalitu životního a pracovního prostředí, o zvýšení kultury obchodu a služeb, o zdraví a využití volného času.

ČSSR vstoupila do kvalitativně vyššího období budování rozvinuté socialistické společnosti, spojeného s výrazným rozvojem výrobních sil společnosti na jedné straně a na druhé se zdokonalením socialistických společenských vztahů. Při relativní saturaci základních hmotných potřeb stouply požadavky na výrobu hmotných a kulturních statků, které jsou stále více podmíněny socialistickým způsobem života. Vzrostla potřeba tvůrčí práce jako zdroje růstu společenské efektivnosti a seberealizace osobnosti.

Tyto skutečnosti se promítly i do systému plánovitého řízení. V popředí se ocitla veškerá problematika společenského charakteru, potřeba zabezpečit komplexní plánovitý sociální rozvoj na všech úrovních řízení a ve všech jeho prvcích — prognózování, programování a plánování. Jestliže v období budování základů socialismu byl sociální rozvoj ovlivňován a řízen především na makroúrovni prostřednictvím stranických a státních programů, pak v období budování rozvinuté socialistické společnosti se v ČSSR přistoupilo k přímému řízení sociálního rozvoje prostřednictvím sociálního plánování na všech úrovních řízení.

Takto se v podmínkách rozvinuté socialistické společnosti postupně staly objektem řízení nejen jednotlivé sféry společenského života, nýbrž celý složitý komplex výrobně technických, ekonomických, sociálně politických a kulturních procesů.

Vedle požadavku zvyšovat účinnost řízení vystupovalo do popředí uplatňování komplexního, optimálního, dlouhodobého a cílově programového přístupu. V souladu s tím se stalo dlouhodobé národohospodářské prognózování předmětem soustavné pozornosti vrcholového státního řídicího systému. Práce na prognózách byly prováděny nejen v rámci úsilí o celkové zkvalitnění plánovacího procesu, ale měly rovněž přispět k ujasnění a koncipování úkolů na období let 1976—80 a k vypracování komplexního dlouhodobého programu dalšího prohlubování spolupráce a rozvoje integrace mezi členskými zeměmi RVHP. S tím souvisejí i opatření k plné realizaci cílové funkce socialismu, všestranného rozvoje člověka, jehož iniciativa a tvůrčí aktivita jsou nejvýznamnějším zdrojem společenského růstu.

Na přelomu sedmdesátých let byla vypracována nová prognóza vývoje socialistické společnosti „Československo 2000“. Snažila se vymezit základní zákonité pohyby společnosti v příštích dvou desetiletích na základě možných variant.

Závěry přijaté na XIV. sjezdu KSČ se staly významným impulsem k rozvíjení sociálního plánování na úrovni podniků a organizací. Na ně navazující usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 6. 11. 1970 ke kádrové a personální práci představovalo první direktivu organizací rozvíjet komplexně pojatou péči o pracovníky, včetně sociálně právního poradenství a péče o skupiny pracovníků vyžadujících zvýšenou pozornost ze strany organizací. Zasedání ÚV KSČ z února 1972 pak zdůraznilo, že hospodářský program XIV. sjezdu KSČ nelze chápat v úzkém technicko-ekonomickém pojetí, ale v celém společenském

dosahu. Národohospodářské plány, stejně jako plány podnikové, mají postupně zahrnovat řešení stále většího okruhu sociálních otázek.

Na základě usnesení vlády ČSSR a Ústřední rady odborů z 8. 3. 1973 č. 66 vstoupily podniky do první etapy sociálního plánování. Vyznačovala se roz-bory rovné péče o pracující a sestavováním programů zaměřených zejména na zlepšení pracovního prostředí, pracovních podmínek a zvyšování pracovní a politické aktivity. V 54 vybraných podnicích se začaly experimentálně ověřovat komplexní programy péče o pracující s cílem jejich obecného zavedení do roku 1976. Sociální plánování se takto postupně stalo významným nástro-jem realizace sociální politiky KSC v podnicích, územních celcích a v celých odvětvích národního hospodářství.

Koncepce hospodářského a sociálního rozvoje na druhou polovinu sedmdesátých let, přijatá XV. sjezdem KSČ, navazovala na předchozí vývoj. Rozvíjela se i nadále materiálně technická základna a zvyšovala se společenská výroba. Pokračovaly rovněž progresivní strukturní změny v ekonomice, zvýrazňující váhu technického rozvoje, zvláště elektrotechniky a chemie.

V oblasti sociální politiky pokračovalo úsilí o upevňování sociálních jistot a zlepšování životních podmínek obyvatelstva.

Jednání a usnesení XV. sjezdu KSČ měla zásadní význam pro rozvoj komplexního sociálně ekonomického plánování. Ve sjezdových referátech byly stanoveny konkrétní úkoly pro další rozvíjení systému plánovitého řízení. Především byl vytyčen požadavek všestranně zkoumat souvislosti mezi sociálním rozvojem a efektivností společenské výroby, dále rozvíjet prognostický systém, jakož i hlouběji poznávat vývojové tendence a potřeby společnosti. Na tomto základě přijala federální vláda usnesení č. 36 z roku 1974 a č. 139 z roku 1975, podle nichž se měly komplexní programy péče o pracovníky uplatňovat v letech 1976—80 ve všech organizacích. Současně rozhodla, že v 31 vybraných organizacích a ve 3 okresních územních celcích (Tachov, Trutnov, Trnava) budou v tomto období taktéž experimentálně ověřovány plány sociálního rozvoje, které by po obsahové stránce navazovaly na komplexní programy a navíc je dále rozšiřovaly a prohlubovaly.

V období sedmé pětiletky pokračuje plnění generální linie výstavby rozvi-nuté socialistické společnosti. K dosažení cílů hospodářského a sociálního rozvoje má přispět růst efektivnosti, intenzifikace ekonomiky, vyšší kvalita práce, racionální využívání výrobního potenciálu, vysoká hospodárnost při zhodno-cování přírodních zdrojů, jakož i mobilizace dosud nevyužitých rezerv, zejména sociálního charakteru. Sociální politika strany je zaměřena na udržení vysoké životní úrovně a sociálních jistot se zřetelem na prohlubující se změny v oblasti společenské a osobní spotřeby.

Cíle společenského rozvoje jsou dosahovány v podmínkách působení *Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980*. Soubor sleduje zkvalitnění a zvýšení účinnosti národohospodářského plánování, zvláště posílení komplexního, optimálního, dlouhodobého a cílově programového přístupu, vnitřní proporcionalitu plánů, zvyšování kvali-tativních stránek ukazatelů plánů a rozšíření plánovacího systému o další rysy sociálního řízení.

K hlavním cílům sociální politiky v sedmé pětiletce náleží další zkvalitnění péče o sociální rozvoj pracovních kolektivů. Ve všech socialistických organi-zacích jsou sestavovány programy kádrového, personálního a sociálního rozvoje na dobu nejméně deseti let, dále pak pětileté a roční prováděcí plány přípravy kádrů, personálního a sociálního rozvoje jako nedílné součásti hos-podářských plánů podniků, VJH a resortů. Začlenění těchto plánů do systému

národohospodářských plánů bylo významným krokem k vytvoření jednotného systému sociálně ekonomického plánování v ČSSR.

Problematika sociálního rozvoje se v současné době postupně prosazuje i do tvorby oblastních a územních plánů, i když zatím jen v omezené míře.

Stručná geneze vzniku a vývoje systému plánování v ČSSR ukazuje, že jeho úroveň a obsah odráží postupně etapy budování socialismu: od období obnovy, přes budování materiálně technické základny a základů socialismu, až k současnému budování rozvinuté socialistické společnosti. V souladu s nimi se obsah plánů neustále prohluboval a obohacoval o nové prvky technické, ekonomické a sociální, nabýval na své komplexnosti a vnitřní diferencovanosti tak, jak se rozvíjel i objekt plánování, socialistická společnost.

Socialistický systém plánování společenských procesů je otevřeným, neustále se rozvíjícím systémem, obohacujícím se o nové metodologické, metodické, technické a kádrové prvky. Tento systém v současném období přechází do nové etapy dlouhodobého, komplexního, optimálního plánování, využívajícího nejpokrokovějších výsledků socialistické vědy.

V oblasti metodologické dochází k důslednému využívání marxistické teorie při aplikaci systémového, cílově programového přístupu k zdokonalování celého sociálně ekonomického mechanismu socialistické společnosti. Na rozvoji plánovacího systému pracují rozsáhlé mezinárodní vědecké týmy, které využívají výsledků rozsáhlých plánovacích experimentů v různých socialistických zemích.

V oblasti kádrové dochází k rozvoji vzdělání plánovacích kádrů na úroveň vědecké kvalifikace, zvyšování nároků na koncepční vědecká řešení v oblasti strategického rozhodování.

Bouřlivé kvalitativní změny můžeme pozorovat v oblasti informační základny plánovacího systému, kde dochází k formování automatického systému řízení, založeného na využití rychle se rozvíjející výpočetní techniky, na modelování společenských procesů a zdokonalování systému technologických, ekonomických, sociálních a ekologických ukazatelů a normativů.

Plánovací systém je rozpracováván do hloubky jak po řídicí vertikále jednotlivých národohospodářských resortů, tak po horizontále územních celků s cílem mobilizovat rozsáhlé rezervy růstu efektivnosti celého společenského systému ve všech oblastech vědeckotechnických, ekonomických, sociálních a ekologických, na všech úrovních společenského řízení.

Perspektivní rozvoj celého plánovacího a řídicího systému socialistické společnosti nejvýrazněji charakterizuje přednosti socialismu, v němž společnost přechází z období nutnosti do období skutečné svobody lidstva, které na základě poznání objektivních přírodních a společenských zákonitostí směřuje ke komunismu.

Резюме

Ф. Кутта: Развитие системы планирования в ЧССР

Доклад посвящен развитию планировочной системы в ЧССР от ее возникновения до наших дней.

Народнохозяйственное планирование — наиболее знаменательный субстрат экономической и социальной политики и одновременно органичная часть хозяйственного механизма социалистического государства. С его помощью осуществляется воздействие комплекса экономических законов социализма.

Объект планирования — экономическое и социальное развитие — прошло несколько этапов. В начальный период строительства социалистического общества решались вместе с развитием материально-технической базы общества также изменения социаль-

ной структуры общества и основные структурные преобразования чехословацкой экономики. Поэтому в этот период приоритет имели задачи производственно-технического и экономического характера. С развитием социализма план постепенно расширялся и углублялся, включая социальные компоненты, проходила оптимизация связей между управленческой вертикалью и горизонталью, преимущественно экономический план превращался в комплексный социально-экономический план.

В период строительства развитого социализма, когда уже были созданы материально-технические основы социализма, наблюдается существенный оборот экономики по направлению к решению задач, связанных с расширением и углублением социалистического образа жизни, связанного с постоянным удовлетворением материальных и культурных потребностей населения. Социальный прогресс как целевая программа и результат роста общественного производства становится важной предпосылкой для дальнейшего динамичного развития общества. В докладе детально рассматривается это развитие от двухлетнего плана обновления народного хозяйства вплоть до седьмой пятилетки и намечаются дальнейшие перспективы развития плановочной системы в ее отдельных научно-технических, экономических и социальных компонентах, с точки зрения усовершенствования ее информационной базы, кадровой базы и всей плановочной методологии и методики.

Перспективное развитие всей плановочной и управленческой системы социалистического общества ярко характеризует преимущества социализма, при котором общество переходит из царства необходимости в период подлинной свободы человечества, которое на снове познания объективных природных и общественных закономерностей идет по пути к коммунизму.

Summary

F. Kutta: Development of the Planning System in Czechoslovakia

In the present paper, attention is devoted to the development of the planning system in Czechoslovakia from its beginning until our time.

Economic planning is the most important substrate of economic social policy, and simultaneously an organic component of the economic mechanism of a socialist State. The operation of the complex of economic laws of socialism is realized through its mediation.

The object of planning — i. e. economic and social development — has passed through several stages. In the initial stage of building up a socialist society, changes in the social structure of society and basic structural transformations of Czechoslovak economy were being solved together with the development of the materially technical base of society. This is why, in this period, tasks of a productionally technical and economic character were given priority. Hand in hand with the development of socialism, the plan was gradually extended and more deeply elaborated by including social components; an optimization of interrelations between the management vertical and the horizontal was taking place; the predominantly economic plan was transformed into a complex socio-economic plan.

In the period of building up advanced socialism, when the materially technical foundations of socialism have already been established, economy takes a substantial turn for the solution of tasks connected with the extension and intensification of the socialist way of life, involving a continuous satisfaction of the population's material and cultural needs. Social progress as a goal programme and result of the growth of social production is becoming an important precondition of the further dynamic development of society. This development is subjected to detailed analysis — from the two-year plan of the restoration of national economy to the seventh five-year plan — and further developmental perspectives of the planning system are outlined in its separate scientific-technological, economic and social components, with a view to improving its information basis, its personnel basis, as well as the entire planning methodology.

The prospective development of the entire planning and management system of the socialist society noticeably characterizes the advantages of socialism under which society passes from the realm of necessity into the epoch of true liberty of mankind which, on the basis of the cognition of objective natural and social laws, is making for communism.

K problematice výzkumu utváření socialistického společenského vědomí*)

**VLASTIMIL BRYCHNÁČ
VLADIMÍR ČECHÁK**

Úkoly spojené s rozvojem socialistické společnosti vyžadují i zintenzívnění procesu formování socialistického společenského vědomí. Orientace na rychlejší prosazování linie strany týkající se intenzivní ekonomiky, zvyšování efektivity, společenské produktivity a kvality práce, kterou zdůraznilo 15. zasedání Ústředního výboru KSČ (konané ve dnech 18. a 19. června 1985), předpokládá i aktivní a uvědomělé postoje lidí.

V současnosti je problematika utváření a prohlubování socialistického společenského vědomí nejen aktuální, ale vyžaduje i v mnohém nové přístupy v řešení.

Postižení obsahové stránky společenského vědomí (1) a hlavních směrů dynamiky jejího vývoje není možné bez sociologického zkoumání této problematiky. Dosavadní zkušenosti z výzkumu procesu formování socialistického společenského vědomí ukázaly, že především postižení běžného, reálného vědomí, jeho obsahu i determinujících činitelů ovlivňujících jeho změny ukazují, že specificky sociologické metody, nejen empirického výzkumu, ale i teoretické analýzy, jsou nepostradatelné i pro další společenské vědy, které se touto problematikou zabývají.

Konkrétní sociologický výzkum utváření socialistického společenského vědomí, kromě řady cenných výsledků týkajících se především poznání současného stavu společenského vědomí naší společnosti, poukázal i na nutnost rozvoje stávajícího pojmového aparátu marxisticko-leninské teorie společenského, zejména pak ve vztahu k poznání procesu utváření socialistického společenského vědomí.

V poslední době se otázkami vymezení a specifikace pojmů společenského vědomí ve vztahu ke společenskému bytí (a k vědomí vůbec) a analýzou diskusí k těmto otázkám zabývala řada marxistických autorů [Medveděv 1980; Muntsehajev 1981 : 917—927]. Většina autorů, kteří se zúčastnili diskuse o vymezení pojmu vědomí, či společenského vědomí, usilovala o postižení specifiky pojmu společenského vědomí jednak ve vztahu k pojmu vědomí vůbec, jednak

*) Ve dnech 20.—22. listopadu 1984 se konala na Vysoké škole politické ÚV KSČ mezinárodní konference věnovaná problematice utváření socialistického společenského vědomí. Zúčastnilo se jí 20 zahraničních a téměř 80 československých teoretických pracovníků zabývajících se touto problematikou.

V průběhu jednání byla podána komentovaná informace o výsledcích, jichž bylo dosaženo v rámci stěžejního směru VIII-6 *Formování socialistického vědomí pracujících v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti* a předneseny zprávy o výzkumné práci v této oblasti v ostatních socialistických zemích.

Uveřejňujeme část hlavního referátu. Jeho úplné znění je součástí sborníku *Formování socialistického společenského vědomí v období budování rozvinuté socialistické společnosti* (edice VSP ÚV KSČ), kde jsou uveřejněny i ostatní materiály konference.

(1) Někteří autoři v této souvislosti mluví o „sociologickém aspektu“ společenského vědomí, např. A. K. Uledov: *Struktura obščestvennovo soznanija*. Moskva 1968 (český překlad *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973) nebo K. Ch. Momdžjan: *Konceptualnaja priroda istoričeskogo materializma*. Moskva, izd. MGU 1982.

ve vztahu ke společenskému bytí, ale i k pojmům duchovního života, nadstavby atd. V této souvislosti většina z nich zdůraznila nutnost analýzy a vymezení pojmu společenského vědomí. (2) Řešení těchto problémů má nepochybně zásadní význam při specifikaci pojmu „společenského vědomí“, a to ve vazbě na pojmy jako je „nadstavba“, „duchovní život společnosti“ atd. Takto postavená otázka však předpokládá existenci efektivní metody, na jejímž základě by bylo možno rozhodnout o každém společenském jevu, zda patří do sféry společenského bytí či do sféry společenského vědomí. Řešení tohoto problému z hlediska koncipování empirických výzkumů různých forem a sfér společenského vědomí považujeme za přínosné. Může sehrát významnou úlohu při identifikaci a operacionálním vymezení jevů, na něž bude upřena pozornost v rámci konkrétního výzkumu některé z forem společenského vědomí. Avšak v této souvislosti je zároveň nutné vycházet z Leninovy myšlenky v *Materialismu a empiriokriticismu*, že „absolutní protiklad (hranice) mezi vědomím a bytím existuje pouze v rámci základní filozofické otázky“. Vzhledem ke složitosti dialektického vztahu mezi společenským bytím a společenským vědomím pak je situace ještě složitější. I zde však protikladnost a „ostrá hranice“ mezi společenským bytím a společenským vědomím v rámci základní filozofické otázky má svůj základní smysl a význam.

V obecně přijatém vymezení pojmu společenského bytí a pojmu společenského vědomí je akcentován zejména gnozeologický aspekt, tj. aspekt pojetí společenského vědomí jako odrazu. Obsahová stránka vymezení pojmu společenského vědomí je pak úzce svázaná s vymezením pojmu společenského bytí. V tomto smyslu je upřesnění vymezení obsahu této kategorie předpokladem k adekvátnějšímu postihu obsahu společenského vědomí. V této souvislosti se domníváme, že kategorii společenského bytí nelze ztotožňovat s kategorií „základny“ (ekonomické základny) ani s kategorií „materiálního života“. Domníváme se, že kategorie společenského bytí zahrnuje i předmětně praktickou činnost v jejím aspektu objektivizace vědomí, cílů apod.

Obsahem společenského vědomí jako odrazu objektivní skutečnosti je reálně existující společnost, praktická společenská činnost, společenské vztahy a procesy v ní probíhající. Uvažujeme-li o společenském vědomí, je nutné specifikovat, v čem spočívá jeho společenská povaha. Redukovat společenskou povahu společenského vědomí pouze na tu skutečnost, že jeho obsahem je odrážené „společenského bytí“, je teoreticky zjednodušující, a to především z hlediska konkrétního empirického zkoumání současného vztahu vědomí socialistické společnosti.

Společenské vědomí není výsledkem mechanického odrazu objektivního světa, je to odraz „přetvořený“ ve fakt vědomí. V tvořivý proces přetváření odrazu ve fakt vědomí vstupují i dosavadní poznatky, zkušenosti, světonázorová orientace, cíle i potřeby. Společenskost vědomí nespočívá tak pouze v tom, že je odrazem bytí, které je společenské, nýbrž i v tom, že samotný proces odrazu je rovněž procesem společenským. Společenské vztahy, v nichž člověk žije, představují nejen obsah jeho vědomí, nýbrž jsou i určujícím momentem toho, „jakým způsobem“ člověk (či společnost) své bytí ve vědomí reflektuje. V tomto smyslu, pokud máme na mysli společenský subjekt, (3) není podle našeho názoru nutné dělat rozdíl mezi „vědomím“ a společenským vědomím. Odraz jak společenské reality, tak i „mimospoolečenské“ („primární“ přírody)

(2: Na tuto skutečnost upozorňuje např. F. Zich v podkladové studii: *Sociální procesy – metodologické otázky formování socialistického společenského vědomí*. VŠP ÚV KSČ, Praha 1983.

(3) V této rovině i člověk – jedinec je společenským subjektem.

je procesem společensky determinovaným. Rozlišovat v této rovině mezi společenským vědomím a vědomím „vůbec“ by vedlo mimo jiné k možnosti charakterizovat vědomí „vůbec“ jako „mimospoolečenské“. (4)

Na druhé straně by takové chápání vedlo nejen k silnému zúžení rozsahu pojmu společenského vědomí, ale znamenalo by i abstrahování od společenské determinace poznávajícího subjektu, která by byla vztažena pouze k „reflexi společenských vztahů“. (V současné době existuje velmi aktuální příklad nepřipustnosti takového zúžení pojmu společenského vědomí, například ve vztahu k ekologické problematice). (5)

V literatuře se vyskytuje — vzhledem k této problematice — rozlišení mezi pojmy společenského vědomí v „užším“ a „širším“ slova smyslu. Užší vymezení pojmu společenského vědomí nezahrnuje vztah člověka k „mimolidské přírodě“. V důsledku toho pak například přírodní vědy, ale zčásti i vědy technické nejsou „bezprostředně“ a „v celém svém souhrnu“ začleněny do pojmu společenského vědomí. Domníváme se, že takové zúžení pojmu společenského vědomí by zvláště v souvislosti se studiem socialistického společenského vědomí mohlo vést k zjednodušením. Zejména zvážíme-li, že v dnešní době vystupuje do popředí stále výrazněji nutnost organického spojení socialismu s výsledky vědeckotechnické revoluce a že především v současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti se posiluje hluboké uplatnění výsledků přírodních, technických a společenských věd ve společenské praxi. Je zde i skutečnost, že poznávací proces těchto věd je společenský a je společensky podmíněn. I výsledky realizace přírodovědního a technického poznání jsou možné jedině v ekonomických a politických vztazích, v činnosti určujícího subjektu a hybných sil dějinného vývoje. (6)

Problematika včlenění přírodovědeckého a technického poznání do oblasti společenského vědomí je v současné době úzce spojena s problémem „zvědečtění“ společenského vědomí v nejširším slova smyslu. „Zvědečtění“ vědomí nemůže být pojato scientisticky s vyloučením role marxisticko-leninského světového názoru, vědecké ideologie, ve prospěch exaktní sumy poznatků či metod. Socialistická společnost usiluje o široké pronikání vědeckých poznatků do vědomí lidí, včetně osvojení exaktních metod a přístupu. Socialistické vědomí i ve svém obsahu však musí být v samém základu založeno v marxisticko-leninském světovém názoru, musí obsahovat tuto světonázorovou orientaci. Musí se rozvinout v rozmanitosti nových forem: být vědecky založeným vědomím ve smyslu soudobé vědy, být filozofickým vědomím v duchu marxisticko-leninské filozofie, politickým, třídním vědomím, estetickým, socialistickým mravním vědomím. Zúžení rozvoje vědomí pouze ve vědní charakter, tabuizace a materializace rozvoje vědomí i myšlení by znamenaly jednostrannost v utváření socialistického vědomí. Důsledný vědecký světový názor v sobě organicky integruje jak poznatky společenských, tak i přírodních a technických věd. I v samotném rozvoji vědy jsme svědky stále hlubšího dialektického prolínání nejen výsledků, ale i metodologických postupů těchto věd. Vědy a vědecké poznání (jako činnost společensky determinovaná, realizovaná společenským

(4) Na tuto skutečnost poukazuje mimo jiné i R. Muntsehajev, který uvádí, že „rozdělování na vědomí a společenské vědomí je v této rovině vzhledem k metodologickým důsledkům nepřipustné“ [Muntsehajev 1981 : 917–927].

(5) I když zde jde o odrazející vztah subjektu k objektu, který bezesporu patří do sféry „prvotní přírody“, je charakter odrazu i samotný obsah odrazu podstatně determinován společenskou a třídní určeností subjektu.

(6) Tato problematika má velmi úzký vztah k otázce světonázorového významu (či světonázorového obsahu) přírodních a technických věd.

subjektem) vycházející, opírající se, a vyúsťující do společenské praxe, jsou organickou součástí (ať již jako forma, či sféra) společenského vědomí.

Vymezení a charakteristika forem je v současné marxisticko-leninské literatuře poměrně široce rozpracována. Diskutuje se o oprávněnosti „ekonomického vědomí“ a „historického vědomí“. Názory na konstituování a vymezení pojmu ekonomického vědomí krystalizovaly mezi marxistickými teoretiky na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Jsou nepochybně odrazem zvýšené úlohy subjektu a ekonomické problematiky v procesu budování rozvinuté socialistické společnosti. Tato problematika je v teoretické rovině představována vědecky koncipovanou ekonomickou teorií, v „běžné“ rovině pak specifickou reflexí bezprostředních ekonomických podmínek života a činnosti lidí. Jde zejména o reflexi takových faktorů ekonomického charakteru, které bezprostředně ovlivňují jak konkrétní praktickou činnost člověka (organizace pracovního procesu, jeho náplň, řízení, ale i společenské hodnocení konkrétního druhu ekonomické činnosti), tak i jeho životní úroveň a celý životní způsob. K nim nepochybně náleží i způsob rozdělování národního důchodu, organizace směny, otázky individuálního podílu na využívání jak materiálních, tak duchovních hodnot atd. Jak zdůrazňuje V. D. Popov, takto pojaté ekonomické vědomí sehrává významnou úlohu v zajištění jednoty teorie a praxe, v zajištění jednoty hospodářských a politických cílů, jednoty ekonomických, ideologických, organizátorských a výchovných faktorů, v přetvoření ekonomické teorie v praktické činnosti [Popov 1980 : 235]. Takto pojaté „ekonomické vědomí“ sehrává při rozvoji socialistické společnosti specifickou úlohu a má rovněž ve struktuře společenského vědomí nepochybně své místo. Je koncentrovaným vyústěním reflexe společenského bytí, konkrétní praktické činnosti v ekonomické oblasti, již se podílí na reprodukci společnosti a výrobě materiálních hodnot. Tato problematika se v různém stupni obecnosti a z různého zorného úhlu odráží i v dalších formách společenského vědomí. Takto pojaté ekonomické vědomí velmi úzce souvisí s politikou i politickým vědomím, což je odrazem vzájemné objektivní podmíněnosti plnění politických a ekonomických úkolů při budování rozvinuté socialistické společnosti. (7)

Ekonomické podmínky života společnosti, v souhrnu materiálních podmínek života lidí, sehrávají rozhodující a determinující úlohu v procesu odrazu vědomí lidí i v procesu utváření socialistického společenského vědomí. V souhrnu objektivních podmínek a determinant se odrážejí víceméně zprostředkovaně ve všech formách vědomí, podmiňují jejich rozvoj. Ekonomické podmínky, procesy a potřeby společenského rozvoje ve vědeckém poznání systematicky odráží a vyjadřuje ekonomická teorie. Postihuje podstatu a zákonitosti, mechanismy ekonomických procesů, ve vazbách k politice pak potřeby a zájmy i proti subjektu jejich realizace. Ekonomická teorie je tudíž ekonomicko-politickým vědomím, ekonomickým vědomím vládnoucí třídy, teoretickým základem hospodářské politiky strany. Prostřednictvím ideologické a politické práce, prostřednictvím vzdělání, ekonomické propagandy a výchovy, prostřednictvím hospodářské politiky státu, činnosti podniků, proniká do vědomí lidí, přeměňuje se v běžné vědomí, ovlivňuje ekonomické názory pracujících.

Poněkud složitější je situace při koncipování „historického vědomí“ jako specifické formy společenského vědomí.

(7) Ve srovnání s „tradičními“ formami společenského vědomí (které se dlouhodobě formovaly v historii lidstva) je kategorie „ekonomického vědomí“ dosud v mnoha směrech nevyhraněna. Neexistuje jednotná shoda názorů mezi teoretiky, je-li jádrem ekonomického vědomí odraz „bezprostředních ekonomických podmínek“ života člověka či „ekonomických podmínek v celém jejich souhrnu“.

Domníváme se, že jde spíše o jeden ze základních rysů společenského vědomí jako strukturovaného, dynamicky se vyvíjejícího celku. Mohli bychom jej označit spíše termínem „historicitu společenského vědomí“ než termínem „historické vědomí“. Tato historicitu vědomí je organickou součástí a jednou ze základních dimenzí všech forem společenského vědomí. Jen velmi těžko lze koncipovat „historické vědomí“, které by současně nebylo konkrétně historickým, ideologickým, politickým atd.

Společenské vědomí, všechny jeho formy i sféry, jsou nejen bezprostřední či zprostředkovanou reflexí současného společenského bytí, nýbrž odrážejí i zobecněnou a koncentrovanou zkušenost z předcházejícího vývoje. Specifické funkce pak nabývá tento rys historicity vědomí v socialistické společnosti při formování socialistického společenského vědomí, jehož jádrem je marxistickoleninský světový názor opírající se o poznání zákonitostí společenského vývoje. V tomto případě, v případě socialistického společenského vědomí jde o vědomou či uvědomělou historicitu vědomí. Jejím podstatným rysem je v první řadě třídnost a uvědomělá stranickost.

Toto filozofické pojetí historicity vědomí, zdůrazňující konkrétně historickou určitost a zákonitost společenských procesů, obsahu i forem vědomí, se v tomto problému promítá i jako odraz, představa o dějinách společnosti, národa, státnosti, tradic apod. Dějinné povědomí a historickou vědou vytvářené dějinné vědomí, historicitu vědomí jsou významnou složkou formování socialistického vědomí. Vyžadují syntézu materialistického pojetí dějin a výkladu konkrétních historických procesů a událostí. Vyžadují vědecký a třídní pohled. Uvědomujeme si, jakou roli sehrává národní a státní povědomí historie a archeologie v procesu formování dějinných aspektů socialistického vědomí. Uvědomujeme si, jakou roli sehrávají národní a kulturní tradice. Formování socialistického vědomí v těchto aspektech je neoddělitelné od ideologického boje proti buržoaznímu, ideologickému výkladu dějin i dějinných událostí, od boje proti reakčním tradicím.

Z hlediska vědeckovýzkumné činnosti orientované na poznání procesu tvorby socialistického společenského vědomí považujeme za nutné rozlišovat mezi pojmy „socialistické společenské vědomí“ a „společenské vědomí socialistické společnosti“. (8) Termínem „socialistické společenské vědomí“ označujeme společenské vědomí obsahově socialistické, odrážející socialistické společenské vztahy, společenské procesy probíhající za socialismu i objektivně existující rozpory socialistické společnosti (neantagonistické) vyplývající ze základních socialistických společenských vztahů. To znamená, že pod tento pojem nezahrnujeme reflexi těch objektivně existujících rozporů v socialistické společnosti, které jsou důsledkem působení nesocialistických či protisocialistických prvků a tendencí, stejně tak jako rozpory, které jsou zaviněny dočasnými deformacemi vývoje socialismu v důsledku „subjektivistických“ chyb atd. Na druhé straně zahrnuje reflexi těch objektivně existujících rozporů, které jsou přirozeným průvodním jevem rozvoje socialistické společnosti. Stejně tak pod tento pojem nezahrnujeme ani existenci tzv. „přežitků minulosti“ ve vědomí lidí.

Pod pojmem „společenské vědomí socialistické společnosti“ rozumíme to, co bývá někdy označováno jako „reálné společenské vědomí“, tzv. skutečný objektivně existující, potenciálně empiricky zjištělný stav vědomí společnosti na daném stupni jejího vývoje, včetně reflexe všech „přežitků minulosti“, ne-

(8: V této souvislosti se odvoláváme na úvahy obsažené v práci A. K. Uledova [1980 : 187–188], týkající se rozlišení pojmu „společenské vědomí“ a „vědomí společnosti“. Problematika vztahu pojmu „socialistické společenské vědomí“ a „vědomí socialistické společnosti“ je však poněkud jiného charakteru.

gativních jevů“ aj. Z hlediska koncipování konkrétních empirických výzkumů společenského vědomí pak lze těchto pojmů užívat, tak jak jsou specifikovány ve společné československo-bulharské publikaci věnované otázkám zkoumání společenského vědomí [Socialističeskoje 1982].

Obsah socialistického společenského vědomí je relativně (zejména ve srovnání s pojmem „společenské vědomí socialistické společnosti“) konstantní. Přitom je však nutné odmítnout domněnku, jako by bylo možno tento pojem, resp. jeho obsahovou náplň, vymezit pouze na základě deduktivních úvah (tj. bez přihlédnutí k empirickému výzkumu reálného procesu utváření tohoto vědomí). Určité výhrady lze mít i k názoru, že pojem „socialistické společenské vědomí“ představuje určitý optimální ideální limitní stav, k němuž se „společenské vědomí socialistické společnosti“ postupně přibližuje.

Socialistické společenské vědomí je ve své teoretické rovině dáno v marxisticko-leninské teorii socialismu. V současnosti se rozvíjí v prohlubování poznání světového revolučního procesu, socialismu, především jejich zákonitostí a hybných sil. Zvláštní význam mají otázky budování rozvinuté socialistické společnosti, rozvinutého socialismu. Působení zákonitostí a nutností, mechanismů a prostředků i metod, hybných sil a role subjektivních faktorů jsou nanejvýš aktuální.

Socialistické vědomí v rovině běžného vědomí je dáno zakotvením marxisticko-leninského světového názoru, vědeckého učení o socialismu a komunismu ve vědomí lidí, sociálních tříd a skupin. Této skutečnosti se dosahuje marxisticko-leninským obsahem vzdělání, propagandou marxisticko-leninské teorie v závislosti na konkrétních podmínkách a úkolech politiky strany, ve vztahu k konkrétním otázkám společenské praxe, ve vztahu k soudobým otázkám třídního boje a posilování internacionalismu vědomí.

Rozhodující otázkou v těchto procesech je proniknutí marxisticko-leninských myšlenek do vědomí širokých mas, vrstev pracujících. Podstatnou otázkou utváření socialistického vědomí také je, aby se nejširší vrstvy pracujících na vlastních zkušenostech přesvědčovaly o přednostech socialismu. o tom, že tento společenský řád je výrazem jejich podstatných zájmů a reálnou cestou jejich realizace. To vytváří předpoklady nejen pro slovní přihlášení se k socialismu, ale i pro hluboké vnitřní ztotožnění se s ním. Naplňuje se tu myšlenka, že idea se stává materiální silou, ovládne-li masy. Znamená to přeměnu teoretického vědomí o socialismu v běžné socialistické vědomí pracujících, obohacené o zkušenosti socialismu, vyjadřující jejich potřeby a zájmy. Tyto procesy předpokládají, aby byla stimulována základní motivace přeměny vědomí lidí v tvořivou praktickou činnost. Mechanismy tohoto procesu jsou založeny v materiálních i morálních faktorech zainteresovanosti, v řízení i organizaci, výchově, ideovém působení. Uvědomělá pracovní, politická aktivita a iniciativa jsou nejzákladnějším výrazem socialistického vědomí.

Utváření socialistického vědomí lidí je složitým a dlouhodobým procesem. Odráží v sobě všechny složitosti a rozpornosti rozvoje socialistické společnosti i specifiky rozvoje vědomí. Jelikož konkrétním nositelem socialistického vědomí jsou lidé, jednotlivci, sociální skupiny, třídy, jsou rozhodujícím objektem působení daného subjektu revoluční, podstatné, kvalitativní změny této oblasti. V těchto konkrétních procesech se promítají souvislosti zkušeností i vnášeného teoretického vědomí, psychické i racionální stránky v lidském vědomí. Utváření socialistického vědomí jednotlivce, formování socialistické osobnosti jednotlivce s sebou nese přeměnu jak racionální stránky vědomí, tak psychiky lidí. Rozvoj socialistického vědomí lidí obsahuje racionální i citové, estetické i morální a volní aspekty osobnosti. V obsahové proměně i těchto

stránek lidské osobnosti je založena důsledná přeměna vědomí lidí a socialismus se stává vnitřně prožitou skutečností, obsahem vnitřního života lidí, přesvědčením, uvědoměním, odpovědností.

Socialistické vědomí lidí je dlouhodobým procesem formování představ o socialismu, osvojení si socialismu v důsledku působení teorie i zkušeností i vytváření aktivního myšlenkového a praktického vztahu lidí k socialismu.

Základním výchozím prvkem procesu formování socialistického vědomí lidí je vytvoření pozitivního, souhlasného vztahu k socialismu. Tento vztah může být založen zkušeností, vzděláním i výchovou. Zkušenostní vztah k socialismu se v procesu politickoideového vlivu, pronikání idejí marxismu-leninismu do vědomí lidí mění v stále hlubší socialistické vědomí, v uvědomění a přesvědčení. Determinující úlohu v těchto procesech mají objektivní podmínky, jejich rozvoj, potřeby, které v praktickém životě lidí vznikají, i možnosti a způsoby jejich realizace. Přitom potřeby samy jsou propojovány charakterem a možnostmi podmínek a utvářeny subjektem v potřeby racionální a v obsahu socialistické.

Základním kritériem socialistického vědomí v rozvinuté rovině běžného vědomí je soulad s teoretickým vědomím ve specifice, rozdílnosti i bohatosti strukturních vazeb, projevů a forem běžného vědomí. Socialistické vědomí je obsahově bohatší a je vyjádřeno v charakteru a specifice individuálního a kolektivního vědomí, je výrazem vědomí sociálních tříd a skupin. Zvláštní význam v těchto vztazích má vědomí kolektivity, třídní uvědomění jako výraz historické role a vedoucí úlohy dělnické třídy. Socialistický kolektivismus je projevem hlubokého uvědomění, promítajícího se v pracovních a lidských vztazích, v morálních vlastnostech lidí.

Utváření socialistického vědomí je v rozporu s různými představami o socialismu, které obsahově vycházejí či směřují k maloburžoazním názorům. Tyto ideje jsou vnášeny i přežívají z minulosti. V krizovém období byly rozvinuty v tzv. demokratickém socialismu. V současnosti se objevují především ve spotřebitelských představách o společnosti, socialismu. Zpravidla jsou eklektickou směsicí myšlenek o socialismu a jejich individualistického pojetí. Socialismus je pro tyto názory jistotou a socialismus má především zabezpečit potřeby jednotlivce, jeho rodiny. Individuální potřeby a zájmy jsou v tomto myšlení rozhodující. Tyto názory na socialismus vznikají často v důsledku zjednodušených představ o socialismu.

Pojem „společenské vědomí socialistické společnosti“ zachycuje obsah společenského vědomí společnosti v určité etapě jejího vývoje (z hlediska empirických výzkumů směřujících k jeho postizení pak s jistými výhradami, doslova ve smyslu daného termínu). Základem obsahu tohoto pojmu je reflexe (podobně jako u pojmu socialistické společenské vědomí) materiálních podmínek socialistické společnosti, procesů a společenských jevů z nich vyplývajících, v jejich rozpornosti, vyzrálosti či nerozvinutosti. Do obsahu tohoto pojmu je nutno zahrnout i reflexi těch jevů a symptomů, které z podstaty socialistických společenských vztahů nevyplývají, avšak na daném stupni vývoje socialistické společnosti existují. K této skutečnosti je nutno přihlédnout zejména při interpretaci výsledků konkrétních empirických výzkumů. Je třeba brát i v úvahu, že proces odrazu socialistické společenské reality může být zejména v rovině běžného vědomí deformován vnějšími, socialismu cizími faktory. (Např. působením antikomunistické propagandy, která záměrně dezinterpretuje objektivní fakty o vývoji socialismu, snaží se s předstíráním objektivních vědeckých metod odhalovat principiální a nesmiřitelné rozpory v samotné koncepci a skutečnosti socialismu). Obsah pojmu společenské vědo-

mí socialistické společnosti vyjadřuje stav vědomí této společnosti v určitém konkrétně historickém stupni jejího vývoje. Vyjadřuje tudíž i protikladnost socialistického vědomí a vědomí nesocialistického, jevy v této oblasti, v myšlení a způsobu života lidí, které na daném stupni rozvoje socialistické společnosti existují, přezívají. Na utváření obsahu tohoto pojmu mají vliv různé nahodilé, vzhledem k charakteru socialistického vývoje nepodstatné jevy, jež se mohou v procesu společenského bytí konkrétního subjektu vyskytnout. (Např. nesprávné ocenění společenského významu pracovní činnosti, způsobené nedostatky subjektivní povahy, které pak má zejména na formování společenského vědomí konkrétních lidí konkrétních pracovních kolektivů výrazně negativní vliv). Rozpornost a absorbování různých aspektů v tomto pojmu neznamena, že by význam poznávání „společenského vědomí socialistické společnosti“ na daném stupni vývoje byl gnozeologicky a teoreticky méně důležitý. Právě naopak. Výsledky tohoto poznávacího procesu poskytují podstatné informace o charakteru a stavu rozvoje společenského vědomí, což je důležité ke koncipování řízení celého procesu formování socialistického společenského vědomí.

Z hlediska empirického výzkumu a utváření společenského vědomí socialistické společnosti mají závažný význam dvě základní roviny či hlediska společenského vědomí: roviny běžného a teoretického vědomí. Chtěli bychom se vrátit k některým aspektům jejich vymezení a významu. Někteří autoři ztotožňují pojem běžného vědomí s pojmem „masového vědomí“. Domníváme se, že mezi těmito pojmy je třeba rozlišovat. Běžné vědomí je zpravidla charakterizováno jako odraz bezprostředních životních podmínek společenského subjektu. Někdy se podle našeho názoru ne zcela přesně užívá k jeho charakteristice termínu „odraz empirických podmínek života společnosti“. V marxisticko-leninské teorii odrazu nelze především směšovat jevové v objektivní skutečnosti s empirickým. Životní podmínky samy o sobě jsou objektivní a způsob jejich poznávání a zachycení může být empirický. Přitom v případě běžného vědomí nejde jen o empirické odrážení objektivní reality. Empirické metody poznávání v marxisticko-leninské vědě jsou určitými metodami vědeckého poznání. V této rovině jde spíše o bezprostřední reflexi jevových stránek konkrétního způsobu reálného života poznávajícího subjektu. „Takové vědomí se do značné míry vytváří živelně, charakterizují je neuspořádané představy o okolní skutečnosti“ [Medveděv 1980 : 89, 90]. Tato jevová stránka sama o sobě vytváří v poznání lidí empirický a zkušenostní názor, ve své povaze povrchní a nepronikající k podstatě a příčinným souvislostem jevů. Přitom je však nutno si uvědomit, že prostřednictvím jevů se „jeví“ podstata [V. I. Lenin]. Avšak pouhé reflexivní zachycení či konstatování souborů jevů nemůže být dostačující k jejímu postižení.

Utváření tohoto typu vědomí je limitováno předcházející individuální, popřípadě skupinovou zkušeností odrážejícího subjektu.

Proces formování roviny běžného vědomí je velmi složitý. Existující psychologické a sociologické výzkumné metody postihují jen jeho určité aspekty. Pro jeho zachycení v celé komplexnosti je nutný skutečně důsledný interdisciplinární přístup.

Psychologický výzkum se v této souvislosti zaměřuje především na otázku ontogeneze běžné roviny společenského vědomí, především individua, popřípadě skupiny individuí. Výsledky získané tímto typem výzkumu jsou významné zejména pro koncipování výchovně vzdělávacích metod a základních metod ideologické práce.

Sociologický výzkum se pak v této souvislosti orientuje především na po-

stižení daného stavu obsahu běžné roviny společenského vědomí, eventuálně zejména při longitudinálních šetřeních na zjištění určitých determinujících činitelů jeho změny. Jeho výsledky jsou zhodnotitelné ve dvou rovinách. Přispívají jednak k poznání faktického stavu společenského vědomí (zejména běžného vědomí) naší společnosti v dané etapě jejího vývoje, jednak (i když vzhledem k dosavadní poměrně malé systematickosti těchto výzkumů ne příliš výrazně) k identifikaci faktorů podstatně ovlivňujících obsah společenského vědomí. V tomto smyslu například výzkumy prováděné Ústavem pro výzkum veřejného mínění ukazují, že změny v obsahu či orientaci běžného vědomí jsou často daleko více ovlivňovány méně významnými činiteli, které se v jevové rovině bezprostředně člověka dotýkají, než daleko významnějšími, objektivními skutečnostmi, které na něj mají dopad podstatný, ale víceméně zprostředkovaný. Tak například v rovině běžného vědomí se daleko rychleji, výrazněji a velmi rozdílně reaguje na nepříliš podstatné změny týkající se momentální změny životní úrovně (např. platové či cenové úpravy), než na faktory ovlivňující celkový růst životní úrovně principiálním způsobem (např. přijetí opatření k výraznému růstu produktivity práce).

Specifický význam pro poznávání obsahu běžného vědomí mají výzkumy veřejného mínění, uskutečňované příslušnými ústavy, které napomáhají i našemu zkoumání vědomí. V této souvislosti je jedním z velmi závažných teoretických úkolů propracování vzájemného vztahu kategorií společenského vědomí a veřejného mínění. (9) Vztah veřejného mínění a společenského vědomí je zatím například vymezen jen tak, že „veřejné mínění je způsobem existence společenského vědomí“. Skutečný vztah těchto dvou pojmů není dosud dostatečně specifikován.

Výzkum veřejného mínění zachycuje zpravidla aspekty názorů zkoumaného subjektu vztažené v koncentrované podobě k určitému, zpravidla konkrétnímu společensky významnému jevu. Z tohoto hlediska pak výzkumy veřejného mínění přispívají k poznání zpravidla té nejvariabilnější části běžného vědomí. Sekundární analýzy výzkumů veřejného mínění pak mohou přispět i k odhalení určitých determinujících činitelů v mechanismu tvorby běžného vědomí. (Např. zjištěním difference mezi názorem respondentů na určitý jev či opatření bezprostředně po jeho sdělení běžnými informačními kanály a změnu tohoto názoru po jeho „vysvětlení“ sdělovacími prostředky). V dalším rozvoji výzkumu procesu utváření socialistického společenského vědomí bude nutno hlouběji analyzovat přínos výzkumu veřejného mínění pro poznání obsahu společenského vědomí. Ukazuje se, že zejména při zachycení dynamiky jeho vývoje má nezastupitelnou funkci.

Běžné vědomí existuje a rozvíjí se, jak jsme již řekli, v procesu každodenní reprodukce reálného života lidí. Hlavním problémem záměrného formování společenského vědomí socialistické společnosti je vytvářet a používat takové prostředky, které by umožnily záměrně a systematicky proces jeho tvorby efektivním způsobem ovlivňovat. Jedním ze základních prostředků sloužících k tomuto účelu je pronikání či šíření „teoretického vědomí“ do této sféry.

Teoretické vědomí lze charakterizovat jako vědomí pronikající k podstatě a příčinám jevů a procesů a snažící se o jejich určitý ucelený výklad. V obecném slova smyslu nelze ztotožňovat pojmy „teoretické vědomí“ a „vědecké vědomí“. Teoretické vědomí může být sice ucelené a systematické, přesto však

(9) Otázkou charakteristiky veřejného mínění se zabývá stať autorů Herzmann, Tomka, Dvořáka a Zicha: *Základní vlastnosti sociálního jevu „veřejné mínění“* [1984 : 23]. Autoři se však orientují spíše na uvedení charakteristik veřejného mínění než na analýzu jeho vztahu ke společenskému vědomí.

může vycházet z nevědeckých předpokladů. V případě socialistického společenského vědomí však tyto dva pojmy lze považovat za ekvivalentní. V tomto případě vychází teoretická rovina společenského vědomí přísně z dosažené úrovně vědeckého poznání. Teoretické vědomí jako jednu ze základních rovin socialistického společenského vědomí charakterizuje A. V. Medveděv: „Teoretické vědomí předpokládá uspořádané, vědecké představy o okolním světě, znalosti o jeho hlubinném podstatném uspořádání“ [Medveděv 1980 : 90]. V případě socialistického společenského vědomí je teoretické vědomí záměrně a plánovitě produkováno, je vytvářeno v relativně uceleném komplexu. V tomto smyslu můžeme říci, že každá z forem (druhů), s nimiž se ve společenském vědomí v socialistické společnosti v současné době setkáváme, má svoji relativně ucelenou a konzistentní teorii. (To platí dokonce i v případě náboženského vědomí, avšak v negativním slova smyslu. Vědecký ateismus v tomto případě představuje teoretickou rovinu překonání náboženského vědomí).

V socialistické společnosti je záměrným a organizovaným procesem nejen reprodukce „teoretického vědomí“, nýbrž i systematické šíření této roviny vědomí do oblasti běžného vědomí. Přitom neexistuje přesná a nepřekročitelná hranice mezi běžným a teoretickým vědomím. „Vymezení těchto dvou úrovní vědomí je podmíněné, relativní, neboť tyto úrovně neexistují v čisté podobě. Teoretické vědomí má koneckonců empirický základ a běžné vědomí do určité míry obsahuje zobecněné představy o okolním světě. Hranice mezi běžným a teoretickým vědomím je proměnlivá, pohyblivá. Závisí na úrovni rozvoje společnosti a osobnosti“ [Medveděv 1980 : 90].

Teoretické vědomí je z hlediska výzkumu společenského vědomí lépe analyzovatelné a identifikovatelné. Je zpravidla vyjádřeno ve formě vědeckých, teoretických prací, či v podobě politických programů a dokumentů, zpravidla obsahuje i explicitní vyjádření (nebo popření v případě společenského vědomí třídně antagonistických společensko-ekonomických formací) svých východisek a determinujících faktorů. Teoretická rovina společenského vědomí socialistické společnosti pak obsahuje otevřenou stranickost v otázkách vědecky zdůvodněných a založených třídních a stranických zájmů. To vše usnadňuje pronikání teoretického vědomí v jeho ucelené podobě do oblasti běžného vědomí. Obsahově ideovým jádrem a integračním činitelem společenského vědomí socialistické společnosti je teorie marxismu-leninismu. Představuje jednak univerzální rovinu teoretického společenského vědomí a o ní se opírající i teoretické roviny jednotlivých forem (druhů) tvořících strukturu společenského vědomí socialistické společnosti. Proto také důsledné a intenzivní šíření základních idejí marxismu-leninismu je výchozím předpokladem ke zefektivnění ideologické práce a pronikání teoretického vědomí do roviny běžného vědomí.

Běžné vědomí samo o sobě, v čisté vyabstrahované podobě v realitě neexistuje. Specifickým rysem odrazu objektivní reality lidským vědomím je určitá zaměřenost (která má svoji objektivní determinaci) a jistý stupeň elementárního zobecnění. To je přímo podmíněno celkovou vývojovou úrovní poznávajícího společenského subjektu. Pronikání teoretického vědomí do oblasti běžného společenského vědomí organicky navazuje na tyto prvky. V první etapě svého pronikání do roviny běžného vědomí působí jako v jistém slova smyslu „organizující“ a systematizující faktor. Přitom — pokud má sehrát svoji pozitivní úlohu při rozvoji běžného vědomí — musí být koncipováno tak, aby dávalo hlubší a důslednější odpověď na problémy, které jsou obsahem běžného vědomí. V opačném případě se může změnit v „teorii“, která stojí mimo reálné potřeby společenského života.

Proces pronikání teoretického vědomí do roviny běžného vědomí lze cha-

rakterizovat ve dvou základních úrovních. První, kterou lze označit za dlouhodobě koncipovanou, s cílem dosáhnout osvojení základních principů, na nichž je budována „teoretická rovina“ každé z forem (či každého z druhů) tvořících socialistické společenské vědomí i teorie společenského vědomí jako celku. Jádrem této roviny pronikání teoretického vědomí do běžného je v podstatě výchovně vzdělávací proces, chápaný v nejširším smyslu tohoto slova. Směřuje k tomu, aby daný společenský subjekt (který je v tomto případě objektem výchovného působení) si postupně osvojil základy marxisticko-leninského světového názoru, základy dialektickomaterialistické filozofie, komunistické morálky, vědecké ideologie dělnické třídy atd. Současně s tím je však nutno zajistit, aby teoretické vědomí vytvářelo (spolu se základními vědeckými poznatky) dialekticky skloubený harmonický celek. (Na řešení tohoto úkolu se orientuje značná část kapacity vědeckovýzkumné činnosti v oblasti pedagogiky a psychologie). To pak umožňuje, aby konkrétní společenský subjekt (individuum, kolektiv atd.) byl teoreticky vybaven natolik, že jím realizovaný proces odrazu objektivní reality i v rovině běžného vědomí dosáhne maximálního stupně adekvátnosti. Současně je to jedna ze základních metod směřujících k tomu, aby běžné vědomí nezůstávalo (jak se v současné marxistické literatuře uvádí) „pouze na povrchu věcí a jevu“, nýbrž aby bylo s to proniknout hlouběji k akceptování (či do vysokého stupně pochopení) podstatných a určujících souvislostí. V procesu pronikání teoretického vědomí do vědomí lidí se vytváří běžné vědomí, které je založeno na osvojení vědeckého světového názoru.

Velmi významným aspektem této formy pronikání vědeckoteoretických principů do roviny běžného vědomí, to znamená do procesu každodenní reflexe objektivní reality konkrétním společenským subjektem, je i postupné vytváření schopností daného subjektu analyzovat a zobecňovat jevy a procesy, které odráží, na stále vyšší úrovni, s větší hloubkou a důsledností. Teoretické vědomí se tak stává jedním ze spoluutvářejících činitelů běžného vědomí. Efektivnost procesu formování společenského vědomí socialistické společnosti (v rovině běžného vědomí) je, jak ukazují konkrétně empirická šetření, přímo úměrně závislá na stupni pronikání teoretického vědomí do každodenního procesu tvorby běžného vědomí.

Druhou rovinou pronikání teoretického vědomí do procesu tvorby běžného vědomí je teoreticko-vědecké vysvětlování jevů a problémů, s nímž se společenský subjekt v průběhu každodenní reflexe společenské skutečnosti setkává. Konkrétně jde o vědeckoteoretické zdůvodnění všeho, co je běžným společenským vědomím reflektováno, a zejména pak takových jevů, které v rovině běžného vědomí umožňují mnohoznačnou interpretaci. Právě to představuje z velké části náplň propagandistické práce.

Obě roviny působení teoretického vědomí na proces tvorby běžného vědomí se vzájemně podmiňují a doplňují. V oblasti propagandistické práce je důležité aktuální vysvětlování jevů a problémů, které jsou běžným vědomím zachycovány a které mohou být v jeho rovině reflektovány jednostranně a povrchně, rozporně a někdy i deformovaně.

Hodnocení jednotlivých jevů v procesu odrazu a utváření běžného vědomí je podmíněno třídně společenskou determinací, potřebami a zájmy konkrétního společenského subjektu.

Jedním ze základních principů tvorby společenského vědomí socialistické společnosti je nutnost určitého „souladu“ mezi jednotlivými faktory tvorby běžného vědomí. Ukázali jsme, jakou významnou úlohu hraje teoretické vědomí při tomto procesu, i základní způsoby, jimiž se na jeho konstituování podílí.

Při tvorbě běžného vědomí socialistické společnosti vznikají problémy tehdy, jestliže dochází k přílišné disproporci mezi konkrétním společenským bytím, které je základem reflexe běžného vědomí, a reflexí představovanou teoretickým vědomím. Tato skutečnost — přílišná disproporce mezi běžným a teoretickým vědomím — může vyvolat a také vyvolává řadu negativních jevů. Teoretické vědomí je reflexí téže společenské skutečnosti, reflexí hlubší a důslednější, analyzující objektivní skutečnosti a dosahující podstatně vyšší úroveň i kvality zobecnění.

Praktickým příkladem takové disproporce může být situace, v níž se do zjevného konfliktu dostává odraz společenského bytí ve formě teoretického vědomí se sférou konkrétního bytí a možnosti společenského subjektu. V takovém případě pak zpravidla dochází k situaci, že se běžné vědomí uzavírá před teoretickým, které se pak z pozice běžného jeví jako svým způsobem neadekvátní odraz konkrétní společenské situace. To způsobuje negativní, limitně až nihilistický vztah k obsahu a všem strukturním složkám teoretického vědomí a ve svých důsledcích silně omezuje efektivnost našeho ideologického působení.

V propagandě se ve vztahu k teorii lze setkat s těmito jevy i v jiném aspektu. Od teorie se vyžaduje jen popis skutečnosti a řešení jednotlivých případů, které jsou ve vědomí lidí aktuální. Nedosti se chápe, že teorie musí v celostnosti vysvětlit podstatu, zákonitosti, příčiny jevů a procesů a ukazovat nejen skutečnost, jaká je, ale i jaká má být. V tom se často vidí nekonkrétnost teorie a vztah k praxi je charakterizován prostě tak, že teorie je jiná než skutečnost.

Jednou z cest (avšak nikoli jedinou) k překonávání těchto rozporů mezi teoretickým a běžným vědomím je důslednost teorie a účinnost jejího vysvětlování v závislosti na konkrétních problémech a úkolech společenského rozvoje. Tento proces musí vést k pochopení problémů v jejich podstatě a společenských souvislostech, musí přivádět k významu teorie pro praxi i praxe a zkušeností pro rozvoj a potvrzování teorie. Současně je nutno při rozvíjení teorie vyloučit projevy voluntarismu, neoprávněného a nereálného „příliš růžového“ hodnocení skutečnosti či přeceňování dosažených úspěchů.

Je řada problémů, jejichž řešení výzkum v oblasti formování socialistického vědomí zakládá. Jeho výsledky se objeví ještě v tomto a příštím roce ve výsledných pracích. Celkově budou sloužit jako podklady pro přípravu XVII. sjezdu KSČ v dané problematice a budou využity v politické činnosti i pro publikaci.

V kontinuitě na současné výsledky se výzkum v příští pětiletce zaměří především na postižení specifiky a poznání zákonitostí procesu utváření socialistického společenského vědomí v dané etapě budování rozvinuté socialistické společnosti.

Výsledky, které byly získány při výzkumu socialistického společenského vědomí v této pětiletce, vytvářejí dobré předpoklady pro to, abychom v příštích letech dosáhli hlubšího a konkrétnějšího poznání v rámci základních problémových okruhů vztahujících se k této tematice.

Při realizaci tohoto náročného výzkumného programu zauímají významné místo i studijní a výzkumné metody sociologie. Nejen vlastní sociologický empirický výzkum, nýbrž i teoretické postupy sociologie jsou nezastupitelné při analýze současného stavu a základního směru dalšího rozvoje socialistického společenského vědomí. Dosud realizovaný výzkum přinesl řadu inspirativních momentů pro rozvoj sociologického poznání a ukázal na nutnost specifikace řady sociologických výzkumných metod ve vztahu k předmětu výzkumu.

Далší перспектива zkoumání procesu utváření socialistického společenského vědomí jednoznačně ukazuje na nutnost hlubší a orgáničtější integrace poznatků jednotlivých speciálních věd na bázi marxisticko-leninské filozofie. Sociologie a sociologické výzkumy představují v tomto směru významný přínos jak po obsahové, tak po metodologické stránce.

Citovaná literatura

- Herzmann, J. — Tomek, I. — Dvořák, P. — Zich, F.: *Základní vlastnosti sociálního jevu „veřejné mínění“*. Sociologický časopis 1984, č. 1.
- Medveděv, V. A.: *Rozvinutý socialismus: otázky formování společenského vědomí*. Moskva, Politizdat 1980.
- Momdžjan, K. Ch.: *Konceptualnaja priroda istoričeskogo materializma*. Moskva, izd. MGU 1982.
- Muntsehajev, R.: *Probleme der Bestimmung des Begriffs „gesellschaftliches Bewusstsein“ im Historischem Materialismus*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 8/1981.
- Popov, V. D.: *Ekonomičeskoje soznanije: sušnost', formirovanije i roľ v socialističeskom obščestve*. Moskva, Mysľ 1980.
- Socialističeskoje soznanije, filozofskije aspekty formirovanija i razvitija socialističeskogo soznanija*. Sofia, BAVK 1982.
- Uledov, A. K.: *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973.
- Uledov, A. K.: *Duchovnaja žižň obščestva*. Moskva, Mysľ 1980.

Резюме

В. Брихнач — В. Чехак: К проблематике изучения формирования социалистического общественного сознания

Статья рассматривает проблематику создания теоретико-понятийного аппарата, служащего для решения проблематики формирования общественного сознания в социалистическом обществе. Внимание сосредоточено как на взаимосвязи понятий, применяемых при изучении процесса создания общественного сознания в нашем обществе, так и на их содержании.

Как показывает существующее состояние разработанности теории социалистического общественного сознания, необходимо, чтобы понятийный аппарат представлял собой относительно связную систему и одновременно чтобы он служил адекватным инструментом отражения реального формирования сознания. В этой связи указывается, что необходимо обратить повышенное внимание на отношение общих теоретических (философских) понятий и понятий, отражающих информацию и реальном процессе формирования сознания, приобретенную преимущественно в эмпирических исследованиях.

Осуществленное до сих пор изучение процесса формирования социалистического общественного сознания показало факт, что внутренняя структура общественного сознания существенно богаче, чем предполагалось в конце семидесятых годов. В современной марксистско-ленинской литературе (не только чехословацкой, но и в СССР, НРБ, ГДР и т. п.) появляется дискуссия об обоснованности понятий «экономического сознания» и «исторического сознания». Анализ этих понятий показывает, в первую очередь, на необходимость их точного определения, причем как по отношению к определению специфики их содержания, так относительно их связи с другими понятиями. Что касается вопроса «исторического сознания», мы полагаем, что гораздо более адекватное отражение проблематики, включаемой по обыкновению в эту тему, можно было бы сделать при посредстве понятия «историчности сознания».

Вторая часть статьи посвящена проблематике взаимоотношения «теоретического» и «обычного» сознания. Мы полагаем, что, в частности, с точки зрения реального процесса формирования социалистического общественного сознания эти две основные плоскости играют исключительную роль. Основной задачей эмпирических исследований процесса формирования общественного сознания является, в первую очередь, приобретение адекватных знаний о процессе формирования «обычного сознания». При этом необходимо осознать, что «обычное сознание» само по себе, в чистом абстрактном виде, в реальности просто не существует. И в процессе его формирования значительную роль играет проникновение теоретического сознания. Отражение процесса формирования «обычного сознания» в настоящее время является предметом изучения

многих общественных наук. При его изучении знаменательное место занимают учебные и научно-исследовательские методы социологии. Речь идет не только о собственно социологическом эмпирическом исследовании, но также о теоретических приемах социологии, незаменимых при анализе современного состояния и основных направлений дальнейшего развития общественного сознания. Осуществленные до сих пор исследования принесли ряд вдохновляющих моментов для развития социологического знания и показали на необходимость спецификации ряда социологических научно-исследовательских методов по отношению к предмету этих исследований.

Summary

V. Brychnáček — V. Čechák: Formation of the Socialist Social Consciousness. Some Problems Connected with Its Research

The present paper is concerned with problems of drafting the theoretico-conceptual apparatus serving to comprehend problems of the formation of social consciousness in socialist society. Attention is devoted to interrelations of concepts used in examining the process of social-consciousness formation in our society on the one hand, and to their content on the other.

As the present state of elaboration of the theory of the socialist social consciousness makes us understand, the conceptual apparatus must necessarily represent a relatively consistent system and simultaneously serve as an adequate tool for grasping the real formation of consciousness. In this connection it seems necessary to pay increased attention to the relation between general theoretical (philosophical) concepts and concepts involving information on the real process of consciousness formation, mostly obtained by empirical research.

Investigations into the process of the formation of socialist social consciousness carried out until now reveal the internal structure of social consciousness to be substantially richer than was assumed in the late seventies. In contemporary Marxist-Leninist literature (not only in this country but also in the USSR, Bulgaria, GDR, etc.) discussions appear about the justifiability of the concepts „economic consciousness“ and „historical consciousness“. The analysis of these concepts reveals, first of all, the necessity of their exact definition — not only in relation to the determination of the specifics of their content but also as concerns their interrelation with other concepts. As regards the question of „historical consciousness“, in our opinion a far more adequate comprehension of the problems usually involved here might be arrived at through the concepts „historicity of consciousness“.

The second part of the paper is devoted to problems of the relation between „theoretical“ and „common“ consciousness. We are convinced that, particularly from the aspect of the real process of the formation of the socialist social consciousness, these two basic levels are playing a role of extraordinary importance: It is a basic and prior task of empirical research into the process of social-consciousness formation to obtain adequate knowledge about the process of the formation of „common consciousness“. It is of course necessary to bear in mind that, in reality, „common consciousness“ in itself, in its pure and abstract form, is simply nonexistent. Even in the process of its formation, the penetration of theoretical consciousness plays an important part. The comprehension of the process of the formation of „common consciousness“ is at present subjected to study in a number of social sciences. Research methods of sociology occupy an important position in its examination. What is involved here is not only actual sociological empirical research but also theoretical procedures applied in sociology: these are unsubstitutable in analyzing the contemporary state and basic trends of the further development of social consciousness. The research realized so far has brought a number of inspirations for the development of sociological knowledge and indicated the necessity to specify a number of sociological research methods in relation to the subject of this research.

Závěrečné zprávy sociologického výzkumu (struktura a pravidla pro jejich přípravu)

JAN ŘEHÁK

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Pro úspěšnou aplikaci výzkumného úkolu v řídicí práci jsou rozhodující dvě etapy v posloupnosti činnosti: *formulace otázek, které klade zadavatel sociologovi a výzkumná zpráva, kterou sociolog na tyto otázky odpovídá*. V těchto dvou momentech se stýkají dvě zcela odlišné profese a předávají si informaci. Obě se liší jiným odborným jazykem, pohledem na problém, a především přístupem k realitě: řídicí pracovník ji usměrňuje a mění, sociolog ji poznává a hodnotí. Tak ve vzniklých komunikačních situacích nastává převod, překlad a transformace, a tím i nebezpečí nepochopení, neurčitosti, posunu ve významech.

Tato stať se zabývá problematikou formy výzkumné zprávy, pravidly, která mají usnadnit převod sociologických výsledků do jazyka a referenčního rámce uživatele. *Zaměřuje se na situaci, v níž uživatel zadává k jednorázovému vyřešení problém, který rozpracoval ve své řídicí praxi a na nějž vyžaduje uzavřenou odpověď*. Většina uváděných závěrů platí obecněji, zúžení problematiky je přijato proto, aby stať mohla prakticky přispět k řešení zcela specifických problémů výše uvedené situace. Celá řada aspektů, jichž se další úvahy dotýkají, tvoří samostatná témata, jejichž obecnější diskuse však překračuje rámec této práce a autor se jí chce v souvislosti daného kontextu vyhnout.

Převod výsledků do přijatelné, pochopitelné a využitelné formy a jazyka je nutnou podmínkou aplikability. V tomto smyslu jde o kritický bod v úspěšnosti výzkumu. Nesplnění této podmínky je příčinou (i když zdaleka ne jedinou) nevyužívání sociologických výsledků v praxi řízení. Výzkumná zpráva má tak svoji samostatnou důležitost v sociologické metodologii. Zaslouží, aby se dostala ze stínu jiných témat, neboť s malými náklady a energií je možno vhodným přístupem mnohonásobně zvýšit efektivitu celé výzkumné činnosti a podstatně zvýšit pravděpodobnost zhodnocení výzkumných výsledků.

1. Výzkumná zpráva — 8 pravidel a 10 pokusů výzkumníka

Předávání výsledků vědy a výzkumu nabývá velmi rozmanitých forem. Pro lepší přehled a orientaci zavedeme dvě hlediska, která mají podstatný vliv na optimální výběr výsledné formy i na obsah:

1. *adresát zprávy (příjemce informace)*, jemuž je zpráva určena — uživatel, veřejnost v oboru, veřejnost mimo obor;
2. *účel a záměr využití zprávy* (tj. *funkce*) — přímé využití, nepřímé, resp. potencionální využití v budoucnu, podklady pro použití.

V tab. 1 jsou uvedeny kombinace těchto hledisek, které tvoří typické situace předávání sociologické informace a příslušné formy publikace.

Přehled tab. 1 si samozřejmě neklade nárok na úplnost ani jednoznačnost — jde v něm především o ilustraci typických forem pro značně rozdílné situace a upozornění na existující rozmanitost. Při využívání výsledků sociologických výzkumů, sond, analýz, expertiz jde ve spojení s jejich předáváním o otázku

praktickou: jak připravit výzkumnou zprávu, aby uživatel byl spokojen, rozuměl vývodům a aby mohl výsledky přímo přenášet do praxe řízení. Jde tedy o otázku efektivnosti komunikace mezi výzkumníkem a uživatelem.

V naší sociologii převládá názor, že sociologický výzkum má být zakončen *shrnující výzkumnou zprávou*. Tuto zásadu uvádí a rozebírá i F. Zich [1976 : 252 a dále]: „Sociologický výzkum se zpravidla uzavírá, jako relativně samostatná etapa poznání, závěrečnou zprávou. Obsah zprávy je podle typu výzkumu zaměřen na deskripci zkoumané problematiky a jejích souvislostí, na vysvětlení příčin existence určitých jevů, popřípadě na jejich predikci. V závěrečné zprávě jde tedy o: 1. shrnutí získaných poznatků; 2. vysvětlení základních souvislostí jevů; 3. doporučení pro praxi; 4. posouzení výsledků s cíli výzkumu; 5. nastínění vývoje jevu a nových hypotéz; 6. posouzení použité metody poznání z hlediska její efektivnosti“. Zkušenosti z výzkumů ukazují, že tyto zásady se budou obměňovat podle obou hledisek z tab. 1, ale také podle přístupů řešitelů a podle problémů, které jsou zkoumány [Zich 1976 : 253], a dále podle požadavků, schopností, zvyků uživatele i zájmu o sociologii jako takovou.

V předchozí etapě vývoje sociologie (a též vývoje vztahu mezi sociologií a praxí) se výzkumníci dopouštěli několika omylů:

- a) psali zprávu z hlediska své profese, svým odborným jazykem a podle svých zvyklostí, bez ohledu na schopnost, ochotu a možnost příjemce se tomuto stylu přizpůsobit, učit se mu, věnovat mu čas a energii, zapomínali, že uživatel nezná sociologickou terminologii;
- b) psali závěrečnou zprávu jako záznam (postup) své práce;
- c) podávali zprávu o výsledcích výzkumu, a ne o řešení problémů;
- d) podrobně argumentovali a dokumentovali tabulkami všechny své závěry a opomínali provést redukci na míru uživateli únosnou;
- e) zapomínali na to, že výzkumně a vědecky zajímavé výsledky nemusí být důležité z hlediska bezprostřední praxe uživatele, který sociologické nuance neocení, naopak je jimi zdržován a rozptylován;
- f) opomíjeli fakt, že sociologický aspekt je většinou jen jedním z mnoha hledisek při řešení komplexních praktických problémů;
- g) zapomínali, že zastaralé výsledky sice nemusí ztratit na významu pro sociologii samu, při hledání zobecnujících zákonitostí, ale velmi málo vypovídají o řešení konkrétní situace časově zasazeného problému (který v době předávání zprávy už bývá mnohdy vyřešen a zásah proveden).

Tyto aspekty se ve větší nebo menší míře promítly asi do práce všech výzkumníků. Jejich překonávání je značnou rezervou v zefektivnění přenosu sociologických výsledků do praxe, aplikace vědy v řízení.

Vztah mezi výzkumníkem a uživatelem (zadavatelem) je velmi rozmanitý. Ve schématu 1 je naznačen postup zadání a vyřešení úlohy a jsou v něm vyznačena dvě kritická místa ve vztahu obou účastníků se stran. Vznik požadavků i role výzkumné zprávy jsou vázány na řídicí situaci, z níž úloha vychází a k níž se zase vrací. Formulace otázek uživatele a předávání zprávy jsou kritickými body komunikace mezi vědou a praxí. Obě místa v řetězu činností mají výrazný komunikační charakter. V prvním případě je příjemcem sociolog, v druhém uživatel.

Uživatel (organizace, řídicí pracovník, vedení organizace) zadává sociologický výzkum k vyřešení zcela konkrétního problému a situace, žádá podklady pro rozhodnutí či plán. Očekává tedy konkrétní aplikovatelné odpovědi na otázky, které sám položil a na jejichž základě byl sociologický výzkum koncipován.

Tabulka 1. Dvě hlediska, ovlivňující formu výzkumných a vědeckých publikačních výstupů: adresát informace a účel zprávy
(tabulka má jen ilustrační charakter a obsahuje jen příklady)

		Adresát informace			
		Uživatel (praxe)	Veřejnost v oboru	Popularizace mimo obor	
Účel publikace	Přímé využití	● stručný výtah závěrů ● přehled výsledků	● vědecká stat obsahující závěry a zobecnění	● populární článek, knížka ● propagační materiál ● hrom. sděl. prostředky	souhrn závěrů je pro čtenáře proveden
	Nepřímé, resp. potenciální využití	● podrobná závěrečná zpráva s rozkladem a argumentací	● vědecká stat s podrobnou datovou dokumentací (širší než pro vlastní závěry)	● učebnice z oboru pro jiné vědecké disciplíny	čtenář se aktivně podílí na využití výsledku nebo myšlenek textu
	Podklady pro použití	● tabulkové přílohy ● databankové uložení výsledků	● pramenné publikace ● databankové uložení dat	● datové informace v denním tisku a v popularizační literatuře	využití je podmíněno vlastním vědecko-výzkumným zpracováním
		samostatná ad hoc publikace	— vědecká periodika — účelové publikace — vědecká knižní produkce	popularizační a politická literatura, denní tisk	

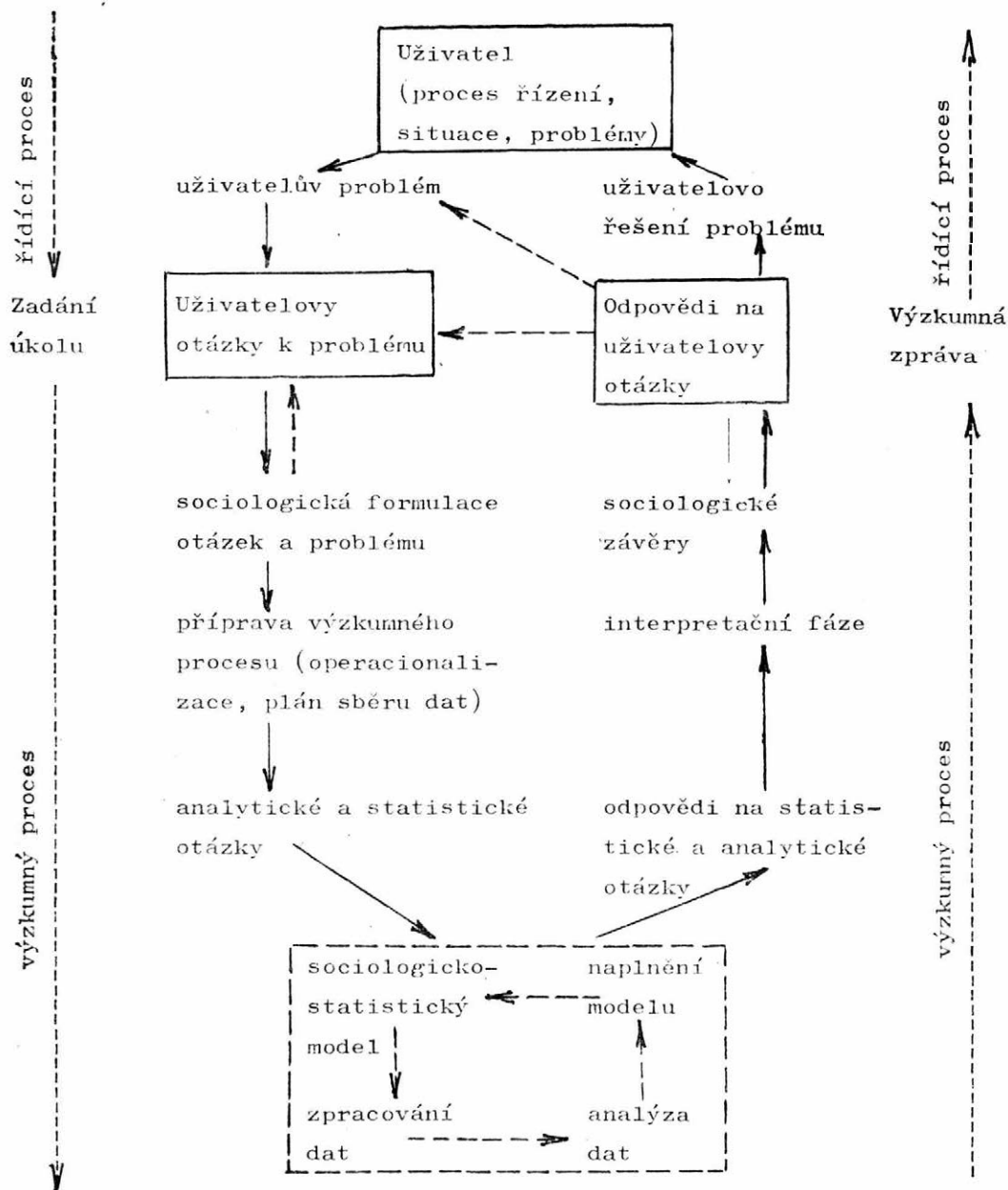

Schéma 1: Postup při aplikaci sociologického výzkumu v případě zadání uživatelem. Pro úspěšnou implementaci jsou kritická dvě místa v řetězci činností: formulace uživatelských otázek a výzkumná zpráva

Nezajímá jej podrobný rozbor a nemá obvykle dost času, aby mohl studovat podrobné argumentace a mohl dělat vlastní závěry sociologického charakteru. Jsou-li dobře formulovány otázky na začátku, mohou jim být podřízeny obsah i forma zprávy na konci výzkumného procesu. Uživatelovy otázky jsou proto pro závěrečnou zprávu podstatné, (1) z čehož plyne pro přípravu závěrečné výzkumné zprávy

PRAVIDLO 1: ZAMĚŘ SE JEN NA ODPOVĚDI UŽIVATELI!

Zprávu nepíšeme pro sebe, ale pro praktické užití, proto (bez ohledu na zajímavé sociologické a z hlediska vědy i nové a překvapivé výsledky a poznatky) musíme odolat tak častému a silnému pokušení uvádět ve zprávě efektní a teoreticky zajímavé aspekty, které k řešení praktického problému přímo nepřispívají. Jejich místo je v jiném typu výzkumných výstupů. (2) Ze stejných důvodů také plyne

PRAVIDLO 2: VYSTRÍHEJ SE TECHNICKÝCH DETAILŮ!

Uživatele nezajímá, jakou technikou bylo dosaženo výsledků, má-li rychle rozhodnout. Technickým aspektům nerozumí a nemá na ně čas. Zdržují a rozptylují jej a odvádějí od hlavního cíle. (3)

Je sice lákavé (další pokušení výzkumníka) pochlubit se tím, že k výsledkům bylo použito složitých a náročných postupů, jako je diskriminační a faktorová analýza a speciální metody rotace, ale k efektivitě komunikace takové informace neslouží. (4) (5) Totéž se týká odvozených proměnných. Má-li mít jejich zkoumání analytický a praktický smysl, musí dostat jasné a přiléhavé označení tak, aby uživatel ihned pochopil jejich význam a roli. Jinak je jejich aplikace nejasná a může být zavádějící. Uživatele postup konstrukce a model nezajímají. (6) Výsledky složitých matematicko-statistických modelů uvádíme

(1) Uživatelovy otázky předznamenávají možnosti řešit problém, a proto je jejich přesná formulace kritickou podmínkou úspěšnosti a efektivity výzkumu. Obvykle vznikají rozbořem problému a po následném iteračním upřesňování na poradách mezi uživatelem a sociologem. Nemá-li zadavatel dostatečné zkušenosti se sociologií a chybí-li mu představa o možnostech sociologického výzkumu, tvoří otázky za pomoci sociologa (jehož odpovědnost za využitelnost a užitečnost výsledků se tím jen zvyšuje).

(2) Podle stupně závažnosti je to např. rubrika *Z empirických výzkumů* nebo stať v tomto časopise, popřípadě *Metodologická rubrika*, ale i zvláštní výzkumná zpráva určená pro odborné čtenáře. U zvlášť významných výzkumů nebo u řady výzkumů, které se doplňují a ověřují, to může být i knižní publikace.

(3) Školit řídící pracovníky v sociologické metodologii je (pro obě strany) činnost neefektivní. Řídící pracovník může získat povšechné znalosti o možnostech sociologie a proniknout do základních poznatků, které byly vyvozeny pro jeho účely, ale nikdy (kromě speciálně zainteresovaných jedinců) se nevyzná v metodách a technikách natolik, aby pro něj informace o nich byla relevantní a mohl ji zhodnotit. Proto shrnutí o metodách a technikách uvádíme v samostatné a oddělené části, aby nerušilo plynulý tok rozboru a řešení problémů.

(4) Informaci o použité metodě lze uvést v poznámkách k tabulce uvádějící výsledky.

(5) Je vhodné upozornit na to, že v závěrečné zprávě uvádíme jen nepatrnou část výsledků, k nimž jsme došli, a ještě nepatrnější zlomek všech analýz, které jsme museli projít. „Špička ledovce“ tu znamená jen vybrané údaje, které se přímo váží k řešení dané úlohy. Data obvykle obsahují více interpretovatelných vztahů; ty se ovšem váží k jiným sociologickým úlohám a často přinášejí velmi zajímavé obohacení oboru, z hlediska praxe však rozvádějí úlohu do nežádoucích detailů.

(6) Popisem modelu vzniku nedosáhneme žádaného efektu, neumíme-li novou proměnnou (např. faktor) dobře pojmenovat — její použití zůstane neurčité, model nezakryje naši nejistotu. Nepojmenovanou proměnnou nemůžeme využít v dalším interpretačním procesu. V publikacích adresovaných sociologickým odborníkům je

ve zprávě jen tehdy, mají-li jednoduchou a přímou interpretaci, váží-li se k problému a nevyžadují-li žádné speciální vysvětlování (výzkumná zpráva není učebnice a může obsahovat jen to, co je čtenáři přístupné — pozor na pokušení poučovat uživatele). Odtud plyne

PRAVIDLO 3: UVÁDĚJ JEN POCHOPITELNÁ A PŘÍMO INTERPRETOVATELNÁ FAKTA!

Ve většině zpráv vystačíme se základními ilustračními charakteristikami (průměr, procento, směrodatná odchylka, korelační koeficient). (7)

Údaje v přehledných tabulkách a grafech jsou velmi informativní, a proto tento způsob předávání informace využíváme v co nejvyšší (ale rozumné) míře. Řídící pracovníci běžně s tabulkami pracují a umí je bezpečně číst, jsou pro ně obvyklým nositelem informace. Vypovídací schopnost tabulky však závisí na jejím uspořádání, popisu, grafické úpravě, vhodném pořadí sloupců, řádků, bloků, závisí na rozdělení tabulky (obsahovém i grafickém) a na tom, jak odpovídá povaze dat a povaze problému.

Přehledy dat je možno uspořádat též v grafech. V jednom obrázku je možno umístit přehledně poměrně značné množství informace. Přitom obrázky mají výhodu v tom, že umožňují přímou komparační analýzu (např. grafy profilů, komparační histogramy, grafy rozptýlení), zjednodušují interpretace výsledků metod, které samy o sobě jsou složité a jejichž číselné výsledky bývají málo přehledné (škálování, korespondenční analýza, faktorová analýza) — zároveň umožňují interpretaci v běžném jazyce při použití pojmů pořadí, podobnost, vzdálenost, a tím umožňují vyhnout se speciální terminologii. Odtud vyplývá další

PRAVIDLO 4: VĚNUJ VELKOU PÉČI TABULKÁM A GRAFŮM!

Problém terminologie se však netýká jen speciálních statistických postupů a sociologické metodologie, ale též sociologické terminologie vůbec (a často též sociologické hantýrky a slangu). Výzkumnou zprávou vystupujeme mimo sociologii. Proto platí

PRAVIDLO 5: VYJADŘUJ SE V PŘIROZENÉM JAZYCE!

Je-li výsledek sociologického výzkumu relevantní, neztratí na své síle, je-li popsán běžným jazykem, srozumitelně, bez složitých termínů (většinou nejednoznačných a mnohdy nejasných i v sociologii) a cizích slov. Prestiž výzkumné zprávy se hodnotí podle toho, jak odpovídá na otázky uživatele, ne podle toho, do jakého vědeckého hávu (často kamufláže) ji zabalíme. Toto pravidlo je velmi důležité, zároveň však je velmi obtížné se mu podřídít, protože dalším z velkých pokušení výzkumníka je používat elegantní terminologii a vyjadřování ve vlastním jazyce je přitom pohodlné. Bohužel však neefektivní pro příjemce, který má nedostatek času a mnoho jiných úkolů, a proto platí

PRAVIDLO 6: BUĎ STRUČNÝ!

Mnohomluvnost výzkumných zpráv je rozptylující a vede k tomu, že uživatel zprávu odloží, neboť mu unikají závažné výsledky v záplavě podružností,

situace o něco odlišná: čtenář může určit obsah proměnné podle výsledků jinak než autor a může navrhnout nové, své vlastní pojmenování (to je běžné u výsledků faktorové analýzy).

(7) Pokud by uživateli nebyl zcela jasný význam některých zcela běžných statistických měr, je možno je buď vysvětlit ústně, nebo krátkým a zcela netechnickým jedno až dvoustránkovým písemným vysvětlením (mimo rámec výzkumné zprávy).

nepodstatných tabulek, zdoluhavých popisů elementárních faktů vyjádřených v tabulkách a grafech ap. Proti tomuto pravidlu působí silně další pokušení výzkumníka: ukázat, jaké množství práce bylo nutno na úkolu udělat, jaké úsilí bylo nutno překonávat, jak poctivě a podrobně byla prováděna analýza. Uživatel ovšem hodnotí zprávu podle toho, jaký z ní má užitek, ne podle toho, jakou cestou se došlo k výsledkům. Bude-li zpráva dobrá, bude spokojen, bude-li zpráva špatná, pak přesvědčování o tom, kolik energie a aktivity do ní řešitelé vložili, vyzní nepřesvědčivě.

Na druhé straně má někdy výzkumník snahu dovést svůj názor co nejdále tím, že provádí sám návrhy a doporučení praktických zásahů a opatření. To však může dělat jen tam, kde má dostatek informací, znalostí a zkušeností, jde spíše o speciální a opakující se situace, s nimiž má sociologie už dostatečné zkušenosti, a fakty o opatřeních a důsledcích byly pro daný typ problému už vědecky zhodnoceny. (8) Takových situací je však málo. Mnohdy jde o osobní zkušenost pracovníka s určitým typem situací a (jako v případě podnikového sociologa nebo sociologa pracujícího v daném kontextu již dostatečně dlouhou dobu) o znalost souvislostí, specifik situace, prostředků ap. (9) Doporučení pro praktická opatření by ovšem měla být podložena prognostickým rozбором důsledků a efektů, a to optimálně ve variantní komparaci.

Působí zde však také silné pokušení prosadit svůj osobní subjektivní názor. Je obtížné určit, kde autor zprávy vystupuje jako sociolog, výzkumník řešící zadanou úlohu, pro jejíž řešení mobilizuje své znalosti a nejnovější poznatky oboru, a kdy nastupuje jeho osobní, subjektivní, oborem a profesí nepodporované přesvědčení, kdy prosazuje sebe, a ne aplikaci sociologie. (10) Z toho plyne

PRAVIDLO 7: VYJADŘUJ SE JEN V RÁMCI SVĚ SOCIOLOGICKÉ KOMPETENCE!

Není záhodno vyjadřovat se k věcem, jimž nerozumíme. Uživatel, který zná danou situaci podrobně, rozpozná diletantismus. V souvislosti tohoto pokušení je vhodné připomenout etickou okolnost a odpovědnost: sociolog vystupuje nejen za sebe, ale také jménem celé sociologie jako vědy a sociologů jako profese — to zavazuje k vytváření jejich dobrého jména: snaha být užitečný neznamená radit uživateli za každou cenu.

Zásady pro přípravu závěrečné zprávy lze završit požadavkem na kvalitu a objektivnost, z něhož odvodíme

PRAVIDLO 8: NESKRÝVEJ ANI NEZKRESLUJ SKUTEČNOST!

Tato zásada obsahuje v kontextu sociologického výzkumu pokyn k sebe-reflexi během celého postupu, k důrazu na kvalitu dat, (11) k opatrnosti při formulování závěrů, při nichž opouštíme rámec dat, výsledky spojujeme s dalšími známými fakty a vstupujeme na půdu intuitivního myšlení. Obsahuje také morální imperativ k objektivitě a proti subjektivismu — sociolog může

(8) Praktické užitečnosti oboru by velmi prospěla zvýšená orientace sociologické vědy i výzkumu na tento typ poznatků týkajících se zhodnocení účinnosti různých typů opatření, tj. na rozšiřování terapeutických možností sociologie všude tam, kde jde o opakované sociální problémy.

(9) V takových případech je doporučení na místě, i když je sporné, zda pracovník vystupuje z pozic sociologie, či přímo z pozic praxe, k níž patří.

(10) Osobní názory může sdělit sociolog uživateli přímo, mimo rámec výzkumné zprávy.

(11) Zakrýt či zamlčet sníženou kvalitu dat patří k velkým pokušením výzkumníka, který nechce přiznat nedostatky v přípravě výzkumného plánu, sběru dat, v operacionalizaci či v plánu analýzy dat.

Tabulka 2. Pravidla pro psaní závěrečných výzkumných zpráv

Pravidlo 1	Zaměř se jen na odpovědi uživatele!
Pravidlo 2	Vystříhej se technických detailů!
Pravidlo 3	Uváděj jen pochopitelná a přímo interpretovatelná fakta!
Pravidlo 4	Věnuj velkou péči tabulkám a grafům!
Pravidlo 5	Vyjadřuj se v přirozeném jazyce!
Pravidlo 6	Buď stručný!
Pravidlo 7	Vyjadřuj se jen v rámci své sociologické kompetence!
Pravidlo 8	Neskrývej ani nezkresluj skutečnost!

být v pokušení vést své závěry (ale už i operacionalizaci, výběr proměnných, výběr dat, tabulek, formy grafů) tak, aby potvrdil uživateli jeho názory či podpořil určité opatření. Sociolog může být též v pokušení interpretovat situaci podle vlastních představ (což ovšem někdy může být způsobeno též nedostatečnými schopnostmi výzkumníka), prokázat ty hypotézy, které formuloval na začátku akce ap.

2. Struktura výzkumné zprávy

Ve většině případů se u nás používá model výzkumné zprávy, který uvádí F. Zich [1976 : 253]: „1. úvod, kde jde o vysvětlení smyslu a cílů výzkumu; 2. popis užitých metody, včetně popisu zkoumaného souboru podle objektivních znaků; 3. vlastní poznatky výzkumu členěné v souladu s pracovními hypotézami do relativně samostatných celků, kde je každý celek zpravidla uzavřen shrnutím, které zobecňuje dílčí poznatky; 4. závěrečným shrnutím, které obsahuje doporučení pro praxi, hlavní poznatky a nastínění problémů pro další řešení“. Jde tedy o strukturu:

1. cíle a východiska
2. metoda a charakterizace souboru
3. výsledky
4. shrnutí a závěry

Tato struktura byla používána převážnou částí sociologů — výzkumníků velmi dlouhou dobu. Postup je naprosto logický, sleduje však *logiku výzkumníka*. Je záznamem postupu jeho práce — od formulované úlohy, potřebné teorie a východisek, určení přístupu, výstavbu hypotéz a kladení prvních otázek, metodologickou přípravu, sběr dat a hodnocení reprezentativity přes analýzu dat a syntézu dílčích závěrů, interpretaci až k závěrům a shrnutí a nakonec i k úvahám o možném rozšíření úlohy v budoucnu. Tak probíhá výzkum, tak postupuje i zpráva.

Tabulka 3. Pokušení výzkumníka při psaní výzkumné zprávy

- uvádět efektní výsledky
- pochlubit se složitou metodikou
- poučovat čtenáře
- používat elegantní terminologie
- ukázat délkou textu, co práce bylo uděláno
- zamluvit výzkumně neúspěšné části projektu
- zakrýt sníženou kvalitu dat
- prosazovat subjektivní a osobní názor
- prokázat, že se při výběru hypotéz nemýlil
- zavděčit se uživateli

Čtenář, a to především uživatel, který si objednal výzkum pro řešení čistě praktických problémů, však dává přednost opačnému pořadí:

1. přehled hlavních výsledků
2. rozvedení výsledků a jejich zdůvodnění
3. metodika výzkumu
4. základy a východiska
5. zhodnocení
6. přílohy

Připomeňme, že v této stati se hovoří primárně o specifickém druhu výzkumných zpráv, jejichž adresátem je uživatel v řídicí sféře. Pro toto pořadí mluví konkrétní zkušenosti výzkumníků v sociologii i v jiných oborech, například zkušenosti statistiků (např. Ehrenberg [1982]), jejichž vztah k uživateli je velmi podobný, a zkušenosti i z jiných typů publikace (v některých oborech se postupně přechází na tento způsob psaní vědeckých článků). (12)

Postup logiku výzkumníka a sled jeho činnosti porušuje, odpovídá však *logice rychlého seznámení se s textem*: stručný přehled závěrů informuje čtenáře o obsahu zprávy, takže ten je buď motivován k dalšímu, podrobnějšímu čtení, nebo informován o tom, že text neřeší jeho problém. Jestliže uživateli stačí stručné závěry, může čtení dalšího textu odložit na později a provést vlastní aplikaci bez prodloužení. Stručné závěry na začátku umožňují čtenáři vnikat do hlavního textu selektivně podle potřeby. Celková rychlá informace o závěrech vede k tomu, že při studiu podrobných vývodů čtenář neztrácí ze zřetele komplexní pohled a dílí chápe jako součást celku. Zároveň takto může být zpráva stručnější, protože není třeba zdůvodňovat podrobným komentářem vztahy detailů k celku — to si provede čtenář sám automaticky.

Uveďme nyní strukturu zprávy s některými poznámkami podrobněji. Pořadovost oddílů zprávy je tvořena osmi samostatnými částmi.

- a) *Titulní list*: název, autoři, zadavatel, resp. administrativní či organizační zařazení výzkumu, datum zpracování, instituce; může následovat velmi krátké resumé, obsahující výsledky (ne východiska); na titulní list je vhodné umístit hlavní body obsahu.
- b) *Úvod*: velmi krátké uvedení východisek, cílů, kontextu výzkumu, vysvětlení důvodu pro realizaci akce (bez detailů) a hrubá charakteristika metodického přístupu.
- c) *Hlavní výsledky, závěry a doporučení* — stručný přehled: seznam hlavních verbálně vyjádřených výsledků podle struktury problému a otázek zadavatele pro celkovou orientaci, ale také jako podklad k aktivním opatřením uživatele. Za hlavními výsledky následují závěry a poté případná doporučení. V této části by neměl chybět žádný důležitý výsledek, který je v dalším oddíle podrobněji rozebírán. Neumísťujeme zde také číselné tabulky ani grafy, žádné vývody nejsou argumentovány. Závěry, výsledky a doporučení mohou být (např. stejným číslováním) odkazovány k podrobnějším rozborům.
- d) *Podrobnější výsledky a rozbor*y: nejrozsáhlejší oddíl zprávy obsahuje podrobněji rozebírané a argumentované výsledky výzkumu. Jsou ilustrovány tabulkami, grafy, schématy. Je zde dokumentována platnost závěrů a zdůvodněny případné návrhy na opatření. Především na tuto část se váží vývody předchozích pravidel (tab. 2): stručnost, pečlivá příprava grafů a tabu-

(12) Celá další diskuse vychází z hodnocení vhodnosti různých typů výzkumné publikace, ze shrnující práce Ehrenbergovy [1981a], [1982], a z vlastního experimentování a zkušeností s formou výzkumných zpráv.

lek, jasné vyjadřování a přirozený jazyk, vhodný výběr argumentačního materiálu, obsahová podřízenost cíli a objektivita. I zde je stupeň podrobnosti podřízen účelu: pečlivě zvažujeme, který detail je účelné zařadit. Celou řadu informací je možno odsunout do dodatků, lze odkázat na tabulkové přílohy, datové banky, či lze upozornit na další existující, ale neuváděnou informaci, která je k dispozici na vyžádání. O této části platí: *zařazujeme jen ty výsledky, které se váží k formulované úloze a přinášejí odpovědi na otázky postavené uživatelem*. Pokud bude mít uživatel zájem o kruh otázek rozšířit nebo je prohloubit, lze vždy z dat provést další analýzy. Struktura textu se neřídí ani postupem vyvozování výsledků při analýze dat, ani posloupností otázek v dotazníku. Je dána strukturou problémů a otázek uživatele, návazností v úrovních daných různým stupněm podrobnosti v pohledu na problém a vazbou argumentů. Struktura tak neodpovídá postupu analýzy či postupu řešení problémů, ale logice rychlého vhledu do vyřešeného problému.

- e) *Metodika*: čtenář ocení na tomto místě popis metodiky v potřebném a žádoucím stupni podrobností, neboť zaujme-li jej výsledek, může si klást otázku, jakou cestou jej bylo dosaženo. Při znalosti výsledků je také ohodnocení metod zasvěcenější.
- f) *Východiska, základy, historie*: na tomto místě se zasazují získané výsledky do kontextu širších souvislostí, porovnávají se s obecně platnými či přijatými znalostmi a vývody vědy o obdobných situacích. Při znalosti výsledků konkrétního výzkumu již lze obecnější východiska uvádět stručně a ve výběru určeném vazbou na uvedené závěry. Tato část tak je stručnější a věcnější a nabývá více na zajímavosti, než je-li umístěna na začátku, kdy vazba na řešení problému může vyznívat neurčitě, proklamativně a nepřesvědčivě.

g) *Zhodnocení výzkumu* má odpovědět na několik otázek:

- Jaká je kvalita (13) dat a do jaké míry splňuje získaný materiál požadavky použitelnosti ve vývodech analýzy dat?
- Kterých cílů bylo a kterých nebylo dosaženo, v jakém stupni a proč?
- Jaké nové otázky se v průběhu řešení daných problémů otevřely a jak ovlivnily řešení?
- Jaké nové otázky se otevřely řešením problémů?
- Jaké další oblasti lze dále pokrýt z dat?
- Jaké dlouhodobé implikace lze z výsledků odvodit a které výsledky mají přesah do vědeckého zhodnocení?

Lze také položit otázky takto: Jak by výzkumník provedl úkol, kdyby mohl začít ještě jednou? Jak bude řešit obdobný úkol příště?

- h) *Dodatky*: tvoří samostatné uzavřené celky, do nichž odsouváme informaci, která by v průběhu textu rušila a která svým vydělením nabývá na vlastní důležitosti.

Do dodatků zahrnujeme například:

- podrobné tabulkové soubory, které v detailu dokumentují vybraný problém
- tabulkové zhodnocení reprezentativity

(13) Tímto bodem se podrobně zabývá F. Zich [1976 : 253–257]. Hodnocení kvality empirického materiálu a nutnost kritiky získaných dat dává do souvislosti s pojmy reprezentativity, validity, reliability; uvádí je jako nutnou podmínku pochopení kvality závěrů.

Tabulka 4. Struktura výzkumné zprávy a pořadí částí

- titulní list
- úvod
- stručný přehled hlavních výsledků, závěru a doporučení
- podrobné výsledky
- metodika
- východiska, základy, historie
- zhodnocení výzkumu
- dodatky

- modely a konstrukce odvozených proměnných (sumované indexy) a zhodnocení jejich reliability
- informace o speciálních metodických postupech, pokud potřebují hlubší zdůvodnění
- text dotazníku a výzkumných instrumentů jiných typů
- seznam odkazů na databanku a popis způsobu dosažení potřebných informací v ní.

Kromě výzkumné zprávy je často připravována tabulková publikace (příloha), která se skládá z nekomentovaných tabulek. Tabulky (vybavené ovšem podle pravidel následující části statí) obsahují informaci, která dále podporuje argumenty v textu nebo jde i za řešené úlohy. Často jsou tyto tabulkové soubory úplným přehledem určitého typu podle zvyklostí oboru (např. všechny kombinace socio-demografických znaků s otázkami dotazníku ap.). Mohou sloužit též k další analýze, jako podklad k sekundárnímu zpracování, k archivačním účelům ap. Praxe tabulkových příloh byla dosud relativně častá, přesto, že jejich pořízení bylo technicky náročné a ekonomicky nákladné (příprava, přepis, kontrola, rozmnožení, vazba atd.). Přitom jejich využitelnost každým zájemcem je jen dílčí. Moderní počítačová technika význam tabulkových příloh podstatně snižuje a přístup k tabulkám zjednodušuje. Dnes je možný v podstatě dvojitý rychlý a jednoduchý přístup uživatele k tabulkám přímo pomocí počítače:

- a) *vytvoření tabulkové přílohy počítačem na některém vhodném médiu* (páska, disk) umožňuje kteroukoli tabulku nebo soubor tabulek na požádání vyvolat a pro účely analýzy buď zpracovat na obrazovce, nebo vytisknout podle potřeby tiskárnou;
- b) *vytvoření uživatelsky přístupného souboru dat z výzkumu a generování tabulek* přímo z matice dat pomocí jednoduchých instrukcí.

Tak si každý uživatel může úsporně připravit vlastní dodatečný tabulkový soubor, bez nároků na skladovací prostory, náročnou technicko-organizační přípravu ap.

Pro přípravu závěrečných výzkumných zpráv ovšem neexistuje jediný jednotný předpis. Uvedená struktura se prosazuje pro své výhody, které poskytuje čtenáři, tím, že *maximalizuje přehlednost a rychlost vzhledu do problematiky a minimalizuje rozsah textů*. Je určena především pro uživatele, kteří přistupují k sociologickému výzkumu zcela pragmaticky a bez speciálních znalostí, je však výhodná i pro čtenáře-sociology, neboť i pro ně je tento způsob seznámení se s výsledky výzkumu daleko jednodušší a rychlejší a umožňuje další hlubší studium na odborné úrovni selektivně podle zájmu. Tento způsob však zvyšuje nároky na autory, neboť ti se musí přizpůsobit čtenáři a tak vstoupit za hranice své profese.

Uvedená struktura byla vázána na jednu publikaci jako na celek. To však není podmínkou. Ukazuje se, že je velmi výhodné předkládat přehledné závěry jako samostatnou část; stejně tak lze odloučit i ostatní části jako samostatné díly jedné řady.

Autorovi této stati se osvědčila forma *výzkumného bulletinu*, v němž je podrobný rozbor prováděn po částech, tematických celcích plynoucích z jednotlivých problémů a uživatelských otázek a každá taková část tvoří samostatný díl. Struktura každého dílu je následující:

1. hlavní závěry a doporučení, 2. rozbor, ilustrace, dokumentace výsledků, 3. zdůvodnění závěrů, 4. naznačení širšího kontextu. Tento způsob má smysl především tam, kde je třeba vyhovět časovým preferencím při zpracování jednotlivých částí, a tam, kde jednotlivé části mají různé adresáty (různé odbory vedení podniku, různá oddělení řídicího orgánu, různí odpovědní pracovníci, redaktoři, redakce, specialisté ap.). Shrnující přehled závěrů dostanou všichni.

U těch výzkumů, které překračují rámec přímého užití v rozhodování a o které je dostatečný zájem odborníků v sociologii, může být ke dvěma úrovním uživatelským (stručný přehled závěrů, podrobný rozbor a odůvodnění pro uživatele) připojena ještě *odborná výzkumná zpráva pro obor sociologie*. Tento typ zprávy zasazuje výsledky výzkumu do širších souvislostí sociologické teorie, ukazuje, čím je fond poznatků sociologie výzkumem obohacen a provádí argumentaci pro takový závěr. Závěry jsou zde uváděny bez ohledu na původně formulované praktické cíle. Cílem je publikovat přínos výzkumu pro vědu (daný obor sociologie). Výzkumné zprávy s takovými ambicemi se vyskytují dosti často a bývají velmi přínosné (pokud ovšem naleznou cestu k čtenářům), nicméně jsou zcela neúspěšné tam, kde mají plnit roli předání výsledků uživateli. I u nich (na poněkud jiné úrovni) však je výhodné použít výše doporučovanou strukturu částí.

3. Tabulky a grafy

Tabulkové a grafické formy předkládání dat jsou ve vědecké, výzkumné i popularizační literatuře oblíbeným prostředkem jak stručně a rychle vyjádřit a přecíst značné množství složitě informace. Metodikou přípravy tabulek a grafů se systematicky zabývalo mnoho statistiků již po celé jedno století. V rámci statistiky bylo vyvinuto mnoho různých forem a úsilí zdaleka není ještě u konce. Moderní věda stimuluje tento výzkum svými nejnovějšími poznatky o schopnostech a kapacitě vnímání. Počítače umožňují vytvářet zcela nové typy obrázků bez jakékoli námahy a kreslit je přímo a přesně. Přípravují tabulky libovolných tvarů vybavené tak, že je možno je beze změn a doplňků reprodukovat v publikaci. V současné době jsme svědky jakési renesance zájmu o výzkum v této oblasti.

Ve výzkumných zprávách se zařazování tabulek i grafů řídí stejnými obecnými pravidly jako v jiných typech publikací, je však navíc podřízeno specifické komunikační situace „výzkumník-uživatel“. Proto vývody této části většinou *platí obecněji* i mimo rámec přípravy závěrečných výzkumných zpráv. V této stati jsou uvedena jen rámcová pravidla pro přípravu. Mimo ně existuje ještě celá řada velmi konkrétních pokynů a návodů jak postupovat v jednotlivých specifických případech. (14)

(14) Pravidlům pro přípravu tabulek i grafů je nutno věnovat velkou pozornost, neboť jejich používání má nízkou úroveň. To platí nejen o výzkumných zprávách, ale i o vědeckých i populárních periodikách (Sociologický časopis nevyjímaje) i o kníž-

A) Tabulky

mají trojí roli v předkládání číselných výsledků:

- a) *Výchozí tabulky nezpracovaných dat* (data matice statistické řady)
- b) *Prostředek při analýze* (výstupy z počítačů, z analytických důvodů přeuspořádaná data, podrobná členění, popřípadě i vyšší numerická přesnost uváděná pro další zpracování)
- c) *Prostředek sdělování výsledků čtenáři* (přenos informace uzpůsobený pro příjemce svou strukturou, legendou, zvýrazněním důležitých výsledků).

Třetí typ tabulek se člení alespoň na dva případy podle cíle:

- c1) *Rychlá a snadná orientace v datech* a interpretace číselných struktur — tímto typem se budeme dále zabývat, neboť ten se vyskytuje v textech výzkumných zpráv. I zde se ještě liší názory na vlastní roli tabulky v textu: je považována buď jen za *ilustrační* a může být bez újmy vyjmuta, nebo je považována za *součást* zprávy a v komprimované formě obsahuje podrobnější informaci než verbální popis (z tabulky plyne i další závěr). V druhém případě znamená vyjmutí tabulky ztrátu informace a ochuzení zprávy, tabulka do jisté míry nahrazuje text. V obou případech však vypuštění tabulek nesmí mít vliv na pochopení hlavních závěrů a argumentů.
- c2) *Předání informace pro případné další využití*, výpočty, samostatná nebo sekundární analýza. S předchozími mají tyto tabulky (vyskytující se většinou v pramenných publikacích a přílohách) mnoho společného, liší se však především v tom, že v nich úsporně ukládáme co nejvíce kondenzované informace na co nejmenším prostoru a že u nich zachováváme vyšší numerickou přesnost pro případné další matematické zpracování (např. korelační matice pro faktorové analýzy).

Ve výzkumných zprávách jde o to, aby uživatel dostal v tabulkách přehlednou číselnou informaci, aby z nich mohl jednoduše sledovat a kontrolovat závěry a aby si sám mohl popřípadě závěry doplňovat a upřesňovat na základě doplňkové situační informace. Tabulka je dílčím komunikačním prostředkem mezi výzkumníkem a uživatelem. Má tu vlastnost, že soustřeďuje značné množství vzájemně komparabilní, resp. doplňující se číselné informace, která se váže ke společnému tématu a závěru, má logickou a obsahovou strukturu danou řádky a sloupce, popřípadě členěním na bloky. Aby tabulka plnila roli takového komunikačního prostředku, musí být příjemce schopen a ochoten ji přečíst a chápat. Její forma i obsah musí tedy odpovídat zájmům a schopnostem uživatele. Čím jednodušší a přehlednější bude tabulka a čím zřetelněji se váže k problému, tím více informace čtenář přijme. Tomu jsou podřízena základní pravidla pro přípravu tabulek. (15)

ni produkci. Příčiny tohoto stavu jsou v nedostatečném důrazu na přípravu tabulek a grafů, ve výuce metod i ve výuce meritorních předmětů při vysokoškolské přípravě odborníků, dále v nedostatečném tlaku na autory ze strany odborných časopisů, ale především v nedostatečné snaze autorů dopracovat tabulky i grafy tak, aby byly vhodné, příjemné a užitečné pro čtenáře. (K tomu poznámka: výsledný tvar tabulky či grafu není záležitost redakční, ale autorská!) Druhotně tu ovšem mají vliv i technické možnosti a ochota při tisku. Ve výzkumných zprávách jsou chyby většinou výraznější a častější, protože neprochází předběžnou recenzní procedurou ani redakční úpravou a opravy na základě oponentských připomínek se vzhledem k nákladům neprovádějí.

(15) Formulace pravidel vychází z celé řady doporučení ve statistických učebnicích a speciálních statích, ale také z rozboru tabulek v ročenkách, knihách a článkách odborného i popularizačního tisku, výzkumných zprávách i dalších materiálu. Teprve při záměrném sledování různých forem tabulek si uvědomíme jejich velkou variabilitu a též jejich přednosti a nedostatky. Na stejné zdroje odkazují čtenáře, neboť v této stati nelze jednotlivé typy ilustrovat.

Tabulka je samostatná a nápadná entita textu, která v něm není vložena plynule. Z důvodů tiskových není možné zajistit, aby tabulky byly pokračováním textu, ale jsou umísťovány podle prostorových možností. Umísťujeme je však co nejbližší k místu, k němuž se váží (není vhodné připojovat soubor tabulek za text, neustálé hledání čtenáře obtěžuje). Tabulka je výrazná a mnoho čtenářů začíná studium pasáže právě u ní. Proto je nutné dodržovat

PRAVIDLO 1: TABULKA MÁ VYPOVÍDACÍ HODNOTU SAMA O SOBĚ

K této zásadě můžeme připojit praktická vodítka:

- a) název tabulky specifikuje její obsah, zahrnuje pojmenování proměnných, určení použitých statistických měr, číslo tabulky pro použití v odkazech;
- b) řádky a sloupce jsou slovně označeny dostatečně přesně, aby byl zřetelný jejich význam a obsah; číslování řádků a sloupců bez slovního označení, které je uvedeno v poznámkách, či dokonce odkázáno do přílohy (např. na znění otázek z dotazníku), používáme jen v případě nutnosti a naprosto výjimečně; používáme jen uživateli (čtenáři) naprosto pochopitelné a jednoznačné všeobecné symboly; (16)
- c) doplňkové informace se umísťují v poznámkách k tabulkám (nikoli pod čáru); obsahují údaje o původu dat (pokud nejde o zdroj společný pro všechny nebo většinu tabulek), dále o jejich časovém, místním a kontextovém určení, o metodě, o vynechávaných údajích, popřípadě zmínku o výsledku zpracování tabulky (dosažená významnost) ap.;
- d) v poznámkách vysvětlíme přesně význam různých typů písma, pokud jsou používány (např. kurzíva pro statisticky významné korelace) a značek, které doprovázejí číselné hodnoty (např. hvězdička nebo křížek pro statisticky významné hodnoty), nečíselných symbolů v polích (např. zvolené písmeno pro pole, v němž nebyly získány údaje, nebo v němž je výsledek nestabilní a nespolehlivý);
- e) vlastnosti stupnic, jako jejich rozsah, orientaci (např. významem krajních hodnot), provedení standardizace, jednotky, uvádíme v poznámkách nebo v legendě.

Tato vodítka nejsou nijak jednoznačná (umístění informací v legendě, záhlaví nebo v poznámkách je v podstatě libovolné), obsahují však konkrétní skladbu charakteristiky tabulky, která je nutnou podmínkou, aby platilo pravidlo jako celek. Pravidlo má svoji důležitou prováděcí metodu a zásadu: „Konzultuj formu tabulek s uživatelem!“ (17), nebo alespoň: „Požádej o kontrolu tabulky nezávislého čtenáře mimo obor!“ Tabulku upravujeme tak dlouho, dokud není pochopitelná pro adresáta zprávy.

Uživatel, který pochopí, o co v tabulce jde, se soustředí na její statistický obsah a na jeho interpretaci. Tuto úlohu mu maximálně zjednodušíme tím, že dodržujeme

(16) V odborné literatuře jsou například takovými symboly: n nebo N pro velikost souboru, r pro korelační koeficient, $\bar{X}$ pro průměr, s pro směrodatnou odchylku, t pro čas. Ve výzkumných zprávách to mohou být podle kontextu např. S , Z , V , J pro světové strany, automobilové značky pro okresy nebo státy, běžné používané zkratky pro státy, resp. republiky, zavedené a jednotné v průběhu celé zprávy používané další značky (např. pro města nebo kraje). V kontextu organizace, pro níž je zpráva určena, je možno používat běžné zkratky, s nimiž uživatel pracuje (podniky, závody, provozy, redakce, porady).

(17) Přitom se ovšem řešitel nesmí spokojit s vyjádřením souhlasu bez nabídky kvalitních alternativ; souhlas může být způsoben zvykem dostávat tabulky nedostatečně popsané (s číselníky ap.), a tudíž nízkými nároky odvozenými ze zvyklostí. V takové situaci by měl výzkumník obvyklé a přijímané nedostatky úpravou svých tabulek překonat.

PRAVIDLO 2: TABULKA JE USPOŘÁDÁNA A STRUKTUROVÁNA TAK, ABY Z NÍ NA PRVNÍ POHLED BYLY PATRNY VÝSLEDKY

Sociolog se k výsledkům dopracuje složitou analýzou, sledováním statistických významností v testování hypotéz, porovnáváním a hodnocením intervalů spolehlivosti, explorační analýzou rozložení, řad, vztahů, vzdáleností a struktury atd. Uživateli však předkládá jen malý výsek této práce, jen prokázané (a kdykoli na požádání prokazatelné) výsledky ve formě, která je už ilustruje a zdůrazňuje. Zde nutno položit důraz na seriózní a opatrný přístup výzkumníků, neboť data lze uspořádat také tak, že lze zdůraznit fakty neprokázané a potlačit významné vztahy, interpretovat nevýznamné ap.

Aby byla struktura čísel v tabulce co nejprehlednější a nejinformativnější, používáme celou řadu metod, které se aplikují podle typu tabulky a dat:

- a) řazení řádků podle hodnot interpretovaného ukazatele (četnost, průměr), ne podle původního číselníku kódů či abecedního pořádku;
- b) uvádění marginálních průměrů a řazení řádků a sloupců podle nich;
- c) rozdělení tabulky na bloky podle příbuzných řádků a sloupců;
- d) rozdělení tabulky podle řádků a sloupců na bloky tak, aby se v nich projevila číselná shodnost hodnocené statistické charakteristiky;
- e) řazení řádků či sloupců tak, aby komparované hodnoty byly co nejblíže u sebe;
- f) oddělení bloků tabulky mezerou nebo čarou; kontury a grafická úprava jsou provedeny tak, aby vedly oko k nejpodstatnějším výsledkům;
- g) obsahuje-li pole tabulky více hodnot (např. průměr a směrodatnou odchylku), odlišují se různými typy písma, nebo se méně důležitý údaj dá do závorek;
- h) různé typy údajů se oddělí čarami;
- i) výrazné hodnoty (např. statisticky významné) se vyznačují jiným typem písma nebo vhodným symbolem (nejčastěji hvězdičkou; nevhodné je podtrhávání, které ve strojopisných tabulkách spíše snižuje přehlednost, než napomáhá ke zvýraznění důležitého).

Použitelnost těchto metod závisí na situaci a obsahu tabulky, použití přináší však většinou značný efekt. (18)

Využitelnost informace z tabulky závisí silně i na kapacitě čtenáře, který může obsáhnout jen určitý rozsah numerické informace. Aby se jeho schopnost při studiu číselných vazeb nezeslabila, nepřetěžujeme jej žádnými zbytečnými ciframi a dodržujeme

PRAVIDLO 3: ČÍSLA V TABULCE UVÁDÍME POUZE V INTERPRETOVATELNÉ PŘESNOSTI — VĚTŠINOU SE DVĚMA PLATNÝMI CIFRAMI

Čím méně cifer je uživateli předloženo, tím více vztahů mezi čísly najde a myšlenkově zpracuje. Proto se v tabulkách většinou omezujeme jen na dvě platné cifry: procenta na celá čísla, korelace na dvě desetiny, průměry celých čísel 1—9 na jedno desetinné místo a podobně. Pseudopřesnost ničemu nepomůže, svádí pouze k interpretaci statisticky i obsahově naprosto nevýznamných rozdílů. (19) Při práci s korelačními maticemi se doporučuje dokonce

(18) Některé z těchto postupů se používají také jako metody explorační číselné struktury v tabulce, neboť se při nich výrazně objeví zákonitosti a vztahy, které podněcují interpreta.

pracovat pouze s jedním desetinným místem (po zaokrouhlení) — je překvapivé, jak se zvýší přehled o struktuře vztahů. (20)

Tabulka má význam jako celek, ilustruje nejen jednotlivými hodnotami, ale především strukturou číselné informace, kterou vnímáme vizuálně. Proto je nasnadě

PRAVIDLO 4: TABULKA NESMÍ BÝT ROZTRŽENA NA VIZUÁLNĚ ROZPOJENÉ ČÁSTI

Roztržením tabulky ztrácíme její přednosti. Je lépe tabulku redukovat nebo rozdělit na dvě samostatné části (i s tím, že se část informace opakuje), než ji roztrhnout tak, aby její čtení znamenalo obracení stránky tam a zpět. Velké tabulky je možno skládat nebo zmenšit na formát stránky.

Čím větší a heterogennější je tabulka nebo obsahuje-li nezvyklé typy statistických charakteristik, tím je hůře čitelná. I zřetelná struktura může být pro některého čtenáře neproniknutelná, neboť jevy v tabulce jsou specifické a nezvyklé. Proto je výhodné dodržovat

PRAVIDLO 5: KAŽDOU TABULKU STRUČNĚ KOMENTUJEME V TEXTU ZPRÁVY

Krátký sumář neobvyklých hodnot, význam rozdílů a shod, významnosti, seskupení dat ap. může sloužit jako dobrý průvodce tabulkou, která je posléze interpretována. Stručné komentáře však nesmí být zaměněny za nudný popis jedné hodnoty po druhé. Cílem je shrnutí číselné struktury jako pomoc při čtení tabulky a zároveň odrazový můstek k interpretaci a závěrům.

Tabulky s daty umísťujeme do části výzkumné zprávy věnované podrobnějšímu rozboru (kromě tabulek v přílohách), o níž platí, že má být co nejstručnější a nejpragmatičtější. Každá tabulka má tedy smysl nejen sama o sobě, ale také vzhledem k celé stavbě textu a obsahu. Proto platí

(19) Například porovnávání průměrů názorových otázek skórovaných stupnicí 1–5 nemá obsahový smysl v rozdílnostech na druhém desetinném místě: číslo 3,73 nelze považovat za interpretovatelně vyšší než 3,72 (i kdyby rozdíl vyšel statisticky významný). Tato přesnost může mít v některých případech algoritmický význam, ale ne interpretační; může také sloužit k určení pořadí tam, kde se chceme vyhnout spojením při aplikaci neparametrických technik. V praxi analýzy dat se ukazuje, že závěry věcné analýzy se nemění, přidáme-li třetí platnou cifru, ani při využití složitějších matematických postupů (Tukey [1977], Ehrenberg [1981b] a další). Tento závěr bude ještě vhodné zkonfrontovat pro jednotlivé mnohorozměrné techniky vyžadující výpočty inverze matic, charakteristických čísel a vektorů a iteračních postupů — avšak ani zde se výsledné závěry příliš lišit nemohou. Pravidlo o dvou platných cifrách je ukázkou vyvíjejících se metodických pokynů (zde pod vlivem možnosti počítačového experimentování směrem k praktičnosti a jednoduchosti bez ztráty výpovědní hodnoty). Dosud u nás panovaly zvyklosti uvádět číselné výsledky přesněji (např. procento na jedno až dvě desetinná místa).

(20) Autor používá pro analýzu většinou ještě hrubšího přístupu, spočívajícího v barevném označení koeficientů podle příslušnosti do pěti intervalů: bez označení $|r| \leq 0,3$, modře $.3 \leq |r| \leq .5$, zeleně $.5 \leq |r| \leq .7$, žlutě $.7 \leq |r| \leq .9$, červeně $.9 \leq |r| \leq 1$ (pro kladné i záporné hodnoty koeficientů). Toto dělení odpovídá přibližným hranicím pro koeficient determinace r^2 (v %): 10 %, 25 %, 50 %, 80 %. Barevná struktura korelační matice určuje velmi dobře interpretovatelné vztahy v celistvosti a zcela postačuje (ve většině případů) pro provedení závěru. Obdobné zkušenosti lze uvést s analýzou matic faktorových koeficientů, analýzy reziduí (rozdělení na pět barev, tj. na devět pásů, neboť kromě barvy odlišuje i znaménko).

Tabulka 5. Pravidla pro přípravu tabulek ve výzkumných zprávách

Pravidlo 1	Tabulka má vypovídací hodnotu sama o sobě
Pravidlo 2	Tabulka je uspořádána a strukturována tak, aby v ní byly hlavní výsledky vidět na první pohled
Pravidlo 3	Čísla v tabulce jsou uváděna v interpretovatelné přesnosti — většinou se dvěma platnými ciframi
Pravidlo 4	Tabulka nesmí být roztržena na vizuálně rozpojené části
Pravidlo 5	Tabulka je stručně komentována v textu
Pravidlo 6	Výběr tabulek je podřízen zájmu a potřebám uživatele a obsahu textové zprávy
Doporučení 1	Dlouhé textové pasáže zaměň podle možností textovou tabulkou
Doporučení 2	Hlavní závěry shrň do přehledové textové tabulky
Doporučení 3	Po konzultaci s uživatelem zařaď případně i nezvyklé, ale přehledné tabulky znamének a symbolů

PRAVIDLO 6: VÝBĚR TABULEK JE PODŘÍZEN ZÁJMU A POTŘEBÁM UŽIVATELE A OBSAHU TEXTOVÉ ZPRÁVY

Proto do výběru nezařazujeme žádné, byť sebezajímavější tabulky, které nemají přímý význam pro řešený problém. Přes svoji atraktivitu by působily samoučelně. Z téhož důvodu neuvádíme ani výsledky složitých metod, i když byly v analýze použity, a všechny tabulky zjednodušujeme, jak jen je to možné. Výběr musí být u každé jednotlivé tabulky zdůvodněn její rolí. Nejasná, obtížná nebo obsahově izolovaná tabulka jen rozměňuje tok zprávy, argumentů, komplikuje orientaci a čtení.

Nejčastějšími tabulkami ve výzkumných zprávách jsou sumarizační tabulky souhrnných statistik (průměry, indexy, procentní údaje), a to jednak v profilech a jednak v kříženém třídění podle dvou hledisek. Vyskytují se také korelační matice (resp. matice koeficientů asociace), méně často kontingenční tabulky (jejich informaci lze většinou sumarizovat) a jen pro ilustraci se občas vyskytne rozložení četností (většinou jen u klíčové proměnné). Distribuční tabulky se vyskytují obvykle u baterií otázek, kde mají komparační význam.

Nakonec se zmíníme ještě o používání nečíselných tabulek:

- textové schematické tabulky* (jako např. tab. 1) jsou často informativnější a přehlednější než zdlouhavý text, přičemž přinášejí plnou informaci;
- souhrnné textové tabulky*, sumarizující vývody některé části zprávy, jsou velmi praktické (viz např. tab. 2—6), neboť na jedné straně motivují čtenáře k podrobnějšímu čtení a jednak mu poskytují souhrn a snadný návrat k problematice stati či zprávy, kterou již jednou prostudoval;
- tabulky znamének, značek a symbolů* jsou velmi užitečné jako grafická pomůcka (např. znaménková schémata v různých situacích); po dohodě s uživatelem je možno je využít i ve výzkumných zprávách.

Upozornění na tyto tři typy tabulek je zároveň doporučením k jejich využívání.

Je a vždy zůstane na autorech výzkumné zprávy, kolik a jaké tabulky vyberou a zařadí. Obě extrémní situace, absence tabulek a přehlčení, jsou ovšem v běžných zprávách nevhodné, správnou míru však neurčujeme žádným pravidlem, ale odhadem a citem.

B) Grafy

Grafický vjem má pro ilustraci datových vztahů mimořádný význam. Tam, kde nejsme schopni provést zhodnocení dlouhé řady čísel, může jednoduchý

obrázek vést k okamžitému závěru. Grafům byla vždy a je i v současné době věnována značná pozornost. O správném vytváření grafů existuje i samostatná literatura (např. C. F. Schmid, S. E. Schmid [1979]) a rozvíjí se systematický metodologický zájem v těchto oblastech:

- a) studium stavu ve využívání grafů
- b) vývoj nových metod pro reprezentaci dat
- c) hledání pravidel pro konstrukci grafů a práce s grafy
- d) studium grafické percepce lidí
- e) vývoj software pro statistickou grafiku

O grafech platí obecně totéž, co o tabulkách: jsou součástí komunikační situace a mají usnadnit přenos informace ze strany sociologie (tj. od výzkumníka) na stranu řízení (tj. k uživateli). Jako takové mají ovšem význam jen tehdy, plní-li svou základní funkci — vyjadřují-li vlastnosti dat jasně a nezkráceně. Nemá vůbec smysl předkládat čtenáři nepřehlednou změť čar, byť se lišily silou, čárkováním a čerchováním, nebo dokonce barvou. Výzkumník se při jejich přípravě musí nutně podříditi vjemu čtenáře a jeho schopnostem obrázku využít.

Je dobře známo, že pomocí grafů a vizuálního vjemu lze docílit falešného dojmu, zkusit interpretaci daleko více než uspořádáním tabulek. Toho využívají (a zneužívají) především propagační materiály velkých západních firem v boji o kupce svého zboží. Sugestivně zobrazené vztahy mezi daty, volba barev, síly čar, obrázků, poměrů ploch, pořadí, perspektivy ap. vedou k potlačení či zesílení některých rysů. Záměrnost tohoto druhu je snad v našem výzkumu naprostou výjimkou, nicméně i neúmyslně je možné připravit grafy, které informaci zkreslují, místo aby objektivně informovaly. Toto nebezpečí je značné a i velmi zkušený výzkumník se mu těžko vyhýbá, chce-li připravit grafy nestandardní, zajímavé a atraktivní. (21) O dobrém způsobu jak připravit grafy se nejlépe poučíme, obdobně jako u tabulek, ve statistických ročenkách, pravidelných oficiálních publikacích a zhodnocením vhodnosti grafů v publikacích a zhodnocením vhodnosti grafů v publikacích vědeckých i popularizačních a ve výzkumných zprávách. H. Wainer [1984] provedl rozbor a diskusi nejběžnějších chyb, které našel při hodnocení nejrůznějších typů grafů a své poznatky shrnul do „nečistého tuctu“, dvanácti pravidel „jak špatně zobrazovat data“, v nichž nejobvyklejší chyby zformuloval. Shrnutí je poučné, a proto je zkráceně uvedeno i zde:

Pravidla pro vytvoření špatného grafu (podle H. Wainera 1984):

1. Ukaž co nejméně dat — minimalizuj hustotu dat v obrázku.
2. Skryj význam dat — minimalizuj popis.
3. Ignoruj a poruš vizuální metaforu — vztahy velikostí, pořadí, hodnot.
4. Zobraz jen pořadí, bez ohledu na číselné rozdíly.
5. Zobraz data mimo kontext, který je určuje.
6. Změň měřítko ve středu škály (jde o velmi efektivní způsob, jak udělat malý rozdíl velkým a velký malým).
7. Zdůrazni triviální vztahy a ignoruj důležité.
8. Porovnávej v jednom grafu na různých základech (např. různé jednotky).
9. Zásadně uváděj pořadí komparovaných jednotek podle abecedy nebo podle číselníku.
10. Označuj části grafu a) nejasně, b) neúplně, c) nesprávně, d) neurčitě.

(21) Například při analýze jednoho ročníku velmi známého časopisu Science našel W. S. Cleveland [1984] 30 % grafů s chybami.

11. Čím více, tím zmatenější: a) více desetinných míst, b) více dimenzí.
12. Jestliže už někdo v dané situaci vytvořil dobrý a přehledný graf, vymysli jiný způsob zobrazení!

Tyto aspekty se v různých kombinacích vyskytují u různých typů grafů a ruší základní cíl: graficky zobrazit data a jejich vztahy jasně, zřetelně a přesně. Seznam je proto výzkumníkovým mementem.

Není možné se jednotlivě zabývat různými typy grafů, jichž je velké množství, ale bude užitečné zformulovat obecné zásady, na něž při přípravě nesmíme zapomínat. Pravidla grafického zobrazování mají hodně společného s pravidly přípravy tabulek. Graf však je ještě nápadnější než tabulka, a proto vyžaduje ještě pečlivější přípravu. Zajímavý graf může plnit roli poutače k tématu, nutí k vyhledání podrobnější informace o zjištěném datovém jevu. Proto platí

PRAVIDLO 1: GRAF JE JASNĚ A ÚPLNĚ POPSÁN

Z legendy grafu a verbálního popisu v něm musí být jasný obsah a význam zobrazovaných dat, a to ve všech jeho částech. Legenda a obrázek obsahují názvy proměnných a kategorií, souborů, jednotek.

Aby graf zřetelně vypovídal o stavu, resp. dynamice proměnných, aby nedocházelo k nedorozuměním, formulujeme pro pečlivou technickou přípravu

PRAVIDLO 2: GRAF JE JASNĚ A ZŘETELNĚ NAKRESLEN A ZACHOVÁVÁ PŘEHLEDNOST

Příprava grafu pro publikaci předpokládá často zmenšení a s tím je třeba při přípravě počítat vzhledem k síle čar, jejich hustotě, rozlišení bodů, zřetelnosti linek a bodových značek, nápisů a označení ap. Graf nesmí být příliš hustý, a proto zvažujeme výhodnost umístění textů do plochy obrázku podle dostatku místa a výsledného zrakového efektu. Například při plošném bodovém zobrazení v souřadnicovém grafu se při větším počtu bodů raději vzdáme jejich textového určení nebo označení čísly a spokojíme se zobrazením hustoty (nebo označíme jen významné body). Statistický obsah grafu vychází ze srovnatelnosti údajů, ze srovnávání délek, ploch a vzdáleností, které odpovídají numerickým a vztahovým vlastnostem. Aby čtení bylo validní, musíme dodržet

PRAVIDLO 3: DÉLKY, PLOCHY A VZDÁLENOSTI V GRAFU ODPOVÍDAJÍ RELACÍM V DATECH

Nezkreslený vjem předpokládá, že je srovnáváno srovnatelné, že nejsou směšována měřítka, že jsou zachovány proporce číselných vztahů, že nedochází k porušení relací pořadí a vzdáleností. Změna měřítka nebo přerušování škály musí být velmi zřetelně označeno. Tím je zachována objektivita obrázku zachycujícího datový stav.

Každý typ grafu odpovídá určité situaci z analýzy dat, určitému typu dat a určitému srovnávání. Proto formulujeme

PRAVIDLO 4: VOLBA TYPU GRAFU ODPOVÍDÁ DATŮM A ÚLOZE

Pro zobrazení rozložení četností je vhodným a vyzkoušeným prostředkem histogram, který má řadu výhod; proto není zvykem používat lomenou čáru polygonu, která naznačuje spojitost, uspořádanost, nerespektuje různé šíře intervalů atp. Pod vlivem neustálé se rozšiřujících aplikací statistiky v praxi řízení na celém světě a pod vlivem nejmodernější počítačové techniky se způsoby grafické reprezentace dat pro jednotlivé typy situací stále zdokonalují a zlepšuje se i standardizuje se přiřazení typu grafů k jednotlivým úlohám.

Rychlou informaci a upozornění na výrazné vlastnosti v datech ulehčujeme uživateli v nejvyšší možné míře. Proto platí

PRAVIDLO 5: USPOŘÁDÁNÍ GRAFU JE PODŘÍZENO RYCHLÉMU ČTENÍ A MAXIMÁLNÍ INFORMATIVNOSTI

V komparačních grafech například neřadíme jednotky podle abecedy nebo číselníků, ale v pořadí, jaké určují data, aby si tento úkon (přeřazení) nemusel dělat uživatel sám. Příbuzné jednotky seskupujeme k sobě. Údaje o územích zobrazujeme v mapě. Rozložení ordinálních dat zachovává pořadí kategorií, u kardinálních jsou kategorie vzdáleny v poměrech kvantifikace atd.

Uvádění grafů má význam jen tam, kde se projeví jejich přednost před tabulkami a kde se nevytratí jejich výhodnost, a také v souvislosti s kontextem zprávy. Proto je důležité

PRAVIDLO 6: ZAŘAZUJEME JEN TY GRAFY, KTERÉ ZŘETELNĚ UKAZUJÍ ZAJÍMAVÉ VLASTNOSTI DAT, DŮLEŽITÉ PRO ODPOVĚDI NA OTÁZKY UŽIVATELE

To znamená: „*Nepublikuj nepřehledné grafy!*“ a „*Nepublikuj nepotřebné grafy!*“ (myšleno z hlediska tématu a problému).

Aby byl graf plně využit, je mnohdy výhodné jej stručně popsat i z hlediska výsledků, které implikuje. Informaci v legendě, resp. v ploše obrázku, mů-

Tabulka 6. Pravidla pro přípravu grafů

Pravidlo 1	Graf je jasně a úplně popsán
Pravidlo 2	Graf je jasně a zřetelně reprodukován a zachovává přehlednost
Pravidlo 3	Délky, plochy a vzdálenosti v grafu odpovídají relacím v datech
Pravidlo 4	Volba typu grafu odpovídá datům a úloze
Pravidlo 5	Uspořádání grafu je podřízeno rychlému čtení a maximální informativnosti
Pravidlo 6	Zařazujeme jen ty grafy, které zřetelně ukazují zajímavé vlastnosti dat, důležité pro odpovědi na otázky uživatele

Doporučení 1	V legendě popiš komplexně co je zobrazováno, jaké jsou hlavní interpretační rysy a jejich význam
Doporučení 2	V poli obrázku označ (pokud je to možné) důležité aspekty, které jsou využity v interpretaci
Doporučení 3	V obrázku umísti i číselnou informaci, pokud je na ni místo a je to vhodné
Doporučení 4	Textová schémata nahrazují zdoluhavé popisné pasáže a shrnují rozbor

žeme osvětlit vztahy, které graf předává, interpretaci, význam pro závěry. Přímo v poli obrázku je možné graficky naznačit důležité aspekty, které se při interpretaci využívají, v obrázku pro úplnost uvádíme často i číselnou informaci, pokud na ni je dostatek místa a neruší celkový vjem.

Kromě grafů statistického charakteru, vycházejících z číselné informace, je vhodné používat i různá schémata a grafy kvalitativního charakteru (22) (viz např. schéma 1), které mají přehledně ukázat na souvislosti a na vztahy mezi jevy, pojmy, etapami ap.

(22) Sem patří též zobrazení odpovídající matematickému pojmu grafu, který ovšem s obrázky grafické reprezentace dat nesmíme zaměňovat.

Závěr

Pro psaní výzkumných zpráv je možno na závěr formulovat jedno všeobecné platné, důležité, ale nedodržované pravidlo (užitečné pro přípravu všech druhů vědecké publikace):

VYŽÁDEJ SI PŘIPOMÍNKY A NEVÁHEJ ZPRÁVU PŘEDĚLAT!

Předěláváním zprávy (či jiného textu) není ovšem myšlena úprava několika slov či vět, ale podle potřeby i radikální změna struktury, zásahy do závěrů, přepracování celých pasáží, vypouštění tabulek, grafů a příprava nových. Je pozoruhodné pozorovat fakt, že zkušební výzkumníci neváhají předělat práci velmi podstatně, zatímco nezkušení začátečníci jsou si naprosto jisti správností a dokonalostí svých prvních verzí. Při revizi platí dvě užitečná pravidla: „Ty části, které se Ti líbí jako naprosto dokonalé, vynech!“ a „Jakmile nerozumíš větě, tabulce nebo grafu a nepodaří-li se Ti ji přes několik pokusů říci naprosto srozumitelně, vynech ji!“ Obě pravidla se týkají i celých statí: *nejsmeli schopni říci věci jasně, jejich čas ještě nepřišel!*

Postup při psaní výzkumných zpráv i jiných textů se obvykle shrnuje do posloupnosti:

1. připrav si seznam bodů, návrhů, témat, poznámek a záměrů;
2. přeskup je do kapitol, oddílů, částí podle zvolené logiky věci;
3. napiš první verzi práce;
4. v procesu psaní doplň různé mezery, rozhodni o pořadí a struktuře na základě procesu psaní, doplň chybějící poznatky;
5. nech týden nebo dva text uležet;
6. dej tuto verzi přečíst kolegům a vyžádej si od nich, aby na okraj textu připsali poznámky jako: „nejasně“, „upovídáné“, „krátké spojení“, „chybí argument“, „rozšířit“, ale i „dobré“ ap. a požádej i o podrobnější připomínky a návrhy;
7. velmi pečlivě se připomínkami zabývej, požádej o případné podrobnější osvětlení;
8. připrav další verzi, v níž vynecháš vše, co se nepodařilo sdělit zcela jasně;
9. opakuj bod 6 a dále.

Připomínky přátel a kolegů jsou velmi důležité. Po nich přijde recenzent, resp. oponent, a formální hodnocení, které si úpravu vynucuje oficiálně. Příprava odborných textů je složitou součástí sociologické profese, příprava závěrečných výzkumných zpráv je velmi obtížnou činností. Čím více práce však odevzdá autor, tím méně problémů má při studiu čtenář. Tím je také větší pravděpodobnost, že uživatel sociologické poznatky přijme — a to je cíl celé akce sociologického výzkumu, vyžádaného řídicí praxí pro řešení reálných sociálních problémů.

Literatura

- Cleveland, W. S.: *Graphs in Scientific Publications*. The American Statistician 38, 1984, s. 261–269.
- Ehrenberg, A. S. C.: *Analiz i interpretacija statističeskich dannych*. Moskva, Finansy i statistika 1981a.
- Ehrenberg, A. S. C.: *The Problem of Numeracy*. The American Statistician 35, 1981b, s. 67–71.
- Ehrenberg, A. S. C.: *Writing Technical Papers Or Reports*. The American Statistician 36, 1982, s. 326–329.
- Řehák, J.: *Data, statistika, sociologie*. Sociologický časopis 1981, č. 3, s. 273–290.

- Schmid, C. F. — Schmid, S. E.: *Handbook of Graphic Presentation*. New York, Wiley & Sons 1979.
- Wainer, H.: *How to Display Data Badly*. The American Statistician 38, 1984, s. 137–147.
- Zich, F.: *Sociologický výzkum*. Praha, Svoboda 1976.

Резюме

Я. Ржегак: Заключительные отчеты социологических исследований (структура и правила их подготовки)

Статья уделяет внимание ключевому месту передачи социологических сведений в практику управления, которым является заключительный научно-исследовательский отчет. В нем исследователь отвечает на вопросы, поставленные заказчиком, которые определили тематику научно-исследовательского мероприятия.

Научно-исследовательский отчет рассматривается как акт коммуникации между социологом и потребителем, в котором передаются достижения научно-исследовательской деятельности и исходные данные для управленческого вмешательства. Относительно передачи этой информации от социолога к потребителю (из социологии в практику управления) сформулировано восемь правил, исходящих из требования коммуникативной обстановки, в которой обе стороны отличаются языком, подходом к действительности, взглядом на нее и знаниями о ней. Правила одновременно реагируют на десять искушений, которым исследователи при подготовке отчета подвергаются.

Структура научно-исследовательского отчета предлагается такой, чтобы она соответствовала логике читателя (а не догмке исследователя и его приемов). Ударение ставится на разработке краткого резюме результатов, предшествующих собственному детальному отчету.

В статье (в ее третьей части) рассматривается также роль таблиц и графиков и приводятся общие правила их подготовки, исходящие из этой роли.

Статья стремится к повышению эффективности применения научно-исследовательских результатов в управленческой практике путем устранения барьеров возможного недоразумения двух разных профессий.

Summary

J. Řehák: Research Report on Sociological Survey (Its Structure and Rules of Preparation)

The paper deals with the key mediator through which the sociological results are transmitted to the sphere of decision: the research report.

The research report is to be understood as a communication act between the sociologists and the users, the act in which the research results are given as a base for the respective decisions. The two sides of communication dispose of different professional languages, different approaches to the reality and different knowledge. To cope with such a situation the author specifies the rules to be observed while writing the report.

The structure of the research report is to correspond to the logic of the reader (not to the logic of the researcher or research process). A brief summary of research results preceeding the main report is here extremely useful.

The role of tables and graphs is discussed and the general rules for their preparation are argued.

The paper aims at contributing to a higher efficiency of sociological research results bracketing out the dangers of possible misunderstanding between the sociologist and the user.

16. ročník časopisu Sociológia

Šestnáctý ročník časopisu Sociológia si podržuje svoji dobrou teoretickou a metodologickou úroveň. Charakteristickým rysem všech statí a informací je vyváženost vztahu teorie a společenské praxe. Většina uveřejněných příspěvků je orientována k řešení aktuálních otázek budování rozvinuté socialistické společnosti, jak byly koncipovány v závěrech XVI. sjezdu KSČ a následných zasedání ÚV KSČ. Příspěvky v jednotlivých rubrikách jsou promyšlené a mají vysokou poznávací a informační hodnotu. Redakční rada a redakční kruh kladou stále velký důraz na fundovanost statí, ale i příspěvků obsažených v rubrice *Zo sociologických výskumov*, v nichž autoři zobecňují poznatky z výzkumné činnosti.

Členění rubrik zůstává v podstatě stejné jako v předchozích ročnících. Jejich obsazení bylo v roce 1984 následující:

Rubriky	počet příspěvků
Úvodníky	6
Studie	17
Diskuse	3
Na pomoc studiu vědeckého komunismu a sociologie	5
Beseda u kulatého stolu	3
Rozhledy	5
Metody a techniky	4
Ze sociologických výzkumů	5
Z vědeckého života	24
Recenze	20
Bibliografie (bibliografické výbory)	3

Úvodníky šestnáctého ročníku specifickým způsobem reagují na čtyřicáté výročí Slovenského národního povstání a na další významné společensko-politické události.

V prvním čísle je zvýrazněn aktuální význam pléna ÚV KSSS o ideologických otázkách a aktuálních úkolech společenských věd v situaci, v níž je již vytvořena ekonomická základna, sociální struktura a politický systém odpovídající socialistickým zásadám, avšak společnost ještě nelze pokládat za dokonalou. Toto plénum je pro sociologické poznání inspirujícím nábojem.

Slovenské národní povstání je reflektováno úvodníkem M. Sládkové *SNP a československé vztahy*, v němž je provedena hluboká analýza těchto vztahů, jak byly koncipovány v programu KSČ a KSS. Cenné a aktuální myšlenky obsahují i další úvodníky na téma *Otázky války a míru – nejpálčivější a nejnaléhavější problém současnosti*, *Družstevní plán v programu generální linie výstavby socialismu v ČSSR*, *Sociálně lidské souvislosti vědeckotechnického pokroku* (v němž autor R. Šíma reaguje na závěry XVI. sjezdu KSČ a 8. zasedání ÚV KSČ).

Všechny úvodníky mají požadovanou kvalitu a dávají podněty pro rozvoj sociologického myšlení v dané oblasti.

Jako v každém ročníku i v roce 1984 byla dvě čísla Sociologie zaměřena monotematicky. V obou číslech dominuje úsilí teoretické fronty maximálně přispět společenské praxi.

Monotematické číslo 2 je koncipováno s ohledem na důležitou společensko-politickou událost – 35. výročí zákona o JZD a X. sjezd JZD. Augustin Vaňko napsal k této příležitosti úvodník na téma *Družstevní plán v programe generálnej linie výstavby socialismu v ČSSR*. Vychází v něm z Leninova odkazu týkajícího se družstevního plánu, jeho konkretizace a aktualizace v československých podmínkách.

V. Bauch pak ve statí *Sociálně-ekonomické aspekty vývoje socialistického poľnohospodárstva v ČSSR* (s. 135–144) poukazuje zejména na to, že prognózy budoucího rozvoje zemědělství předpokládají další změny v obsahu a charakteru práce v zemědělské prvovýrobě, postupné odstraňování ruční práce a cílevědomé řešení těch problémů výroby a výrobních operací, které nejsou dosud plně mechanizované. Tyto

prognózy zároveň nastiňují další změny v kvalifikační a profesní struktuře, změny celkového obrazu sociální struktury v zemědělské prvovýrobě. I tyto vývojové tendence budou mít významnou úlohu v procesu sblížení duševní a fyzické práce a sblížení charakteru práce v zemědělství a v průmyslu (s. 141).

Další stati se zabývají *změnami způsobu života vesnické populace* (L. Pisca); *změnami v obsahu práce v socialistickém zemědělství* (G. Blaas); *problematikou vývoje pracovních sil v československém zemědělství* (A. Burián); *svazem družstevních rolníků a sociálně ekonomické přeměny třídy družstevních rolníků* (J. Gajdoš). Výběrová bibliografie obsahuje 50 titulů se zemědělskou tematikou.

Monotematické číslo 5 obsahuje stati a informace vycházející z výsledků výzkumů realizovaných zejména v rámci hlavního úkolu SPZV VIII–3–9 *Postavení ženy a vývoj rodiny v socialistické společnosti*. Jde o závažný příspěvek marxisticko-leninské sociologie k řešení uvedené problematiky. Autoři čísla jsou sociologové, kteří se již delší dobu zabývají touto problematikou, a to nejen v SSR, např. D. Provažník, L. Pisca, O. Zukalová, L. Macháček, J. Suchý, ale i v ČSR, např. E. Rendlová, I. Možný a další. Výběrová bibliografie obsahuje 140 titulů československých autorů. Soudím, že každý, kdo se zabývá otázkami rodiny a její funkce nebo sociální rolí ženy v socialistické společnosti či postavením muže v rodině a v práci, najde v monotematickém čísle 5 mnoho podnětů pro teoretickou a vědeckovýzkumnou práci. Zajímavý je zde příspěvek J. Suchého, uveřejněný pod nezvyklým názvem *Životný štýl rodiny a sebaaktualizácia muža* (s. 569–574). Smysl příspěvku lze nejlépe vyjádřit následující citací: „Obrátenie pozornosti sociológie na sebaaktualizáciu muža v rodine netreba chápať ako protitendenciu sociálnej emancipácie ženy a tým menej ako výzvu k nekritickej akceptácii akýchkoľvek mužských záujmov v duchu Levinových Stepfordských paničiek, ale ako snahu o upevnenie sociálnej prítomnosti muža v rodine, ktorá je rovnako žiadúca pre muža ako pre ženu, pretože muž aj v súčasnej spoločnosti predstavuje stále dôležitého prostredníka medzi ženou, rodinou a demografickou a sociálnou štruktúrou spoločnosti, od ktorého veľa záleží či sociálna emancipácia ženy dosiahne svoje optimálne parametre a ciele“ (s. 574).

Už jsem se zmínil, že dominující postavení patří *rubrice Studie*. Jsou zde uveřejňovány závažné teoreticko-metodologické příspěvky převážně od známých, fundovaných a osvědčených autorů, kteří několik let pracují v daném vědním oboru s určitým, téměř vyhraněným zaměřením. Příspěvky do této rubriky napsali autoři nejen ze SSR, ale i z ČSR. To není náhodný jev, ale trvale sledovaný cíl redakční rady časopisu. Z ČSR jsou to autoři F. Zich, B. Filipcová, I. Možný, E. Rendlová, A. Burián. Ze slovenských autorů zde uveřejnili studie V. Bauch, V. Cirbes, M. Katriak, V. Krivý, L. Macháček a další. Jejich témata pokrývají problémové okruhy sociální struktury socialistického způsobu života, socialistického zemědělství, včetně změn v obsahu práce a charakterů pracovních sil, sociologie ženy a rodiny a další. Velmi přínosná je stať V. Cirbese věnovaná otázce místa a úlohy filozofických a sociologických časopisů v současném ideologickém zápase. Obsahuje mnoho podnětných myšlenek pro rozvoj společenských věd včetně sociologie: „Účinné naplňovanie ideologickej funkcie spoločenských vied predpoklada rozvíjať túto funkciu komplexne, zo zreteľom na mnohotvárnosť ideologických procesov, na vnútorné a vonkajšie okolnosti, podmienky a zákonitosti výstavby socializmu; predpoklada ďalej dôsledne uplatňovať tvorivý marxisticko-leninský prístup k riešeniu aktuálnych ideologických problémov a cielavedome využívať konkrétne výsledky výskumu“ (s. 293, č. 3). Autor kladie dôraz na uplatňování požadavku kvality a efektivity na úseku filozofického a sociologického bádání, které spojuje a rozvíjí tvořivé myšlení. V tomto smyslu je podle V. Cirbese nutno cílevědomě využívat i možnosti odborných časopisů, zejména organizováním vědeckých diskusí k otevřeným otázkám teorie a praxe, ale i k dalším problémům, které vystupují do popředí především v souvislosti s prosazováním a uplatňováním vědeckotechnických poznatků.

V *rubrice Diskusia* uveřejnili své příspěvky D. Alijevová, L. Pisca a J. Suchý. D. Alijevová v příspěvku *Teorie strednej úrovne v systéme marxistickej sociologickej teórie* se zamýšlí nad zvláště aktuální a současně i závažnou problematikou předmětu marxistické sociologie, její struktury a funkcí (s. 303–311, č. 3). Podnětnost myšlenek autorky je především v tom, že se pokouší nastínit některé nové aspekty ve vztahu marxisticko-leninská sociologie a historický materialismus. Soudím, že právě v této rovině je doposud stále mnoho nevyřešených problémů a nejednotných stanovisek. Oceňuji, že příspěvek je koncipován jako otevření věcné diskuse s cílem posílit funkce marxisticko-leninské sociologie a její spjatosti se společenskou praxí, a to přesto, že autorka se explicitně dožaduje uzavření diskuse na téma vztah marxisticko-leninské sociologie a historického materialismu. Právě teoretický seminář,

uskutečněný v roce 1985 v Kosově Hoře sekcí marxistické sociologické teorie, ukázal plodnost věcných diskusí o vztahu marxisticko-leninské sociologie a historického materialismu s akcentem na řešení otázek rozvoje sociologické teorie a jejího vztahu ke společenské praxi.

Z příspěvků uveřejněných v rubrice *Na pomoc štúdiu vedeckého komunizmu a sociológie* bych chtěl upozornit na studii D. Lešky, nazvanou *Teoretické a metodologické otázky budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti* v čísle 4. Cenné myšlenky příspěvku se týkají zejména vymezení koncepce rozvinutého socialismu a charakteristiky jeho dvou etap vývoje. Souhlasím s autorem, že „východiskový moment analýzy, ktorému nebola v odbornej literatúre venovaná dostatočná pozornosť, tvorí podľa našej mienky teoretické zdôvodnenie nevyhnutnosti etapy budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti prostredníctvom vymedzenia relatívne samostatnej podstaty socializmu ako fázy komunistickej formácie“ (s. 414, č. 4).

Není funkcí krátké informace, aby se zabývala charakteristikou všech statí a příspěvků uveřejněných v 16. ročníku časopisu *Sociológia*, i když by to bylo nesporně velmi užitečné. Zasluhovaly by si to například příspěvky J. Suchého o *struktuře způsobu života a dynamice společenského vývoje* (č. 1), nebo A. Slepíčky o *aktuálních problémech sblížování města s venkovem v ČSSR* (č. 2), příspěvek P. Kulašíka, V. Chaloupky a P. Semančíka o *vedoucí úloze dělnické třídy v politickém systému socialistickej spoločnosti* (č. 3) a další.

Velmi zajímavé jsou *besedy za okruhlým stolom*, věnované problematice mládeže, sociologie a urbanismu nebo sociologie v současném ideologickém boji. (Tato rubrika má v roce 1985 pokračovat tématem *Sociálne protirečenie v socializmu*).

Besedy u kulatého stolu věnované problematice mládeže (uveřejněné v čísle 1) se zúčastnili pracovníci z oblasti vědy a výzkumu, sociologové z velkých průmyslových podniků, ale i pracovníci společenských organizací, zvláště ROH a SSM. V diskusi se projednávaly otázky vzniku a rozvoje sociologie mládeže na Slovensku se zvláštním důrazem na to, jak tato odvětvová sociologie plnila své funkce. Účastníci diskuse zdůraznili, že sociologie mládeže nevznikala jako akademická disciplína z logiky vývojové diferenciace všeobecné marxisticko-leninské sociologie, ale jako reakce společenskovědního poznání na naléhavé potřeby praxe.

Sociologie mládeže si postupem času ujasňovala svou orientaci i soustavu otázek, které musí angažovaně řešit. Precizace povahy předmětu sociologie mládeže, její funkce a postavení v systému vědních oborů je jedním z předpokladů k tomu, aby tato oborová disciplína mohla kvalitně plnit své funkce. Autoři diskuse zdůraznili aktuální problémy současné mládeže a ukázali možnosti sociologické analýzy a využívání jejich poznatků ve společenské praxi. Nejlépe to vyjadřuje tato myšlenka z diskuse: „...sociológia mládeže musí v budúcnosti priniesť oveľa viac poznatkov ako doteraz a na kvalitatívne vyššej úrovni“ (s. 82).

Velmi významná a podnětná byla i *beseda u kulatého stolu na téma Sociologie a urbanismus*. Byla zde zdůrazněna nezbytnost interdisciplinárního výzkumu v celé oblasti architektury a urbanismu a nezastupitelnost participace sociologie. Právě na základě sociologických poznatků je možné odhalit kauzální vztah mezi nežáděným obyvatel sídlišť o záležitosti veřejné a jejich negativním postojem k prostoru mimo byt, k nedokonalosti, respektive nízké kvalitě obytného prostředí, které částečně ovlivňuje chování obyvatel na sídlišti a formování jejich sociálních vztahů. K tomu, aby lidé srostli s novým prostředím, je třeba vytvořit podmínky. Sídlíště jim kromě ubytování téměř nic neposkytuje. To je jeden z důvodů, proč lidé utíkají o víkendech z města. Sociologové proto kladou otázku: Jaké by mělo být obytné prostředí ve městě, aby lidé nekupovali druhé byty, zda je možné tomu zabránit a zda je to vhodné? Zatím ještě nikdo nevyčísлил, jaké ztráty vznikají například v důsledku úrazovosti o víkendech nebo jaká je úroveň produktivity práce v pondělí a v pátek v porovnání s jinými pracovními dny.

Vyvstává otázka, zda by se neměla budovat taková skupinová osídlení, v nichž by žilo 150 rodin ve 3–4podlažních domech rozmístěných kolem náměstí, kde by byly dobře fungující obchody, služby, kulturní zařízení a kde by byly vytvořeny podmínky pro bližší sousedské vztahy, zabraňující vzniku nebo šíření negativních, někdy i protispoločenských jevů. Uspořádání takových skupinových osídlení nebude snadnou záležitostí. Diskutující upozornili, že v Sofii před časem vystavěli architekti ze Stuttgartu projekty takového skupinového osídlení (s. 341, č. 3).

Beseda u kulatého stolu na téma sociologie v současném ideologickém boji zdůraznila, že marxisticko-leninská sociologie má v současném ideologickém boji nezastupitelné místo, protože většina buržoazních ideologických koncepcí, vystupujících proti nám, má sociologický nebo politologický charakter (s. 427, č. 4). Za velmi aktuální problém pokládají účastníci besedy rozpracování rozmanitých způsobů

účinného působení marxisticko-leninské sociologie na vědomí lidí ve smyslu překonávání jistých stereotypů buržoazního a maloměšťáckého myšlení, které se rozšiřuje i prostřednictvím nemarxistických sociologických koncepcí. K tomu je nutno lépe popularizovat výsledky kritiky buržoazních sociologických teorií a koncepcí, prostřednictvím masových komunikačních prostředků, lektorské činnosti Socialistické akademie i seminářů pořádaných Sociologickou společností.

Diskuse u kulatého stolu jsou nesporně to, co sociologie jako celek i její odvětvové sociologie potřebují. Proto je nutné v této praxi pokračovat. Jsou ovšem velice náročné jak z hlediska volby tématu (jeho aktuálnosti a přínosnosti), tak z hlediska výběru diskutujících a vedení diskuse na vysoké úrovni. Nejtěžším problémem však zůstává zpracování výsledků diskuse tak, aby mohly být všechny závažné myšlenky publikovány. Proto je nutno ocenit záměry a činnost redakční rady Sociologie rozvíjet diskuse u kulatého stolu.

V rubrice *Rozhľady* se jeví velmi aktuálním příspěvek A. Remišové, která se zamýšlí nad *některými problémy protikladu mezi společenským a individuálním vědomím* (s. 40–50) a F. Gályho *o prognózování ve vědě* (s. 51–61, č. 1). M. Piscová se zde zabývá velmi důležitou problematikou, kterou je v současné době stabilita rodiny (s. 553–562, č. 5).

V rubrice *Metody a techniky sociologických výskumov* jsou uveřejněny příspěvky, které se zabývají otázkami výzkumu rodiny, dále limity empirických výzkumů religiozity a procesem předběžné analýzy dat v sociologickém výzkumu.

V rubrice *Zo sociologických výskumov* jsou příspěvky věnované problematice socialistického soutěžení při zvyšování účasti pracujících na řízení (č. 6), dále otázkami determinace sociálně profesionální adaptace mládeže (č. 6), zvyšování úrovně organizace a řízení jako základního předpokladu rozvoje pracovní iniciativy (č. 2). Podnětné jsou i příspěvky zabývající se ekonomickou a společensko-ekonomickou aktivitou žen na vesnici a v zemědělství (č. 2) a migrací vesnického obyvatelstva (č. 2). Do této rubriky přispěli J. Bakša, B. Bednárová, M. Demčák, R. Haspra, F. Mach, D. Sagara a M. Šarišský.

Informace o zaměření teoretických seminářů, konferencí a sympozií k nejrůznějším sociálně politickým otázkám a metodologickým problémům, jakož i informace o zaměření vědecko-výzkumné činnosti vědeckých pracovišť jsou obsahem *rubriky Z vedeckého života*. Zvláště cenné jsou zde stručné, ale výstižné informace o provedených výzkumech. Mezi takové patří i příspěvek *Študentské domovy* – významný faktor komunistické výchovy vysokoškoláků, který napsali L. Nagy, B. Kadlecová, M. Kuklišová a V. Michalička. Jsou zde zobrazeny poznatky o provedení výzkumu, uskutečněného v roce 1982 odborem výzkumu komunistické výchovy na vysokých školách Ústavu rozvoje vysokých škol SSR v Bratislavě. Ve výzkumu šlo o to, zjistit vliv některých významných faktorů na výchovně vzdělávací úspěšnost (s. 356–360, č. 3).

Dále jsou zde publikovány informace o semináři uskutečněném sekci způsobu života, rodiny a mládeže Slovenské sociologické společnosti při SAV, na téma *Postavení muže v rodině a společnosti*. L. Macháček zde shrnuje poznatky z přednesených referátů na uvedené téma. Píše, že právě netradiční přístup inspiroval jeho účastníky k živé a podnětné výměně názorů a přispěl k ujasnění rozhodujících společenských souvislostí tak závažné společenské problematiky, jako je nepochybně otázka prohloubení procesů sociální rovnosti ženy v socialistické společnosti.

V rubrice *Recenzie* se již tradičně publikují kritické úvahy o pracích z oboru marxisticko-leninské sociologie a vědeckého komunismu. Zvláště zajímavá je recenze E. Farkašové na knihu, kterou napsal I. S. Kon, *O priateľstve*, nebo recenze M. Kociského na knihu R. I. Rudenka *Metodika vyučovania vedeckého komunizmu*. Je známo, že O. Mošner píše velice erudované recenze. Vysokou úroveň a kritický přístup uplatnil O. Mošner i v recenzi na práci I. Perlakiho *Zvyšovanie efektívnosti pracovných kolektívov socialistických organizácií*, vydanou v roce 1983 v Bratislavě.

Všeobecně lze konstatovat, že uveřejněné recenze mají na stránkách časopisu Sociológia vysokou informační a někdy i poznávací hodnotu. Mají velký význam, neboť usnadňují mnohým vědeckovýzkumným pracovníkům rychlou orientaci ve vydávaných publikacích.

Soudím, že časopis Sociológia svými statemi a příspěvky významně podněcuje tvořivý rozvoj sociologického myšlení, kritickou analýzou sociologické produkce se podílí na zvyšování kvality a efektivnosti sociologického výzkumu, významně přispívá k řešení aktuálních problémů budování rozvinuté socialistické společnosti a diskusními úvahami přispívá k užší spolupráci mezi sociology, pracovníky v oboru vědeckého komunismu a marxisticko-leninské filozofie i pracovníky ostatních společenských věd.

Nejaktuálnějším problémem, nad nímž se bude muset redakční rada a redakční kruh znovu zamyslet, je otázka, jak bude časopis dále podněcovat a pomáhat prohlubovat kvalitu a efektivnost sociologického teoretického myšlení a empirického výzkumu. I zde platí, že rozhodujícím kritériem není jen dobrá snaha, ale skutečný podíl marxisticko-leninské sociologie na řešení aktuálních praktických problémů.

Alexander Fazik

A. Sirácky: Na prelome vekov

Bratislava, Pravda 1983, 296 s.

Komplexný sociologický prístup k realite predpokladá postihnúť aktuálne spoločenské vzťahy sociálnej skutočnosti v širších časových dimenziách, s určitým historickým či perspektívnym pohľadom. Práve týmto rysom sa vyznačuje už dlhé roky tvorba nestora československej sociológie Andreja Siráckeho.

Podobne ako v celej predchádzajúcej vedeckej produkcii i vo svojej poslednej práci zostavenej zo statí, článkov a príspevkov uverejnených v rokoch 1979—1982 vyplňuje voľný priestor, ktorý zostáva pre obsiahlejšie zhodnotenie globálnych problémov dneška i každodennosti života na teoretickom a filozofickom poli. Opäť sa čitateľovi prihovára filozoficky, politicky a občiansky mysliaci sociológ, pre ktorého je charakteristický všestranný vedecký rozhľad, analytická hĺbka úvah a politická zásadovosť.

I keď je základným motívom vzniku recenzovaného súboru statí bezprostredná reakcia na zložité a protirečivé prejavy dneška, výsledkom sú zrelé sudy z pera marxistického mysliteľa.

Uvedenie aktuálnych celosvetových, všespoločenských problémov v nových historických dimenziách je svedectvom autorovho bytostného záujmu zhodnotiť minulé a dovidieť do budúcnosti.

Úvahy nad špecifickými súvislosťami triedne rozdeleného sveta sú zároveň podčiarknutím sociálnych možností novej formácie a vzrastajúcich prejavov iracionalizmu a pesimizmu v živote kapitalistickej sústavy.

Recenzovaná práca sa delí do dvoch častí problémovo blízkyh.

Prvú časť, ladenú prevažne filozoficky, by bolo možné pracovne nazvať *Filozofia ako východisko marxistickej koncepcie spoločnosti* a *druhú časť* charakterizovať ako *Problémy človeka a ľudí v kontexte marxizmu*.

Autor v jednej i druhej kapitole tvorivým a zrozumiteľným spôsobom aktualizuje rozhodujúce otázky dnešného sveta a komparuje ďalšie možnosti socializmu a kapitalizmu.

Východiskovou myšlienkou celej práce je odpoveď na otázku o úlohe marxisticko-leninskej filozofie, teórie v zápase spoločenských systémov. Sirácky v úvodnej stati charakterizuje marxizmus-leninizmus ako ustavične sa rozvíjajúcu vedeckú teóriu zahrňujúcu poznatky, ktoré vytvárajú „koherentnú koncepciu sveta“. (s. 17).

Poukazuje na skutočnosť, že základné kategórie marxistickej dialektiky komplexne, systémovo a analyticky odhaľujú vzájomné súvislosti subjektívnych a objektívnych javov. Riešenie otvorených problémov, ktoré je spojené s marxistickou koncepciou vied o človeku, vplyvmi vedecko-technickej revolúcie na marxisticko-filozofické myslenie, s dialektickou logikou, sémantikou, teóriou modelov a systémov sa musí uskutočniť práve z týchto pozícií.

Stotožňujem sa s autorom, že v teoretickom či praktickom kontexte vystupuje do popredia kategorická požiadavka sociálne „uzemniť“ filozofické problémy a skúmať pohyb spoločenského myslenia tak, aby sa prioritne nastolovali a riešili závažné a kľúčové problémy, ktoré sú rozhodujúce z hľadiska základnej orientácie sveta, udržania mieru na planéte.

Radi by sme upozornili na význam, ktorý sa v publikácii prikladá dialektike pri komplexnom riešení základných problémov spoločnosti i v rozvoji vedných disciplín. Je zdôraznené, že každý pokrok na vedeckom poli bol možný len prekonaním logických a empirických foriem a ich nahradením dialektikou. Iba dialektická metóda môže zdanlivú spleť vzájomných vzťahov previesť do súvislých logických väzieb a systémov. Dialektický pohľad predstavuje ten rozhodujúci moment, ktorý nie je produktom „prázdnej racionality“, ale zakladá sa na sumarizácii materiálnych a sociálno-ekonomických faktorov.

V práci je podrobne dokumentované, že pri transformácii jednotlivostí a konkrétností do abstraktnej polohy sa realizuje spojenie logického s historickým. V celej

zložitosti uplatnenia indukcie ako základného článku v empirickom odhaľovaní reality a dedukcie znázorňujúcej postup od abstraktného ku konkrétnemu i ďalších foriem a myšlienkových prístupov vystupuje dialektika ako „generálna pozícia“ v jednote historického a logického. Nepochopenie tohto momentu znamená koniec koncov odmietanie triedneho a ideologického aspektu dialektiky.

I v sociológii je stále aktuálna skutočnosť, že len v tom prípade, ak prebieha pretváranie empirických poznatkov až po najvyšší stupeň obecnosti, je možné uvažovať o uplatnení dialektiky ako teórie i metódy vo vedeckom bádani.

Autor na príklade spoločenských vied dokumentuje, že s dialektickou metódou je v rozpore „čistá“ pozitivistická empiria i jednostranný indukcionizmus, ktorý vedie len k odhaleniu „povrchu“ javov a procesov, bez hľadania hlbšieho, podstatnejšieho zmyslu. Takýto postup signalizuje absenciu dialektickej metódy, absenciu úsilia aplikovať procesy v racionálno-abstraktnej sfére až do spoločenských zákonitostí.

Aj v širšom spoločenskom kontexte je významná myšlienka, že empiria a faktografia slúžia len ako základ pre tvorenie syntetických záverov. Iba prekročením roviny základných faktov a informácií umožňuje riešiť teoretické problémy a premietnuť ich až do spoločenskej a politickej praxe.

Dejinné skúsenosti potvrdzujú tiež inú skutočnosť, že originálne, hlboké a odvážne myšlienky nikdy nečakal osud suchých empirických a štatistických údajov, ktoré zapadli prachom zabudnutia.

Otázky spracovania údajov sa, podľa autora, stávajú závažnými najmä v situácii, ktorá sa vytvára tým, že sociologické pracoviská majú k dispozícii „zásoby“ empirického materiálu. Marxistické vedecké myslenie sa zákonite musí vzdať stereotypov, usilovať o analýzu, o systémovú metódu, tvorivú interpretáciu nových javov, v našom vývoji, v socialistickej svete, ako aj v širších medzinárodných súvislostiach.

Značná pozornosť je v prvej kapitole venovaná úlohe filozofie v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Autor na pozadí historických poučení pripomína, že filozofické myslenie pôsobilo a pôsobí na pokrok spoločnosti vtedy, keď vyjadruje ciele a programy nových nastupujúcich tried. Konkrétne orientácia marxisticko-leninskej filozofie je jednoznačná, ak sa naplňuje jej dvojčinná úloha: pozitívne pôsobiť na upevňovanie reálneho socializmu a kvalifikovane odrážať rozličné filozofické a sociologické smery, ktoré stoja v ceste spoločenskému pokroku. Si rácky pripomína, že pod tlakom skúmania každodenných súvislostí zostávajú nepovšimnuté rozličné, voči kapitalizmu apologetické, filozofické a sociologické koncepcie, ktoré spája jedno spoločné, idealistický svetový názor a metafyzická metóda.

O to výraznejšie vystupuje do popredia úloha marxisticko-leninskej filozofie, ktorá sa rozvíja v návaznosti na program boja za socializmus a komunizmus. Autor pripomína jej teoretickú, metodologickú, ale aj ideologickú, spoločenskú a politickú funkciu. *Marxisticko-leninská filozofia musí byť prítomná všade, kde sa rozhoduje o základných teoretických problémoch našej spoločnosti (s. 97).* Autonómne či izolované rozvíjanie sociológie, etiky či ďalších disciplín bez dialekticko-logických, historických a teoretických súvislostí je prosto nemarxistické.

Funkcionalisti a štrukturalisti v sociológii, propagátori „postindustriálnej spoločnosti“, ako aj novopositivisti vo filozofii považujú teóriu ako systém poznatkov za takmer bezvýznamnú. Teória je podľa nich, v najlepšom prípade, len systémom organizovaných informácií, racionálnych operácií alebo experimentov. Tieto prístupy dokumentujú spoločenské a duchovné ovzdušie, v ktorom sa rozvíjajú nemarxistické filozofické a sociologické koncepcie.

V závere kapitoly sú charakterizované postavy i postavičky dnešného sociálno-filozofického myslenia na Západe, pre ktoré je spoločné, že sa identifikujú s mystifikáciou sveta, obhajujú pozície buržoázie, malomeštiactva a inteligencie späté so životnými záujmami monopolov a vojensko-priemyselných komplexov. Filozofia pesimizmu vydávaná za odraz krízy civilizácie je výrazom hlbkej sociálnej a duchovnej krízy kapitalistickej spoločnosti.

Druhá kapitola začína úvahami o zaostávaní spoločenského vývoja za rozvojom, pokrokom vedy a techniky z globálneho, svetového pohľadu. Výsledkom je, že zbesilá agresivita retardačného, spoločenského a myšlienkového systému ohrozuje ďalšiu existenciu človeka.

Za tejto situácie, poznamenáva autor, vystupuje ako jeden z najzávažnejších teoretických a praktických problémov súčasnosti a s určitým nadhľadom i budúcnosti problematika humanizmu a reálneho socializmu. Situácia, za ktorej proti pevným štruktúram a ideám socialistickej spoločnosti stojí anarchia, útlak, bieda, teror, svet založený na „absolutnej moci“ súkromného podnikania, vyúsťuje v myšlienkovú konfrontáciu.

Rozličné koncepcie a teórie univerzálneho, abstraktného a duchovného humanizmu neprenikajú k podstate a ku koreňom humanizmu, lebo nevychádzajú zo spoloč-

čenských, materiálnych a ekonomických podmienok, jeho postupného historického vzniku a realizácie. Tvorcovia týchto teórií nie sú pripravení pochopiť, že otázky spoločenského pokroku súvisia s objektívnymi zákonmi spoločensko-historického vývoja. *Sú to zákony historického materializmu, v duchu ktorých spoločenský (a s ním aj duchovný, myšlienkový) vývoj-pokrok je determinovaný rozvojom materiálnej, ekonomickej základne* (s. 175).

Autor pripomína v nových súvislostiach známu tézu, že sociálny a duchovný rozvoj v chápaní dialektického a historického materializmu smeruje k oslobodeniu a prebúdzaniu vedomia spoločenskej funkcie doposiaľ utláčaných sociálnych tried a skupín. Výsledkom je, že v organickej väzbe s objektívnym spoločenským vývojom sa čoraz viac uplatňuje uvedomelá, programová činnosť tried a más.

Za socializmu predstavujú rámec týchto procesov také stabilné prvky, ako sú politická moc, vláda robotníckej triedy, práva pracujúcich garantované ústavou. V návaznosti na to sa všetky spoločenské zložky, základňa, ekonomika, sociálna štruktúra, kultúra, veda, ideológia, vedomie dynamizujú a skrývajú konkrétnu i všeobecnú politickú a sociálno-ekonomickú *dialektiku* rozvinutej socialistickej spoločnosti, ktorá je spojená so zložitou a rozpornou „súhrou“ medzi bytím a vedomím. Otázky v tomto kontexte vidí autor ostrejšie ako doposiaľ a navyiac z nových úhlov.

Konštatuje, že aplikovať dialektiku na javy a procesy rozvinutej socialistickej spoločnosti znamená kriticky prehodnotiť všetko staré, minulé, neperspektívne. Diferencuje najmä v oblasti medziludských vzťahov a upozorňuje na potrebu odlišovať predsudky, prežitky a deformácie vzťahov subjektívneho charakteru od zákonitého objektívneho pôsobenia vo výrobných silách a výrobných vzťahoch „rannej fázy“ i rozvinutej etapy socialistického vývoja.

Autor formuluje pre materialistickú dialektiku niekoľko závažných problémov:

1. do akej miery mali určité negatívne prvky v našej spoločenskej praxi a teórii svoje objektívne príčiny,
2. do akej miery rozličné predsudky, prežitky a malomeštiacke návyky prispeli k spomaleniu našej cesty vpred,
3. do akej miery tu pôsobili subjektivistické a voluntaristické faktory,
4. do akej miery a v akom rozsahu tu zasahovali vplyvy buržoáznej ideológie a rozličných nemarxistických teórií.

Dôležité miesto v dialektike socialistickej spoločnosti zaujíma celkový rozmer a profil človeka, jeho formovanie v prírodných, historických, ekonomických, sociálnych a ekologických súvislostiach. Rozpracovanie všetkých týchto otázok je v duchu odkazu klasikov marxizmu-leninizmu rozvíjaním analýzy človeka, jeho socializácie v spoločenských a historických dimenziách. Zároveň je odmietnutím abstrakcionizmu a absolutizovania rozporov u nás i vo svete.

Spolu s rozvojom problematiky človeka upozorňuje autor na praxou preverenú skutočnosť, že dejinný pokrok nie je mysliteľný bez uvedomelej, politicky angažovanej a ideovo vyspelej robotníckej triedy. Jej skutky, uvedomelý vzťah k spoločnosti sa prejavujú v neposlednom rade v uznávaní etických a morálnych princípov socializmu. Preto riešenie týchto problémov je nutné chápať s priebehom spoločenských procesov a hľadať spôsoby, aby sa socialistické životné normy stali duchovným stimulom praktického diania. Popritom je potrebné vziať do úvahy zložité a protirečivé podmienky reálneho sveta, diferenciaciu na súčasný kapitalizmus a socializmus. Jedna skutočnosť sa však opakovane potvrdzuje. Len socialistická morálka môže dôsledne plniť ideologickú a teoretickú funkciu životného spôsobu robotníckej triedy.

V závere práce autor upozorňuje, že *žiadny iný systém, ako socialistický, nie je schopný vytvoriť široký priestor pre intelektuálny a morálny rast pracujúcich*, pretože etika ako systém i ako štruktúra, jej základné kategórie, sú odrazom i produktom spoločenskej praxe.

V recenzovanej publikácii sa Sirácky predstavuje širokému okruhu čitateľov i vedeckej verejnosti ako znalec a vášnivý propagátor marxizmu-leninizmu. Túto najprogressívnejšiu spoločenskú teóriu prezentuje ako stále živé, tvorivé myslenie, učenie, ktoré dáva orientáciu nielen v danej situácii, ale pomáha prekonávať i úskalia budúcnosti. Cenné sú námety autora konštruktívne rozvíjajúce záujmovú sféru marxistickej spoločenskej vedy i koncepcné poznámky k súčasnej buržoáznej spoločensko-vednej produkcii. Svojimi úvahami upozorňuje na naliehavosť riešenia problémov, ktoré prináša dialektika spoločenských procesov v našich podmienkach i v konfrontácii progressívnych a regresívnych síl vo svete. Štúdium jeho práce môže pomôcť formulovať nielen ďalšie výskumné zámery, ale tiež doplniť existujúce teoretické prístupy novými pohľadmi.

Ján Mišovič

Očerki po teorii fizičeskoj kultury (Nástin teorie tělesné kultury)

Red.: L. P. Matvejev

Moskva, Fizkultura i sport 1984, 248 s.

Recenzovaná kniha je první společnou publikací, která je výsledkem mezinárodní vědecké spolupráce odborníků socialistických zemí v oblasti tělesné kultury. Jsou v ní analyzovány přístupy a některé výsledky z této oblasti vědeckého poznání a posuzovány její hlavní problémové okruhy a perspektivy rozvoje. Studie má charakter nejen vědecko-teoretický, ale je orientována i vědecko-prakticky. Prvořadá pozornost je věnována osvětlení formování zákonitostí tělesné kultury a tendencí dalšího rozvoje současné společnosti, především v období rozvinutého socialismu. Tělesná kultura je chápána jako sociální jev, který je determinován společensko-výrobními vztahy a v obecném smyslu představuje jednu ze specifických sfér mnohostranné lidské činnosti, v jejímž procesu člověk vstupuje do interakce se společenským a přírodním prostředím, tedy sféru, jež zahrnuje všechny hodnoty vytvořené a využívané společností k optimalizaci fyzického rozvoje a zabezpečení tělesné připravenosti lidí, podílejíci se na formování biosociální stránky osobnosti a na prohlubování adekvátních sociálních vztahů.

Kniha je rozdělena do čtyř částí, v nichž jsou soustředěny stati s identickou nebo smyslově blízkou problematikou.

V *prvé části*, která je věnována hlavně historicko-logickým otázkám, je podána přehledná a zhuštěná informace o formování obecné teorie tělesné kultury a dosažených výsledcích jejího rozpracování v některých socialistických zemích. Současně se část statí zabývá kritickou analýzou nemarxistických koncepcí, jež se vyskytují v teorii tělesné kultury a vědních oborech s ní spojených v některých kapitalistických zemích. *L. P. Matvejev (SSSR) ve stati Některé výsledky a perspektivy rozpracování zobecňující teorie tělesné kultury v SSSR* podává vyčerpávající přehled o vývoji poznatků v oblasti tělesné kultury od vzniku sovětského tělovýchovného hnutí v počátku dvacátých let až po současnost. *J. Merhautová a F. Joachimsthaler (ČSSR) informují o formování teorie tělesné kultury v ČSSR, F. Sieger a H. Neidhardtová (NDR) o stavu a úkolech teorie tělesné kultury v NDR. Kritickou analýzu tělesné kultury a sportu v USA* prezentují *N. Ponomarev a A. Serebrjakov (SSSR)*, kteří konstatují, že reálně existující komponenty tělesné kultury jsou v USA chápány zlomkovitě, izolovaně, a to neumožňuje vznik celostní obecné teorie. Tato skutečnost je podle autorů zapříčiněná neexistencí jednotné vědecko-filozofické platformy a o ní se důsledně opírající metodologie. *J. Merhautová, F. Joachimsthaler a V. Čechák (ČSSR) analyzují jednotlivé koncepce tělesné kultury v kapitalistických zemích*, které představují nejrůznější proudy a směry soudobé buržoazní filozofie a sociologie. Konkrétně se zaměřují na rozbor těchto tří skupin koncepcí: existenťalistické a fenomenologické, scientistické a frankfurtské školy.

Druhá část obsahuje stati věnované zpřesnění pojmového aparátu a vytváření adekvátní terminologie v oblasti tělesné kultury, hranic jejího předmětu a vztahů s jinými disciplínami vědeckého poznání, jakož i zvláštnostem její problematiky a specifickým metodám zkoumání. Příspěvky *L. P. Matvejeva (SSSR) Ke zpřesnění ústřední kategorie tělesné kultury, W. Siegera (NDR) Vymezení pojetí znaků charakterizujících socialistickou tělesnou kulturu a F. Takacze (MLR) Některé poznámky k pojmu tělesná kultura* se zaměřují na osvětlení samotného pojmu tělesná kultura jako ústřední kategorie zkoumaného systému poznatků a blízkých styčných pojmů, jako tělesná kultura, sport, turistika apod. Autoři se snaží o zachycení výsledků dlouhodobého procesu tvorby jednotlivých základních pojmů v předcházejících obdobích a o sjednocení terminologie, a to přes specifické obtíže spojené s jazykovými bariérami, lokálními tradicemi, odlišním sémantických interpretací apod. Stati *Z. Krawczyka (PLR) O formování teorie tělesné kultury v systému věd, J. Merhautové a F. Joachimsthalera (ČSSR) Tendence formování teorie tělesné kultury a L. P. Matvejeva (SSSR) O zvláštnostech předmětu a metod obecné teorie tělesné kultury* se soustřeďují na vymezení problematiky obecné teorie tělesné kultury, charakteristiku jejích úkolů, role a místa v systému vědeckého poznání. Z tohoto aspektu je posuzován status profilových disciplín, které se ve sféře tělesné kultury zformovaly již dříve (teorie a obecná metodika tělesné výchovy, teorie sportu atd.), status dílčích disciplín, které jsou orientovány na zkoumání jednotlivých stránek a prvků tělesné kultury (teorie a metodika sportovních odvětví) a propojení tělesné kultury s biosociálními vědami, včetně nejobecnějších sfér teoretických a metodologických. Tyto momenty vymezují základní obrysy předmětu teorie tělesné kultury jako vědního oboru a jedné ze základních učebních disciplín vysokoškolského tělovýchovného vzdělání.

Stati třetí části dávají představu o zkušenostech při rozpracování některých základních problémů tělesné kultury především ze sociálně humanistického aspektu. Jedná se o systémové pojetí souhrnu základních forem a funkcí tělesné kultury ve společnosti, její role a místa v sociální struktuře způsobu života. Analyzují se závislosti těchto forem a funkcí na podstatných sociálních vztazích a celkové struktuře socialistického způsobu života, jakož i na hlavních tendencích jejího rozvoje jako jednoho z vysoce účinných faktorů všestranného harmonického rozvoje osobnosti. V řadě statí se autoři zabývají problematikou zkoumání masových forem tělesné kultury se zřetelem k aktuálním potřebám dalšího rozvoje masového tělovýchovného hnutí, k cestám jeho přeměn ve všelidové v podmínkách vyspělé socialistické společnosti. V jednotlivých statích se na konkrétních příkladech rozebírají projevy národního a internacionálního v rozvoji tělesné kultury, zjišťují se obecné určující rysy formování a rozvoje tělesné kultury nového typu v socialistických zemích. Autoři jednotlivých příspěvků v této části knihy jsou J. Merhautová a F. Joachimsthaler (ČSSR), N. Matějeva (BLR), L. P. Matvejev (SSSR), F. Takacz (MLR) a L. P. Matvejev, V. Elašvili a O. Milštejn (SSSR).

Ve čtvrté části studie jsou statí, v nichž jsou uvedeny zkušenosti z rozpracování některých problémů interdisciplinárního charakteru, jež mají zásadní význam pro teorii tělesné kultury a jsou na hranicích sociálně pedagogických a biologických odvětví vědy. A. Gužalovskij (SSSR) osvětluje a přibližuje zákonitosti změn v různých obdobích tělesného vývoje v ontogenezi člověka, včetně možnosti jejich využití k optimalizaci systémů působících v rámci tohoto procesu tak, aby bylo možné co nejvhodnějším způsobem ovlivnit žádoucí rozvoj životně důležitých tělesných vlastností a pohybových schopností jednotlivce. L. P. Matvejev a F. Mejerson (SSSR) ve statí *Principy teorie tréninku a současná východiska teorie adaptace na tělesné zatížení* řeší problematiku adaptace organismu na tělesnou zátěž ve vzájemné propojenosti teorie tréninku a teorie adaptace.

Publikace jako celek vytváří určitou představu o vědeckém a praktickém významu teorie tělesné kultury. Poukazuje na složitost optimálního vystižení této nové komplexní disciplíny a jejich mezioborových vztahů. Kniha je v první řadě určena odborníkům, kteří v oblasti tělesné kultury pracují. Většina statí však může zajímat i širší okruh čtenářů, především z řad sociologů, tělovýchovných pedagogů a psychologů, kteří chtějí pochopit podstatu fenoménu tělesná kultura, jejíž vlastnosti získávají stále větší hodnotu v životě člověka i celého lidstva.

Josef Kábele

Andrej Sirácky pĕtaosmdesáťiletý

9. prosince 1985 se dožívá významného jubilea filozof, sociolog a průkopník sociálně politického myšlení a marxismu-leninismu na Slovensku — akademik Andrej Sirácky. Jeho životní elán a tvořivé síly jsou obdivuhodné — stále ještě píše, aktivně se účastní odborné a veřejné politické činnosti, trvale projevuje zájem „o věci veřejné“ a předává své bohaté zkušenosti nastupujícím generacím. V tom všem je nám příkladem a především vzorem pro mladou generaci.

Andrej Sirácky se narodil 9. 12. 1900 v slovenském Petrovci — v Dolní zemi (dnešní Jugoslávie). Pochází z chudé dělnické rodiny. Toto sociální prostředí mu umožnilo velmi brzy chápat reálné problémy tehdejší doby ještě před příchodem do Prahy, kde studoval v letech 1921–1925 na filozofické fakultě UK obory literatura a filozofie. Stal se jedním ze zakladatelů Volného združení studentů-socialistů zo Slovenska (1922) a spoluzakladatelem DAV (1924). V roce 1925 se vrátil do Petrovce a působil na slovenském reálném gymnáziu až do roku 1941 jako profesor literatury. Kromě toho založil literárně vzdělávací kroužek Sládkovič. Již tehdy působil na mládež svými přednáškami a besedami o Čapkoví, Wolkerovi, Poníčanovi, Novomeském a dalších. Po příchodu horthyovců do Petrovce bylo reálné gymnázium uzavřeno, Sirácky propuštěn z učitelských služeb a uvězněn. V roce 1942 se stal redaktorem Slovenské jednoty v Pešti a v roce 1944 pracovníkem ilegálního národního výboru v Petrovci. V letech 1945–1948 působil jako ředitel znovuotevřeného gymnázia v Petrovci.

Rok 1948 znamenal velkou změnu v odborné, politické i občanské orientaci A. Siráckeho. Na radu a přání svých přátel se vrátil do Československa, habilitoval se u Antona Štefánka jako docent a začal působit na Univerzitě Komenského v Bratislavě jako učitel dialektického a historického materialismu. V roce 1952–1953 byl děkanem a v roce 1953–1955 rektorem Univerzity Komenského v Bratislavě. Roku 1962 byl jmenován profesorem filozofie. V průběhu budování socialismu v Československu zastával Andrej Sirácky četné významné vědecké funkce: 1955–1961 předseda SAV, 1961–1964 místopředseda SAV, 1964–1966 se stal prvním předsedou Slovenské sociologické společnosti a z jeho iniciativy byl v roce 1969 založen časopis Sociológia.

Andrej Sirácky se stal v roce 1964 členem-korespondentem SAV, v roce 1971 akademikem ČSAV a v roce 1976 členem Akademie SSSR. Je nositelem Řádu práce, Řádu republiky, Řádu jugoslávského praporu, dvou národních cen, v roce 1980 se stal laureátem Státní ceny Klementa Gottwalda.

Přes tyto nejvyšší a zasloužené pocty zůstal A. Sirácky skromným a prostým člověkem, laskavým pedagogem s příkladným vztahem ke studentům.

Jeho vědecké dílo je rozsáhlé (1) a zasahuje do všech oblastí společenských věd, zejména do filozofie a sociologie.

Předmětem filozofického a sociologického zkoumání A. Siráckeho se staly otázky společnosti, kultury, mravnosti a vědy. Kulturu zahrnuje do společensko-ideové sféry člověka a mravnost chápe jako jednu z funkcí společensko-kulturního života. (2) Kultura je faktickým obrazem, odrazem a výrazem stupně všeobecné vyspělosti společnosti i jednotlivce. Je možno ji vysvětlit na základě ekonomicko-sociálním ve funkcionální spojitosti a podmíněnosti s činiteli ekonomicko-sociálního vývoje. (3)

Vzájemný vztah kultury a mravnosti vymezuje Sirácky tak, že kultura se nám jeví jako syntetická složka společenská a mravnost jako sociálně hodnotící funkce.

(1) Hlavní spisy: *Síla slov a myšlienok* (1943), *Umírající civilizace* (1946), *Kultúra a mravnosť* (1949), *Slovanstvo a svetový mier* (1949), *Od kapitalizmu k socializmu* (1950), *Pôvod prvotných ideológií* (1952), *Prirodné a spoločenské prostredie* (1953), *Za socialistickú vedu a kultúru* (1960), *Sociológia, teória, metódy a problémy* (1966), *Sociológia a integrácia vied* (1968), *Problémy a perspektívy socializmu* (1972), *Sociálny svet človeka* (1974), *Sociológia myslenia a činu*, spoluautor K. Rychtařík (1976), *Doba a myslenie* (1979), *Na prelome vekov* (1984).

(2) A. Sirácky, *Kultúra a mravnosť*. Bratislava 1949, s. 5.

(3) Tamtéž, s. 44–45.

(4) „Mravnost vyplývá z celkové struktury společnosti a je součástí její ideologie“.
(5) Kulturní hodnoty a mravní kategorie pokládá za jevy převážně sociopsychické, které vznikly v souvislosti s přírodním a historicko-společenským vývojem. (6)

Významné jsou i stati a články z let 1946–1959, publikované jako sborník *Za socialistickou vědu a kulturu*. V dodatku jsou zařazeny dva příspěvky z roku 1924 a 1925 – *O proletářském umění* (Pravda chudoby, č. 21, 1924) a *O takzvanom „rozpore“ individua a spoločnosti* (DAV, č. 2, 1925). Již v nich A. Sirácky – v duchu názorů S. K. Neumanna – zdůrazňuje třídní a kolektivní ráz umění a požaduje odpovědnost individua vůči kolektivu. (7) V jiné stati sborníku (*Za vysokú odbornosť a socialistickú uvedomelosť vedeckých pracovníkov*) upozorňuje na to, že vědecká práce je velmi náročná, „úzce spojená s problematikou ideologickou a má velký politický dosah“. (8)

Původní sociologickou prací A. Siráckeho je *Sociológia*, v níž se autor zabývá problematikou sociologické teorie, sociologickými metodami a některými problémy vztahu člověka k sociologii a filozofií, působením psychických mechanismů z hlediska sociologického a sociologií umění.

Jako jeden z prvních marxistických autorů u nás vyslovuje a odůvodňuje Sirácky názor, že socialismus potřebuje kromě filozofie – jako teoretického základu marxismu-leninismu – také sociologii v rámci systému marxismu-leninismu jako teoreticko-empirickou vědu. Vyslovuje požadavek, aby se rozvíjela jak obecná sociologická teorie, tak i její zvláštní odvětví: sociologie práce, průmyslu, vesnice, rodiny, poznání atd. Soudí, že historický materialismus nenahrazuje žádnou vědu o společnosti, ale jako filozofická část marxismu-leninismu spojuje všechny společenské vědy do uceleného harmonického teoretického celku. (9)

V tomto Siráckeho pojetí má být marxistická sociologie vědou, v níž se nejužší spojuje teorie s politickou praxí, a která odráží třídní zájmy a ideologii dělnické třídy. Po stránce ideové a teoretické nemůže činit žádné ústupky buržoazním sociologickým směrům. Marxistická sociologie není věda apolitická a společensky neangažovaná, neruší spojení s filozofií a politikou, s bojem dělnické třídy za vybudování komunismu. Je pevným článkem systému marxistických věd. „Marxistická sociologie se vytváří... jako teoreticko-empirická věda o zákonech struktury a vývoje společnosti, jejím filozoficko-metodologickým základem je historický materialismus“. (10) Má-li se sociologie rozvíjet jako věda, je nutné, aby se pevně opírala o materialistické pojetí dějin a marxistickou teorii tříd, aby se zbavila pozitivismu a idealismu, byla ideologicky čistá v marxistickém smyslu, společensky a politicky angažovaná. Významným charakteristickým rysem marxistické sociologie je spojení stranickosti a vědeckosti, protože historické poslání dělnické třídy vyjadřuje tendenci objektivních společenských procesů – zrušit v budoucnu sebe jako třídu i třídy vůbec. V tom se spojují třídní i všelidské zájmy. (11)

Některým dalším problémům rozvoje marxistické sociologie věnuje A. Sirácky pozornost v publikaci *Sociológia myšlenia a činu*, kterou vydal spolu s Karlem Rychtaříkem. Zde jsou dále rozpracovány zejména tyto aktuální teoretické otázky: 1. objasnění stranickosti, třídnosti, vědeckosti, angažovanosti; 2. význam, úloha a možnosti využití sociologických výzkumů pro práci strany; 3. teoretické otázky vnitřní struktury marxistické sociologie jako jednoty světónázorové orientace a adekvátního systému metodologických postupů, procesů a technik. Tato práce, která vznikla jako soubor sedmi vybraných statí a článků z období konsolidace společenských věd (1970–1974), přispěla k orientaci a diferenciaci marxisticky orientovaných sociologů.

K propracování teoretických a ideologických principů v sociologii Andrej Sirácky osobně přispěl velkou měrou. Především pro poučení mladých nastupujících generací i v zájmu historické pravdy je nutno připomenout neohrožené a internacionální postoje, které Sirácky zastával v druhé polovině šedesátých let, kdy se rozhodně postavil proti nahrazování marxisticko-leninské sociologie různými buržoazními a pseudovědeckými teoriemi a proti šíření novopozitivismu v československé sociologii v době jejího masového rozvoje. Tak například již na I. celostátní kon-

(4) Tamtéž, s. 69.

(5) Tamtéž, s. 88.

(6) Tamtéž, s. 149.

(7) A. Sirácky, *Za socialistickú vědu a kulturu*. Bratislava 1960, s. 347–356.

(8) Tamtéž, s. 293.

(9) A. Sirácky, *Sociológia*. Bratislava 1966, s. 27.

(10) Tamtéž, s. 36.

(11) Tamtéž, s. 52–59.

ferenci československých sociologů v Bedřichově u Špindlerova Mlýna (22.–26. listopadu 1966), kde se již formulovaly základy budoucího programu pravicových sil, vystoupil A. Sirácky s požadavkem, aby sociologie vycházela z jasných marxistických pozic, neizolovala se od filozofické reflexe a „usilovala o řešení závažných otázek rozvoje socialistické společnosti“. Sirácky uvedl, že „ideologičnost společenských věd vyplývá ze samého předmětu, z problémů, které jsou třídně podmíněny, a konečně i ze subjektivního postoje a role samého výzkumníka“. Na závěr svého vystoupení podtrhl, že „služba sociologie praktickým cílům a potřeba socialistického vývoje je v souladu s její vědeckostí, stranickostí (třídností) a politickou a ideologickou angažovaností“. (12)

V průběhu konsolidačního procesu ve společenských vědách a v sociologii patřil A. Sirácky spolu s K. Rychtaříkem, J. Mužíkem, L. Szantóem, V. Rumlem, L. Hrzalem, R. Richtou k prvním signatářům dokumentu *Naše cesta je leninismus* (1970), jímž se společenskovední fronta postupně přihlašovala k podpoře politiky nového vedení strany po dubnovém plénu 1969. Sám A. Sirácky šel v tomto nelehkém procesu příkladem a nejednou jako velký vlastenec prokázal svůj hluboký vztah k socialistickému společenskému zřízení.

Osobnost akademika Andreje Siráckeho v sobě dialekticky spojuje rysy vynikajícího pedagoga a vědce, příkladného komunisty a dobrého člověka. Za to vše mu patří poděkování celé společenskovední fronty, zvláště pak filozofů a sociologů.

Soudruh Sirácky již všechny dostupné počty má. Proto mu přejeme k jeho životnímu jubileu to nejcennější – pevné zdraví a dlouhá léta.

Antonín Vaněk

Jubilejní zasedání problémové komise mnohostranné spolupráce marxistických sociologů

Od 13. do 18. května 1985 se konalo ve Varně jubilejní desáté zasedání 3. problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí. Původní název komise *Vývoj sociální struktury socialistických zemí, sociální plánování a prognózování* byl na základě návrhu minulého zasedání a schválení viceprezidentů akademií věd socialistických zemí (Sofie 1984) změněn na *Sociální procesy v socialistické společnosti*. V samotném novém názvu komise je tak vyjádřen široký teoreticko-metodologický záběr mezinárodních sociologických výzkumů, jejichž výsledky musí sloužit praxi sociálního rozvoje, budování rozvinuté socialistické společnosti ve všech účastnících zemích.

Zasedání se zúčastnilo 8 delegací: BLR, ČSSR, Kuba, MLR, NDR, PLR, RSR a SSSR. Jak je již tradicí, jeden den byl věnován zasedání ředitelů sociologických ústavů a ústavů filozofie a sociologie, kteří stáli v čele svých národních delegací. Delegace ČSSR byla vedena ředitelem Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, profesorem dr. J. Pecnem, CSc., jejími členy byli: doc. dr. F. Charvát, DrSc., dr. ing. F. Kutta, DrSc., dr. V. Dubský, CSc. a dr. R. Roško, CSc.

V první části zasedání byla vyslechnuta zpráva o činnosti 3. problémové komise od jejího posledního zasedání (Tallin 1983), přednesená předsedou problémové komise K. Doktorem, a zprávy 4 pracovních skupin:

1. *Zemědělci a sociální otázky vesnice v socialistické společnosti* (prof. K. Krambach, NDR),
2. *Demografické procesy a sociální struktura socialistické společnosti* (prof. M. Minkov, BLR),
3. *Sociální plánování a prognózování* (F. Kutta, ČSSR),
4. *Zkušenosti výzkumů sociálních procesů* (prof. G. Osipov).

Po diskusi k předneseným zprávám bylo konstatováno, že práce komise se v letech 1981–1985 rozvíjela příznivě, o čemž svědčí celá řada publikovaných mezinárodních monografií. Zvláště byla vyzdvihnuta iniciativa sovětských a československých vědců při vydání výsledků mezinárodního komparativního výzkumu *Sbližování dělnické třídy a inženýrsko-technické inteligence socialistických zemí* (ÚFS Praha 1985, 5 dílů, cca 1400 stran).

(12) *Sociologie 1966*. Sborník z I. celostátní konference československých sociologů. Praha 1968, s. 45–48.

Na základě usnesení zasedání viceprezidentů akademií věd socialistických zemí a návrhů ředitelů ústavů a koordinátorů pracovních skupin účastníci zasedání zformovali následující strukturu problémové komise na léta 1986–1990:

1. pracovní skupina *Dynamika sociální struktury socialistické společnosti* (koordinátoři MLR, NDR):
podskupiny:
 - 1.1 *Zemědělci a sociální otázky vesnice v socialistické společnosti* (koordinátor NDR)
 - 1.2 *Vzdělání a sociální mobilita v socialistické společnosti* (koordinátor MLR)
2. pracovní skupina *Plánování a prognózování sociálních procesů* (koordinátor ČSSR)
3. pracovní skupina *Sociální faktory zvyšování efektivnosti práce* (koordinátor BLR)
4. pracovní skupina *Zkoumání veřejného mínění* (koordinátor SSSR)
5. pracovní skupina *Formování socialistického životního způsobu* (koordinátor PLR)
6. pracovní skupina *Dějiny a metodologické problémy marxisticko-leninské sociologie* (koordinátor SSSR)
podskupina:
Ukazatele sociálního rozvoje socialistické společnosti (koordinátor SSSR)
7. pracovní skupina *Demografické procesy v socialistické společnosti* (koordinátor BLR)
podskupina:
Rodina a procesy reprodukce obyvatelstva v socialistické společnosti (koordinátor SSSR).

Na základě návrhů předsedy komise a vedoucích jednotlivých pracovních skupin byl posouzen a odsouhlasen plán práce komise na léta 1986–1990, včetně vědecko-organizačních opatření týkajících se především zasedání komise a jejích skupin v příští výzkumné pětiletce.

Byly zformulovány a odsouhlaseny základní principy práce komise, včetně principů vydavatelské činnosti.

Jeden den zasedání byl věnován problematice *systému ukazatelů socialistického životního způsobu*. S referáty k tomuto tématu vystoupili: prof. Dobrijanov, V. Topalova a A. Atanasov (BLR), D. Rentsch (NDR), prof. S. Widderspiel a Z. Sufin (PLR), prof. I. Dragan, prof. S. Kosta a I. Giordjanu (RSR) a prof. V. N. Ivanov (SSSR). Bohatá diskuse ukázala bohatost přístupů a zdůraznila význam tvorby a zdokonalování systému sociálních ukazatelů životního způsobu pro rozvoj poznání sociálního rozvoje společnosti.

Účastníci zasedání přijali pozvání Maďarské akademie věd, aby příští zasedání komise se konalo v MLR v první polovině roku 1987 s programem diskuse *problémy sociální mobility v socialistické společnosti*.

Desáté jubilejní zasedání problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí *Sociální procesy v socialistické společnosti*, které se konalo v příznivých podmínkách soudružské spolupráce, znovu potvrdilo mimořádný význam mezinárodní dělby a kooperace práce v oblasti sociologie. Jak zdůrazňovali již klasické marxismu-leninismu, kooperace práce není prostým součtem, ale mnohonásobným znásobením lidských sil, vedoucím k vysokému výslednému efektu. Deseťletá činnost problémové komise to plně potvrdila. Široká výměna znalostí a zkušeností umožnila vydat řadu kolektivních publikací a srovnávacích studií, které se stávají základem celkového zaměření a rozvoje vědecké práce v každé jednotlivé socialistické zemi budující vyspělou socialistickou společnost.

František Kutta

Seminář sekce marxistické sociologické teorie

Ve dnech 20.–22. 5. 1985 se v Kosově Hoře konal seminář sekce marxistické sociologické teorie programově orientovaný k otázkám *vztahu historického materialismu a marxisticko-leninské sociologie*. Téma patří k oněm klasickým a zřejmě věčným. Ukázalo se však, že může být plodným východiskem pro teoretickou diskusi, zvláště je-li vedena k řešení nikoli kompetenčních, nýbrž věčných teoreticko-metodologických problémů. Jednání poukázalo na řadu problémových okruhů, v nichž se vztah filozofie a sociologie realizuje, a proto je při jejich řešení nezbytné usilovat o těsnější sepětí obou disciplín. Ti, kdo od semináře neočekávali definitivní rozetnutí problému různých koncepcí předmětu sociologie, jistě nebyli zklamáni.

Na programu byly čtyři referáty a několik diskusních příspěvků. Jako první hovořil prof. K. Rychtařík (Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, Praha)

o předmětu marxisticko-leninské sociologie a vztahu sociologie a historického materialismu. Zdůraznil význam těchto otázek pro reálnou angažovanost sociologie. Provedl rekapitulaci vývoje názorů na předmět marxistické sociologie a zdůvodnil pojetí sociologie jako nejobecnější nefilozofické speciální vědy, odlišné svým předmětem i metodou od historického materialismu. Podrobněji se zabýval jejími filozofickými a nefilozofickými aspekty. Připomněl primárně metodologický význam filozofie i potřebu rozvíjet sociologickou teorii zejména s ohledem na problematiku operacionalizace. V závěru se pak věnoval některým otázkám obsahu sociologické teorie.

V diskusi k referátu zdůraznila D. Alijevová (filozofická fakulta UK, Bratislava) problém nefilozofického pojetí pojmů a ukázala, že vzhledem k tomu, že v soudobé sociologii existuje celá řada konstrukcí a modelů, není operacionalizace jediným metodologickým problémem. Také E. Urbánek osvětlil variabilitu konceptuálních zdrojů sociologie. Prof. Rychtařík pak naznačil význam hierarchie metodologických otázek.

Referát E. Urbánka (filozofická fakulta UK, Praha) nesl název *Filozofie a předmět sociologie*. Ukázal možnosti určení předmětu z hlediska vzniku a existence oboru, vyslovil se pro filozofickou definici předmětu. Dokumentoval, že sociologie se vyděluje z filozofie tím, že řeší úkoly, které filozofové řešit nemohou.

Diskuse k referátu se nesla v rovině dotazů zaměřených na problematiku míry objektivity sociálního, klasifikace sociálních vztahů a interdisciplinárních aspektů jejich zkoumání.

S referátem *Vztah marxisticko-leninské sociologie a vědeckého komunismu* vystoupil prof. M. Krpata (filozofická fakulta UK, Praha). Vyšel z rozlišení předmětu a objektu zkoumání, společenského a sociálního pohybu. Podal přehled definic vědeckého komunismu a naznačil rozdíly mezi širším a užším pojetím předmětu.

Referát prof. F. Zicha (Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha) *K otázce vztahu obecné sociologické teorie a historického materialismu* naznačil institucionální a historické aspekty otázky koncipování předmětu sociologie. Historický materialismus je chápán jako součást marxisticko-leninské sociologie, tvoří její teorii a je vlastně průnikem obou disciplín. Klíčovou otázkou je jeho přenos do nižších rovin ve spojení s hierarchií teoretických a metodologických rovin. Autor naznačil problém převahy gnozeologické stránky definic předmětu a zabýval se úlohou sociálních zákonitostí a společenského v užším smyslu. Sociologie musí najít funkční zúžení předmětu. Pomocí schématu pak vymezil předmět sociologie v rámci celého komplexu marxismu-leninismu; dynamiku své koncepce zvýraznil akcentem na zkoumání zprostředkujícího článku, na zkoumání sociální struktury a jejích funkčních aspektů.

Na referáty navázaly diskusní příspěvky. D. Alijevová podtrhla význam otázky předmětu a postulovala nutnost tvorby vlastní obecné teorie. Ukázala difference v pojetí všeobecného. Komentovala probíhající diskuse o předmětu a v závěru naznačila možnosti horizontálního členění v rámci analýzy marxistické sociální teorie.

R. Kopsová (Ústav filozofie a sociologie SAV, Bratislava) se věnovala problému kontinuity v marxistickém sociologickém myšlení. Zachytila uzlové body diskusí mezi marxistickými sociology, otevřela otázku trojúhelníkového členění předmětu. Zdůraznila programovou funkci historického materialismu.

Diskuse se poté obrátila ke specifickým otázkám. P. Dvořák (Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, Praha) načrtl stanovisko ke vztahu historického materialismu a obecné sociologické teorie z hlediska oborových disciplín. J. Slunéčková (právnícká fakulta UK, Praha) se zabývala dialektikou sociálních vztahů a uvedla příklady budování a rozvoje právní vědy.

V metodologicky orientovaném závěru diskuse vystoupili s příspěvky H. Jeřábek (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) a L. Vacek (Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, Praha). První z nich řešil problematiku vztahu materialistické dialektiky a sociologické metodologie v rovině interpretace Leninových prvků dialektiky. Druhý v příspěvku *Některé otázky determinismu a sociologie* proponoval komplexní pojetí determinismu, které schematicky naznačil. Zaujal stanovisko, že podstata sociální je ve vědomí. Navrhl pojmout výzkum veřejného mínění jako opiniologii. Jeho příspěvek vyvolal několik kritických připomínek.

Souběžně se seminářem se sešel výbor sekce a plenární zasedání sekce. Pozitivně byla hodnocena rostoucí aktivita a formulovány konkrétní náměty pro příští akce. Výbor sekce dostal ve volbách důvěru i pro další období. Seminář potvrdil, že řešení zásadních teoretických a metodologických otázek oboru přitahuje svůj okruh zájemců a že je v silách sekce rozvíjet užitečný dialog o širokém spektru problémů. Diskuse přispěla k osvětlení a sblížení stanovisek ve vztahu k hlavnímu tématu semináře. Třebaže výsledky jednání není možno přeceňovat, nepochybně otevřely řadu

věcných otázek, na jejichž řešení závisí praktická angažovanost marxistické sociologie.

Jiří Buriánek

Sociologové o závěrečné zprávě

Dvě sekce Československé sociologické společnosti ČSAV — sociologie veřejného mínění a metod a technik sociologického výzkumu — spojily své síly a připravily seminář na téma orientované k výsledné stránce sociologického procesu — závěrečné zprávě z výzkumu.

Téma je velmi široké a zahrnuje několik okruhů. Především jde o funkci a význam závěrečné zprávy v průběhu sociologického výzkumu. Diskusní jsou i různé typy a druhy závěrečných zpráv, které se úzce váží na potřeby zadavatele, respektive uživatele výzkumu. Důležitá je samozřejmě konkrétní obsahová náplň závěrečné zprávy a volba její struktury. Ta se váže na vhodný výběr a dodržování určitých zásad a pravidel zpracování (například při popisu metody a organizace výzkumu). V závěrečné zprávě vystupuje nejvíce do popředí kvalitativní úroveň interpretace dat. Svou roli sehrávájí někdy i takové složky práce sociologa, jako je úroveň grafické a jazykové úpravy textu, výběr a použití názorné prezentace dat, včetně využití výsledků matematicko-statistického zpracování. Nezbytnou součástí závěrečné zprávy by měla být precizní formulace závěrů v souvislosti s potřebami zadavatele a někdy opomíjený návrh sociotechnických doporučení. Závěrečná zpráva se stává „vizitkou“ práce sociologa vůči zadavateli, uživateli i široké odborné a laické veřejnosti. Věčná otázka, jak kvalitně připravit závěrečnou zprávu „trápit“ nejen začínající, ale i mnohé renomované sociology.

Není proto divu, že zájem o seminář byl mimořádný. A tak se ve dnech 18. a 19. dubna 1985 sjelo do Domu vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Mělníka téměř 80 účastníků ze 43 pracovišť celé naší republiky. Velkou pozornost projevili podnikoví sociologové; tvořili téměř polovinu účastníků. Význam semináře podpořila i účast hosta Československé sociologické společnosti ČSAV, vědeckého tajemníka Sociologické asociace AV SSSR V. S. Borovíka, který ve svém vystoupení informoval o struktuře a zaměření některých sociologických institucí v SSSR.

V průběhu jednání se mimo vstupního a závěrečného slova předsedy sekce sociologie veřejného mínění *L. Vacka* z Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu a úvodního referátu předsedy sekce metod a technik sociologického výzkumu *R. Fraňka* z Ústavu marxismu-leninismu ČVUT vystřídal 17 diskutujících.

Souhrnné zamyšlení nad problematikou vztahující se k závěrečné zprávě přednesl v úvodním vystoupení *R. Fraňek*. Zmínil se o diskusi ke kvalitě výzkumných zpráv, která se objevila na stránkách časopisu *Sociológia* 1/85. Připomenul, že závěrečné zprávy mají zobecňovat záměr výzkumu a jeho výsledky pro praxi. Výzkumník by měl proto usilovat nejen o postižení širších společenských faktů souvisejících s tématem „jeho“ výzkumu, ale i o uchopení dalších odborných souvislostí. To znamená využít komparace s jinými výzkumy stejné nebo obdobné tematiky a interdisciplinárního přístupu, tj. konfrontace zjištěných jevů s výsledky bádání jiných disciplín. Cílem práce sociologa je a bude přinést v závěrečné zprávě „něco“ nového, něco, co by mohlo přispět ke kvalitativní změně dané reality. Přes různý stupeň novosti pohledu se však v závěrečných zprávách vyskytují nedostatky, které snižují jejich kvalitu. Patří k nim například nejednoznačnost terminologie (používání nových pojmů a termínů) nebo nedostatečná orientace na zjišťování kauzálních závislostí (většinou se operuje jen se závislostmi korelačními). V závěrečných zprávách se málokdy uvádějí problémy či otázky, které se nepodařilo prozkoumat, a naznačuje se další vývoj zkoumaného jevu. Pro účely praxe je nutné více využívat komparace: ať už časových (vývojových) řad, postihujících dynamiku zkoumaného společenského jevu za určité období, či obdobných výzkumů prováděných shodnou metodikou, anebo komparací teoretických a empirických zobecnění sociálních jevů.

Diskusní příspěvky většinou navazovaly na úvodní referát. Zhruba je lze rozdělit do *tří skupin* či lépe řečeno do tří různých zaměření. Do první skupiny spadají příspěvky týkající se tvorby závěrečné zprávy a výměny zkušeností z použití různých nástrojů, ať už datových či výrazových. Do druhé skupiny lze zařadit diskusi zaměřenou na vztah výzkumníka a zadavatele (uživatele) v procesu sociologického výzkumu a na otázky vyplývající z této spolupráce. Třetí skupina pak informuje o trendu, který znamená posun od jednoduchého empirického prezentování výsledků

ke složitějším — ale vzhledem k požadavkům kladeným na úroveň sociologického poznání nevyhnutelně nutným — rozborem: k sekundární analýze dat a její metodologii.

Prvá skupina

O některých obecných zásadách interpretace údajů v závěrečné zprávě hovořil J. Mišovič z Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu. Uvedl, že v teoretické rovině závěrečné zprávy jde o poznávací, prognostický, ideový nebo světonázorový přínos zjištěných údajů. Kvalita sociologického poznání souvisí s mírou jeho komplexnosti, s tím, nakolik sociolog splňuje požadavek zvládnout širší sociální souvislosti, dříve než přejde k jednotlivostem; tedy jak přesně dokáže definovat podstatné, nepodstatné, hlavní, vedlejší, převládající, okrajové, perspektivní, zanikající, typické i výjimečné charakteristiky zkoumaného jevu. Nezbytná je přitom důkladná znalost té oblasti praktického života, kterou sociolog zkoumá, a schopnost uplatnit ve svém přístupu všeobecné zásady politiky KSČ a usnesení nejvyšších stranických orgánů. J. Mišovič připomenul, že při zpracování závěrečné zprávy bývají zatím nedoceny doplnkové informační zdroje (ekonomické údaje, statistické informace, výsledky předchozích sociologických výzkumů a poznatky uveřejněné v odborném tisku).

Zajímavý příspěvek z pohledu jiné odborné vědy přednesla R. Buchtelová z Ústavu pro jazyk český ČSAV. Její příspěvek se týkal *výběru jazykových prostředků*, tj. problému, jak převést „těžký“ jazyk sociologa, — který se hemží odbornými pojmy, cizími slovy (mnohdy nefunkčními) a dlouhými větami (mnohdy zatemňujícími smysl textu) — do krásné řeči české a přitom neztratit odborný obsah a nepodléhat se. R. Buchtelová se zmínila o některých výrazově grafických prostředcích vhodných pro optické členění textu a na příkladu jazykové analýzy nejmenované závěrečné zprávy uvedla nejčastější jazykové prohršky i postup, jak si ověřit bohatost slohu. V diskusi k tomuto příspěvku se účastníci shodli na přínosnosti i takové problematiky. Zároveň byl vznesen návrh, že by stálo za úvahu připravit slovníček sociologických synonym, tedy návod jak vyjádřit typická „sociologická slova“ jinak.

J. Munk z Ústavu marxismu-leninismu UK sledoval ve svém vystoupení *nezbytnost kritické analýzy empirických dat*. Zdůraznil, že součástí práce na závěrečné zprávě by mělo být kritické zhodnocení výzkumných dat z hlediska jejich spolehlivosti a současně i ověřování těch proměnných, které ve skutečnosti indikují jiný než sledovaný sociální jev. Zmínil se o úloze odborného jazyka v textu závěrečné zprávy. Připomenul nezbytnost převést výsledky výzkumného úsilí do takové komunikabilní podoby, která by se svou formou, včetně použitého jazyka, alespoň částečně přiblížila jazyku uživatele.

P. Dvořák z Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu se soustředil na *charakter informací závěrečných zpráv*. Hovořil o přechodu od zjišťovaných proměnných ke zkoumaným jevům a skutečnostem. Nastínil některé problémy související s formami předávání sociologických poznatků (například přílišná deskripce). Blíže charakterizoval různé typy sociologicko-statistických faktů v závěrečných zprávách.

Otázku *kvalitativní a kvantitativní informace v závěrečné zprávě* rozebral další pracovník Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu J. Herzmann. Podotkl, že výchozí by měla být kvalita informace. Kvantifikace vystupuje v této souvislosti jako nástroj umožňující zejména měření sociálních jevů a procesů. Blíže se zabýval formální stránkou prezentace údajů, při níž má výzkumník k dispozici tři výrazové prostředky: text, tabulku a graf. Na praktické ukázce předvedl kvalitativní a kvantitativní možnosti každého z nich a současně i jejich výhody a nevýhody při používání v závěrečné zprávě. Zaměřil pozornost na používání grafů a uvedl, že v závěrečných zprávách nebývá využito rozmanitých možností, které nabízí kombinace sloupkových, plošných, kruhových, spojnicových, obrázkových a dalších grafů.

Vyhodnocovací metody v sociologických výzkumech problematiky kulturní úrovně přiblížil M. Šalát z Výzkumného ústavu kultury v Bratislavě. Zmínil se o základních formách matematicko-statistického zpracování dat na konkrétním příkladu výzkumného úkolu ze svého pracoviště. Konstatoval, že použitý model tvorby statistických indexů je možno brát jen jako jeden z možných způsobů reprezentace zkoumané sociální reality a že obecně lze statistickou analýzu chápat jako pomůcku při sociologické analytické práci, nikoli jako jediný zdroj práce s daty při interpretaci a zpracování závěrečných zpráv.

Využitím oficiálních materiálů pro interpretaci empirických dat se zabývala ve svém příspěvku E. Mevaldová z Ústavu marxismu-leninismu UK. Na příkladu výz-

kumu ze své praxe demonstrovala způsob obsahové analýzy dokumentů týkajících se předmětu výzkumu a použití rozhovorů s experty o zkušenostech s realizací analyzovaných oficiálních dokumentů v praxi. Tyto dvě roviny pohledu byly propojeny a zpracovány do závěrečné zprávy výzkumu studentských manželství.

Možnosti *využít dvou různých datovýchází pro zpracování výzkumné zprávy* byly obsahem příspěvku E. Stehlíkové, rovněž z Ústavu marxismu-leninismu UK. Autorka konstatovala, že takový postup umožnil konfrontovat výsledky dvou metodicky výrazně odlišných přístupů k těžce problematické, zobecnit a upřesnit některé poznatky získané touto sondou a tzv. „tvrdými“ daty a rozšířit interpretační rámec obou datovýchází tím, že k interpretaci každé se přistoupilo s poznatky získanými analýzou báze druhé. Dvoudimenzionální přístup umožnil zformulovat závěry a doporučení pro praxi precizněji a odpovědněji, než by bylo možné pouze na základě jednotlivých datovýchází izolované.

Druhá skupina

diskusních příspěvků byla zaměřena na problematiku vztahu výzkumníka a zadavatele nebo uživatele výzkumu při zpracování závěrečných zpráv.

O *výzkumech s přímým uplatněním ve společenské praxi* hovořil O. Čepelka z koncernového podniku Uranové doly. Uvedl, že v sociologické literatuře se málo analyzují otázky spojené s uplatněním sociologických výzkumů v hospodářské praxi. Svůj příspěvek zaměřil na souvislost mezi účelem výzkumu a charakterem závěrečné zprávy, na specifika obsahu výzkumné zprávy v procesu týmové spolupráce zadavatele a výzkumníka a problematiku kvality sociotechnických doporučení. Zmínil se o účelnosti tzv. banky ověřených sociotechnických doporučení.

J. Hudeček z Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV soustředil pozornost k *některým zkušenostem s přípravou závěrů a doporučení pro společenskou praxi*. Zamýšlel se nad otázkou vztahu společenskovědního výzkumu a společenské praxe z pozice zkušeností pracovníka základního výzkumu. Analyzoval čtyři typy vzájemné kooperace mezi společenskovědním výzkumem a řídicí sférou a některé bariéry vznikající při přípravě a zpracování materiálů pro řídicí sféru.

Pracovník Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu J. Krejpl schematicky rozebral *proces vztahů výzkumníka a zadavatele (uživatele)* v jednotlivých etapách práce sociologa na výzkumu. Věnoval se diskusní otázce, jaké jsou zkušenosti výzkumníka při vstupu zadavatele – pracovníka řídicí sféry neobeznámenému se sociologií – do etapy prováděcího projektu i do etapy zpracování závěrečné zprávy.

Problematikou využití výsledků závěrečných zpráv ze sociologických šetření pro oblast rozvoje ekonomiky a řízení se zabývala J. Dušková z Výzkumného ústavu obchodu. Uvedla, že mezi příčiny nevyužívání závěrečných zpráv v praxi patří – mimo podceňování výsledků výzkumu – přílišná obecnost uváděných údajů, náročnost realizace naznačených doporučení a problémy vztahující se k širšímu sociálnímu kontextu, protože závěry výzkumů se často dotýkají otázek, jejichž řešení převyšuje rámec působnosti organizace, oboru nebo resortu. Informovala přítomné o tom, jakými cestami zajišťuje Výzkumný ústav obchodu přenos výsledků svých výzkumů do praxe.

Podobnému tématu se věnoval i J. Krejčí z téhož ústavu. Soustředil se na *interpretaci výsledků výzkumů veřejného mínění pro ekonomickou praxi*. Hovořil o konkrétních problémech operacionalizace, přičemž zdůraznil, že základní otázce výzkumu se musí podřídit i volba vhodných technik. Praxe požaduje, aby výsledky výzkumu byly spolehlivé. Méně už ji zajímá, jaké byly použity techniky výzkumu. V souvislosti s prezentací závěrečných zpráv se zmínil o tom, že praxe často požaduje zkrácené verze, z nichž se mnohdy – v zájmu redukce – vytrácí určité množství informací. Užitečné se zdá být vícevrstvé podání informací s přihlédnutím k typům uživatelů, počínaje odbornými kruhy a konče hromadnými sdělovacími prostředky. Autor připomenul i nutnost systému odborných i otevřených opo-
nentur závěrečných zpráv, které často v aplikovaném výzkumu chybí.

Třetí skupina

Společným jmenovatelem další části diskusních příspěvků bylo naznačení možnosti sekundární analýzy dat a otázky její metodologie.

Zkušenosti s využíváním závěrečných zpráv (koncipovaných jako sekundární analýza sociálních výzkumů) při přípravě sociálních plánů v o. p. Škoda byla námětem příspěvku K. Hermana (Škoda, koncern Plzeň) s názvem *specifika souhrnné výzkumné zprávy za koncern*. Referující informoval o tom, jaké byly zásady při tvorbě

metodiky pro sekundární analýzu, aby její výsledek umožnil syntetizaci a zobecnění výsledků sociálních výzkumů za celý koncern.

J. Buriánek z katedry marxisticko-leninské sociologie filozofické fakulty UK si pro téma svého vystoupení vybral informaci o *obsahové analýze jako nástroji analýzy sekundárních dat*. Poznatky demonstroval na příkladech řešení výzkumného úkolu pro Výcvikové středisko energetiky, Tušimice. Objektem analýzy bylo 18 výzkumných zpráv týkajících se sociální problematiky a základní technikou klasifikace a vyčíslení. Autor se zmínil i o některých problémech týkajících se obsahové analýzy sociotechnických doporučení v závěrečných zprávách. Uvedl, že řešitelé se nedomnívají, že by cesta zobecňování sociotechnických opatření byla schůdnější než cesta zobecňování jednotlivých faktů. Představa o budování teorie ryze induktivním způsobem je evidentně mylná. Protože však nemůžeme rezignovat na úkol zobecňovat, nezbyvá než opakovaně kriticky prověřovat metodologii tvorby a prezentace sociologické informace. Znamená to také prosazovat teoretické dimenze ve větší míře do závěrečných zpráv.

Některými otázkami koncepce závěrečné zprávy z výzkumů právního vědomí se zabývala I. Brabcová z Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR (za přispění P. Vojny). Mimo jiné hovořila o spolupráci sociologů a právníků při kauzálním přístupu k výkladu dat. Osvědčili se jim — v případě nejistoty při interpretaci dat — tzv. diskusní úvahy, domněnky, vysvětlení zpracovatelů. Podrobněji rozebírala problematiku kritičnosti závěrečných zpráv, kde sekundární analýza dat je nutným předpokladem, protože z jednoho výzkumu nelze činit dalekosáhlé závěry. Uvedla například, že závěry týkající se stavu právního vědomí československých občanů formulovali až po pěti výzkumech provedených v rozmezí 14ti let.

V lednu 1984 byl v Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu zahájen provoz banky dat, která umožňuje shrnout poznatky z jednotlivých výzkumů na dané téma podle specifických sociálních skupin do jednoho materiálu. O některých zkušenostech Ústavu pro výzkum veřejného mínění s *využíváním závěrečných zpráv z výzkumů veřejného mínění při zpracování sekundárních analýz* informoval přítomné příspěvek V. Forsta a V. Švestky z výše jmenovaného ústavu (v zastoupení přednesl S. Hampl). Autoři upozornili, že základním předpokladem kvalitní sekundární analýzy je zpracování samostatného projektu. Ukazuje se nezbytnost dalšího rozpracování metodologie a metodiky sekundárních analýz z výzkumů veřejného mínění, hledání cest využití poznatků dalších pracovišť zabývajících se obdobnou tematikou a pracujících s obdobnou metodikou a technikou výzkumu, včetně využití dat statistických.

Jednání semináře shrnul předseda sekce sociologie veřejného mínění L. Vacek. Vyzdvihl především projevovou jednotu názorů při hodnocení významu, důležitosti a vyjádření funkcí závěrečné zprávy v procesu sociologického výzkumu. V diskusních příspěvcích se ukázala jednoznačnost zaměření závěrečné zprávy pro potřeby praxe a řídicích orgánů. Zejména nyní, při přípravě XVII. sjezdu KSČ, se řada sociologických informací stává součástí podkladových materiálů. Je proto třeba stále prohlubovat a zkvalitňovat sociologické poznání, které se stává významným činitelem v procesu rozvoje naší socialistické společnosti. Soudruh Vacek dále shrnul některé zásady tvorby závěrečných zpráv, jak vyplynuly z přednesených příspěvků. Patří mezi ně zejména: optimální kvantita informací, srozumitelnost, názornost, konkrétnost dat a zároveň jejich generalizace (zobecnění, shrnutí), optimální míra a zpracovanost sociotechnických doporučení. Za velmi cenná označil vystoupení podnikových sociologů. Některými náměty z diskuse se bude vedení sekce zabývat a zváží možnost uspořádat další seminář na téma strategie sociologického výzkumu. Z jednání semináře byl vydán sborník vybraných příspěvků.

Jana Perglerová

4. kongres marxisticko-leninské sociologie v NDR

Ve dnech 26.—28. března 1985 se konal v hlavním městě NDR — Berlíně 4. kongres marxisticko-leninské sociologie na téma *Sociální hybné síly ekonomického růstu*. Kongres byl svolán z podnětu Vědecké rady pro sociologický výzkum NDR, Akademie společenských věd při ÚV SED, Národního výboru pro sociologický výzkum při Akademii věd NDR. Kongresu se zúčastnilo na 900 delegátů, zástupců vědeckých institucí, významných průmyslových závodů, společenských organizací, univerzit a vysokých škol i nejmladší generace — studentů NDR. Přítomno bylo také 34 zahraničních hostů z evropských socialistických zemí, hosté z Francie a NSR.

Plenární zasedání, které se konalo v kongresové hale Domu učitelů, zahájil prof. Rudi Weidig, ředitel Institutu sociologie Akademie společenských věd při ÚV SED a předseda Výboru sociologických výzkumů NDR. Ve svém vystoupení seznámil účastníky s hlavními úkoly, před nimiž stojí marxistická sociologie v současné době budování socialistické společnosti NDR a s hlavním posláním sociologické fronty. V následující diskusi vystoupila řada předních sociologů (např. prof. Assmann, prof. Toni Hahnová, prof. Rudhard Stollberg aj.) s dílčími příspěvky k hlavnímu referátu.

První den kongresu pokračoval ve večerních hodinách jednáním u kulatých stolů. Pozornost byla věnována deseti problémovým okruhům: demografickému vývoji NDR, mládeži, zaměstnaným ženám, volnému času, bydlení a způsobům odpočinku v městských aglomeracích, postavení sociologa v průmyslovém podniku, sociálním hybným silám ekonomického růstu ve vývojových zemích se socialistickou orientací, metodice sociální analýzy, vzdělávání sociologů, ekonomické a sociální reprodukci jako těžišti sociologické teorie. Vedením jednání u jednotlivých kulatých stolů byli pověřeni: prof. Wulfram Speigner (Akademie věd NDR), prof. Walter Friedrich (Ústřední institut pro výzkum mládeže, Lipsko), prof. Herta Kuhrigová (Akademie věd NDR), prof. Helmut Hanke (Akademie pro společenské vědy při ÚV SED), prof. Alice Kahlová (Univerzita Karla Marxe, Lipsko), prof. Lothar Hummel (Ústřední institut pro socialistické řízení hospodářství při ÚV SED), prof. Klaus Ernst (Univerzita Karla Marxe, Lipsko), prof. Horst Berger (Akademie věd NDR), prof. Herbert Steiner (Akademie věd NDR). Jednání u kulatých stolů se zúčastnili také českoslovenští sociologové — prof. Jaroslav Kohout a doc. František Charvát.

Druhý den pokračovalo jednání kongresu ve 12 pracovních skupinách:

1. skupina, *Sociální struktura dělnické třídy a inteligence jako faktory a hybné síly hospodářského rozvoje* (pod vedením Manfreda Lötsche — Akademie pro společenské vědy při ÚV SED), se zabývala otázkou základních procesů vývoje sociální struktury v podmínkách přechodu k intenzivní rozšířené reprodukci. Na pozadí základní linie vědeckotechnického pokroku v NDR byly diskutovány otázky přechodu od extenzivních k intenzivním vývojovým procesům, nové tendence v oblasti sociální struktury, souvislosti mezi společenskou funkcí, životními podmínkami, zájmy a jednáním tříd, vrstev a sociálních skupin jakožto subjektů společenského vývoje.
2. skupina, *Družstevní rolnictvo a vesnice — ekonomický růst a sociální pokrok na venkově* (pod vedením Kurta Krambacha — Akademie pro společenské vědy při ÚV SED), zaměřila pozornost k řešení dvou základních otázek, které se v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti NDR jeví jako zásadní: 1) otázky základních procesů dalšího posílení a sociální reprodukce třídy družstevních rolníků; 2) otázky sociální stability vesnice jako předpokladu ekonomického růstu a sociálního pokroku.
3. skupina, *Socialistická osobnost — výkonové chování — intenzifikace* (pod vedením Albrechta Kretzschmara — Akademie pro společenské vědy při ÚV SED), projednávala otázky související s rozvojem socialistické osobnosti v období přechodu k intenzivní rozšířené reprodukci. Nastínila problémy týkající se kontinuity a diskontinuity ve vzdělání socialistického typu osobnosti, změny, k nimž došlo v potřebách, orientaci a životních cílech jednotlivých sociálních tříd, vrstev a sociálních skupin. Zhodnotila dosavadní stav vývoje výkonového chování v rozdílných sociálních skupinách.
4. skupina, *Vědeckotechnický pokrok — charakter práce — efektivní nasazení společenské pracovní síly* (pod vedením Rudharda Stollberga — Univerzita Martina Luthera, Halle-Wittenberg), byla orientována na otázky související se změnami charakteru práce, k nimž dochází pod vlivem vědeckotechnické revoluce. V souvislosti s rozvojem forem aktivní účasti pracujících na řízení a rozhodování byly zdůrazněny nové specifické požadavky, které jsou kladeny na dělníky, techniky a ekonomy, zejména nové požadavky na jejich kvalifikaci. Pozornost byla také věnována aktuálnímu výkladu otázek vztahujících se k nezaměstnanosti, postavení dělnické třídy v podmínkách kapitalistické společnosti a rozpracovanosti těchto otázek v buržoazní sociologii.
5. skupina, *Vědeckotechnický pokrok — tvořivost — demokratická aktivita mas* (pod vedením Georga Assmanna — Institut pro sociologii při HU, Berlín)

upozornila zejména na otázky ekonomických a sociálních kritérií při zavádění nové techniky, zabývala se otázkou vlivu vědy a techniky na kooperaci a dělbu práce, otázkami souvisejícími s novými podmínkami účasti pracujících na plánování a realizaci vědeckotechnického pokroku. Dále se zabývala otázkami prohlubování socialistické demokracie a rozvojem pracovních kolektivů.

6. skupina, *Zájmy, potřeby, vědomí – hybné síly efektivní práce* (pod vedením Toni Hahnové – Institut pro sociologii při HU, Berlín), posuzovala stav zájmové struktury jednotlivých tříd, vrstev a sociálních skupin socialistické společnosti, zejména z hlediska základních zájmů pracujících (mír, sociální jistoty, zdraví, vzdělání, společenská činnost, životní prostředí atd.).
7. skupina, *Socialistická zásada odměňování jako hybná síla výkonově orientovaného jednání a vývoje socialistické osobnosti a kolektivů* (pod vedením Franka Adlera – Akademie pro společenské vědy při ÚV SED), ukázala na nové požadavky a možnosti při prosazování zásady odměňování v rozvinuté socialistické společnosti v osmdesátých letech. Upozornila na mechanismy, jejichž prostřednictvím zásady odměňování působí na rozvoj osobnosti.
8. skupina, *Jednota hospodářské a sociální politiky – hybná síla ekonomického a sociálního pokroku* (pod vedením Gunnara Winklera – Akademie věd NDR), sledovala otázku dialektiky sociálního a ekonomického vývoje a její zpětný odraz v hospodářské a sociální politice. Zvláštní pozornost věnovala problematice jednoty hospodářské a sociální politiky v kombinátech a podnicích, materiální a morální zainteresovanosti pracujících na prosazování vědeckotechnického pokroku, otázce stavu sociálních jistot pracujících v kapitalistických státech v souvislosti s politikou zbrojení a konfrontace.
9. skupina, *Vzdělání a kvalifikace jako hybné síly ekonomického růstu* (pod vedením Klause Korna – Akademie pedagogických věd NDR), věnovala pozornost otázce významu vzdělání a kvalifikace pro další prosazování vedoucí úlohy dělnické třídy a pro řešení otázek sociální struktury rozvinuté socialistické společnosti. Hodnotila sociální a ekonomickou efektivitu vzdělání a kvalifikace, podíl závodů a kombinátů na dalším vzdělávání a doplňování nebytné kvalifikace pracovníků, problémy práce s talenty. Zabývala se otázkou nových požadavků na vzdělání a kvalifikaci v souvislosti s vědeckotechnickým pokrokem.
10. skupina, *Vývoj a sociálně účinné uspokojení kulturních potřeb v podmínkách intenzifikace* (pod vedením Lothara Biskyho – Akademie pro společenské vědy při ÚV SED), nastínila stav a tendenci současného rozvoje kulturních potřeb v jednotlivých třídách, vrstvách a skupinách socialistické společnosti NDR. Charakterizovala dynamické a stabilní momenty ve vývoji kulturních potřeb z hlediska nároků na umění, literaturu, masmédiá, upozornila na změny v oblasti struktury kulturních potřeb.
11. skupina, *Struktura sídlišť – řešení bytové otázky jako sociální a hospodářský problém* (pod vedením Siegfrieda Grundmanna – Akademie pro společenské vědy při ÚV SED), zhodnotila úspěchy v této oblasti a nastínila další úkoly řešení bytové otázky v NDR v souvislosti s perspektivou demografického vývoje měst, vesnic a obcí rozdílného typu a velikostí. Zabývala se otázkou vlivu migrace na vývoj struktury sídlišť, perspektivou vztahů mezi městem a vesnicí.
12. skupina, *Analýza a kritika nemarxistických sociologických koncepcí z hlediska ekonomického růstu* (pod vedením Artura Meiera – Akademie pedagogických věd NDR), byla meritorně zaměřena na otázky sociologické analýzy a prognóz práce a nezaměstnanosti v kapitalistickém světě. Zaujala stanovisko k současné sociologické diskusi k problematice změn hodnot a příčin těchto změn. Ukázala na stav a úkoly sociologického výzkumu míru a konfliktu a jeho možný přínos pro politiku uvolnění a sociálního pokroku. Upozornila na alternativní koncepcce odzbrojení a jejich sociálně ekonomický obsah.

Třetí den kongresu byl věnován plenárnímu zasedání. V závěrečném slově shrnul prof. Rudi Weidig výsledky jednání. Zdůraznil, že úsilí sociologů NDR je orientováno na závažné problémy společenské praxe, zcela v souladu s požadavky obsa-

ženými v dokumentech sjezdů SED. Ukázal na problémy, které musí marxistická sociologie pružně řešit.

V dopise přijatém na závěr sjezdového jednání a odeslaném ÚV SED se konstatovalo, že sociologové NDR si plně uvědomují svoji zodpovědnost při řešení naléhavých úkolů, které nastoluje každodenní praxe.

V rámci sjezdu byla v kongresové hale Domu učitelů instalována výstavka sociologické literatury, informující o práci sociologických institutů, univerzit a vysokých škol.

Celkově lze hodnotit 4. kongres marxisticko-leninské sociologie jako plodný a podnětný. Pozitivně je nutno ocenit i vystoupení československých sociologů, zejména prof. Jaroslava Kohouta, doc. Františka Charvátka a prof. Františka Zicha.

Věra Schmalzová

Zemřel Antonín Hodek

13. července 1985 zemřel po těžké nemoci ve věku 82 let zakládající člen KSČ, bývalý předseda a místopředseda Vědeckého kolegia filozofie a sociologie ČSAV a vedoucí vědecký pracovník Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV prof. ing. Antonín Hodek.

Soudruh Hodek svůj život nerozlučně spojil s revolučním zápasem strany o naši socialistickou současnost. Postupně prošel všemi stupni politické práce, mezi mládeží v předválečném Komsomolu, mezi dělníky a technickou inteligencí i mezi vědeckými pracovníky. Teoretické základy své praktické politické činnosti získal absolvováním leninské školy v Moskvě.

Jako zakládající člen strany a delegát V. sjezdu KSČ vedl konkrétní boj proti reakci všeho druhu. Pro svou aktivní účast v protifašistickém odboji a ilegálním vedení strany byl zatčen a po dobu okupace vězněn v nacistických věznicích a koncentračních táborech.

Po osvobození pracoval — přes podlomené zdraví — velmi intenzivně v různých stranických a státních funkcích. Od roku 1950 se jako spoluzakladatel a profesor Vysoké školy ekonomické věnoval výchově vysokoškolské mládeže, od roku 1962 vědecké činnosti v ČSAV. Svou vědeckou i pedagogickou činnost důsledně spojoval s hlubokou marxistickou političností a ideovostí.

Soudruh Hodek přispěl svými nejlepšími silami k úsilí strany o výchovu nového člověka, budovatele socialistické společnosti. Za svůj hlavní úkol považoval humanizaci práce jako jednu ze základních podmínek všestranného rozvoje duševních i tělesných schopností pracujících. Byl hluboce přesvědčen, že jen tak může být vybudována spravedlivější a lidštější společnost.

Jeho dlouholetá politická, vědecká i pedagogická činnost byla oceněna řadou vysokých stranických a státních vyznamenání. Byl nositelem *Řádu práce*, vyznamenání *Za zásluhy o výstavbu*, *Zlaté plakety Palackého za zásluhy o rozvoj společenských věd*, *Stříbrné plakety ČSAV za zásluhy o vědu a lidstvo*, medaile prezidenta ČSSR *za obětavou práci pro socialismus*, čestné *Zlaté pamětní medaile Vysoké školy politické*, *pamětní medaile Vysoké školy ekonomické*, vyznamenání *Za zásluhy o rozvoj závodu J. Dimitrova Letňany 1919–1959*, *Plakety SAK ČSSR za dlouholetou aktivní činnost* a dalších čestných uznání, medailí a plaket.

V osobnosti prof. Antonína Hodka odešel vynikající politický pracovník, vědec-komunista, opravdový člověk, který svými vlastnostmi, skromností, zásadovostí a obětavostí i celým svým dílem je nám všem příkladem.

Redakční rada

Z obsahu č. 5 a 6/1985 časopisu
OBŠČESTVENNYJE NAUKI,
vydávaného Akademií věd SSSR v Moskvě

č. 5/1985

Výzva ÚV KSSS, Prezídia Nejvyššího sovětu a Rady ministrů SSSR „K národům, parlamentům a vládám všech zemí“ u příležitosti 40. výročí ukončení 2. světové války; Využívání ekonomických zákonů socialismu; K. Baltuch: Intenzifikace společenské výroby v SSSR; V. Vrublevskij: Řízení práce v podmínkách VTR; V. Ma-nešin: Disciplína a demokracie; M. Kim: Struktura a funkce socialistické kultury; A. Uledov: Ideologie a společenská psychologie: tendence sblížení; A. Šurubovič: Zákon koncentrace výroby ve světovém socialistickém hospodářství; V. Gantman: Vzájemný poměr sil dvou světových soustav jako sociálně historická kategorie; G. Šachnazarov: Aby nikdy nenastala „jaderná půlnoc“; Ju. Borko: Západoevropská hospodářská integrace a sociální politika.

č. 6 1985

V. Zagladin: Sovětský Program míru: podstata, realizace, rozvoj; A. Zdravomyslov – C. Vasiljeva – Z. Sufin: Socialistický způsob života a formování nového člověka; Plánování procesu zdokonalování výrobních vztahů za socialismu; I. Bačilo – Ch. Kala: Odbornost v řízení; Uspokojování potřeb obyvatelstva (problém rovnováhy na spotřebitelském trhu); Ju. Beljajev: Dva systémy světového hospodářství: koexistence a ekonomická soutěž; V. Sipolos – V. Romanov: Utváření vzájemné spolupráce socialistických zemí; A. Ursul: Problém efektivnosti a metodologie vědy; V. Kelle: Kultura a společenský rozvoj; G. Ašin: Elitářská a „masová“ kultura.

Z obsahu č. 5 a 6 1985 časopisu
SOCIOLOGIČESKI PROBLEMI,
vydávaného Bulharskou akademií věd v Sofii

č. 5 1985

Z. Arojo: Ekonomický přístup a zdokonalování ekonomického mechanismu; D. Gra-dev – A. Marinov: Osobnostní připravenost k inovačnímu jednání (Sociálně psychické mechanismy přijímání a upevňování nových přístupů); V. I. Ivanov: Sociální faktory a mechanismy ekonomického rozvoje socialistické společnosti; K. Dimitrov: Sociálně třídní diferenciacce a sociální činnost; R. Vasiljev: Kritické pohledy na koncepci A. Ehrlicha o právu a sociologii práva; G. Jolov: Důvěra a pochyby na staré „Alma mater“; E. Kassirer: Technika našich současných politických mýtů; Z. Popov – E. Kassirer: Od mýtu jako kulturní formy k mýtu jako sociální ideologii.

č. 6 1985

Národní vědecko-praktická konference „Sociální efektivnost empirických sociologických výzkumů“, Varna 3.–5. 9. 1985; I. Jachiel: Za nejvyšší efektivnost empirických sociologických výzkumů; S. Michajlov – B. Čakalov: Empirické sociologické výzkumy v Bulharsku – úspěchy a problémy; Úroveň a strategie výzkumů (Ze zobečnujících referátů o práci sekce a „kulatých stolů“ na konferenci); M. Mirčev: Zvyšování profesionální kvalifikace: kdo, kdy, jak? E. Nikolov: O pojetí „sociologie komunikace“; T. Živkov: Etnos: pokus o sociologickou charakteristiku; R. Whitley: Sociologie vědy na Západě – nutnost útěku od filozofie; J. Tropolova: Demokratické ženské oragnizace a hnutí – mechanismus pozitivních změn postavení a role ženy; K. Mannheim: Racionální a iracionální elementy v soudobé společnosti; G. Fotev: Sociologie a sociální rekonstrukce: Karl Mannheim; L. Jordanova: Jazyk a politická manipulace.

Z obsahu č. 6/1985 časopisu
SOCIOLÓGIA,
vydávaného Slovenskou akademií vied v Bratislavě

M. Vyskot: Sociální aspekty životního prostředí z hlediska přírodní produkce; T. Ollík: Kultivovaná funkcia techniky v socialistickej spoločnosti; P. Weiss: Význam a obsah ideálu človeka utopistických socialistov; V. Bauch: Postavenie a úlohy poľnohospodárskej malovýroby u vidieckej populácie; J. Uran – D. Uranová: Sociologický výskum a riadenie kultúry v meste a oblasti; J. Kops: Matky jaslových detí; A. Sirácky: DAV – minulosť a dnešok.

Торжественное заседание ученой коллегии по философии и социологии в честь 40-ой годовщины освобождения:

<i>Грзал Л.</i> : Вступительное слово к вопросу о развитии общественных наук	589
<i>Рихтаржик К.</i> : Социология и социальная практика	592
<i>Когоут Я.</i> : Социология и управление экономической практикой	608
<i>Зих Ф.</i> : Заметки к процессу формирования предмета марксистско-ленинской социологии	611
<i>Кутта Ф.</i> : Развитие системы планирования в ЧССР	618

СТАТЬИ

<i>Брихнач В. — Чехак В.</i> : К проблематике изучения формирования социалистического общественного сознания	625
--	-----

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ РУБРИКА

<i>Ржегак Я.</i> : Заключительные отчеты социологических исследований (структура и правила их подготовки).	639
--	-----

РЕЦЕНЗИИ

<i>Фазик А.</i> : 16 год журнала «Sociológia»	661
<i>Мишович Я.</i> : А. Сирацкий, На преломе веков	665
<i>Кабеле Й.</i> : Л. П. Матвеев, Очерки по теории физической культуры	668

СООБЩЕНИЯ И ИНФОРМАЦИЯ

<i>Ванек А.</i> : Восемьдесятпятилетие Андрея Сирацкого	670
<i>Кутта Ф.</i> : Юбилейное заседание проблемной комиссии многостороннего сотрудничества марксистских социологов	672
<i>Буриячек И.</i> : Семинар секции «Марксистская социологическая теория»	673
<i>Перглерова Я.</i> : Социологи о заключительном отчете	675
<i>Шмальцова В.</i> : 4-ый конгресс марксистско-ленинской социологии в ГДР	678
Умерь Антонин Годек	682

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 24 93 91, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova 40, 112 29 Praha 1, — Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, závod 01, administrace vývozu tisku, Kafkova 19, 160 00 Praha 6. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,— — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tisknou Tiskářské závody, n. p., závod 5, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v červnu 1985. Číslo vyšlo v listopadu 1985. Distribution rights in the western countries: Kubon & Sagner, P. O. Box 340108 D-8000 München 34, GFR. Annual subscription: Vol. 21; 1985 (6 issues) DM 105,—

Table des Matières No. 6/1985

Session solennelle du Collège pour la philosophie et sociologie à l'occasion du 40ème anniversaire de la libération:

<i>Hrzal L.</i> : Mot d'introduction sur le développement des sciences sociales . . .	589
<i>Rychtařík K.</i> : Sociologie et la pratique sociale	592
<i>Kohout J.</i> : Sociologie et la gestion de la pratique économique	608
<i>Zich F.</i> : Remarques sur le processus de la formation du sujet de la sociologie marxiste-léniniste	611
<i>Kutta F.</i> : Développement du système de planification en Tchécoslovaquie . .	618

ARTICLES

<i>Brychnáč V. — Čechák V.</i> : Formation de la conscience sociale socialiste. Quelques problèmes de sa recherche	625
--	-----

RUBRIQUE METHODOLOGIQUE

<i>Řehák J.</i> : Rapport final de la recherche sociologique (Sa structure et règles de leur élaboration)	639
---	-----

COMPTES RENDUS

<i>Fazik A.</i> : 16ème année de la revue "Sociológia"	661
<i>Mišovič J.</i> : A. Sirácky, Na prelome vekov (Sur le tournant des siècles) . .	665
<i>Kábele J.</i> : Л. П. Матвеев, Очерки по теории физической культуры (Précis de la théorie de la culture physique)	668

RAPPORTS ET INFORMATIONS

<i>Vaněk A.</i> : Andrej Sirácky a quatre-vingt-cinq ans	670
<i>Kutta F.</i> : Session jubilaire de la Commission de problème de la coopération multilatérale des sociologues marxistes	672
<i>Buriánek J.</i> : Séminaire de la section "Théorie sociologique marxiste" . . .	673
<i>Perglerová J.</i> : Les sociologues sur le rapport final	675
<i>Schmalzová V.</i> : 4ème congrès de la sociologie marxiste-léniniste dans la R.D.A.	678
Antonín Hodek est décédé	682

Contents No. 6/1985

Festive Session of the Scientific Collegium for Philosophy and Sociology in Commemoration of the 40th Anniversary of Liberation:

<i>Hrzal L.</i> : Introductory Word on the Development of Social Sciences . . .	589
<i>Rychtařík K.</i> : Sociology and Social Practice	592
<i>Kohout J.</i> : Sociology and Management of Economic Practice	608
<i>Zich F.</i> : Comments on the Formation of the Subject of Marxist-Leninist Sociology	611
<i>Kutta F.</i> : Development of the Planning System in Czechoslovakia	618

ARTICLES

<i>Brychnáč V. — Čechák V.</i> : Formation of the Socialist Social Consciousness. Some Problems Connected with Its Research	625
---	-----

METHODOLOGICAL COLUMN

<i>Řehák J.</i> : Research Report on Sociological Survey (Its Structure and Rules of Preparation)	639
---	-----

21. 1985.

REVIEWS

Fazík A.: 16th Volume of the Review "Sociológia"	661
Mišovič J.: A. Sirácky, Na prelome vekov (On the Break of Centuries)	665
Kábele J.: J. I. Matveev, Очерки по теории физической культуры (An Outline of the Theory of Physical Culture)	668

NEWS AND INFORMATION

Vaněk A.: Andrej Sirácky – Eighty-five Years Old	670
Kutta F.: Jubilee Session of the Problem Commission for Multilateral Cooperation of Marxist Sociologists	672
Buriánek J.: Seminar of the Section "Marxist Sociological Theory"	673
Perglerová J.: Sociologists on the Final Research Report	675
Schmalzová V.: 4th Congress of Marxist-Leninist Sociology in the GDR	678
Antonín Hodek Died	682

Inhalt Nr. 6/1985

Festliche Sitzung des wissenschaftlichen Kollegiums für Philosophie und Soziologie zum 40. Jahrestag der Befreiung:

Hzral L.: Einleitend zur Entwicklung der Gesellschaftswissenschaften	589
Rychtařík K.: Soziologie und soziale Praxis	592
Kohout J.: Soziologie und Leitung der ökonomischen Praxis	608
Zich F.: Bemerkungen zum Formierungsprozess des Gegenstandes der marxistisch-leninistischen Soziologie	611
Kutta F.: Entwicklung des Planungssystems in der Tschechoslowakei	618

ABHANDLUNGEN

Brychnáček V. – Cechák V.: Zur Forschungsproblematik der Gestaltung des sozialistischen sozialen Bewusstseins	625
---	-----

METHODOLOGISCHE RUBRIK

Řehák J.: Schlussbericht der soziologischen Erforschung (Seine Struktur und Regel für seine Verfassung)	639
---	-----

REZENSIONEN

Fazík A.: 16er Jahrgang der Zeitschrift "Sociológia"	661
Mišovič J.: A. Sirácky, Na prelome vekov (Um die Jahrhundertwende)	665
Kábele J.: J. I. Matveev, Очерки по теории физической культуры (Abriss der Körperkulturtheorie)	668

NACHRICHTEN UND INFORMATIONEN

Vaněk A.: Andrej Sirácky ist fünfundsiebzigjährig	670
Kutta F.: Jubiläumssitzung der Problemkommission für vielseitige Zusammenarbeit marxistischer Soziologen	672
Buriánek J.: Seminar der Sektion "Marxistische soziologische Theorie"	673
Perglerová J.: Soziologen über den Schlussbericht	675
Schmalzová V.: 4er Kongress der marxistisch-leninistischen Soziologie in der DDR	678
Antonín Hodek ist gestorben	682